

MAGYAR SZEMLE

SZABADOS GYÖRGY ÉS KODOLÁNYI GYULA BARTÓK BÉLA
ÉS KODÁLY ZOLTÁN BARÁTSÁGÁRÓL – M. SZEBENI
GÉZA: DE GASPERI ÉS A JOBBOLDALI RADIKALIZMUS –
TÖRÖK BÁLINT: ESTERHÁZY JÁNOS ÉLŐ ÖRÖKSÉGE –
BEKE GYÖRGY: CALLOC'H KÖNYVE A CSÁNGÓKRÓL – ELEK
ISTVÁN: ANTALL JÓZSEF ÉS AZ ERKÖLCSI RENDSZERVÁL-
TÁS – DOMJÁN JÓZSEF, A FAMETSZÉS NAGYMESTERE

Lapunk ára az újságárusoknál és a könyvesboltokban 480 forint. Előfizetőink postaköltség nélkül kapják meg a lapot, az előfizetés egy évre 2880, fél évre 1440 forint. A lap előfizethető a szerkesztőségben (tel.: 311-6477), illetve a Magyar Postánál.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2006) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – MEGÚJULVA!
<http://www.magjarszemle.com>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Titkárság: msza@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: magjarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Rt.

Richter Gedeon Rt.

Karsai Holding Rt.

Nemzeti Civil Alapprogram.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Csejdy Virág, Gróh Gáspár,
Kiss István, Sebestyén Ilona*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XVI.	3-4. SZÁM	2007. ÁPRILIS
GRÓH GÁSPÁR	<i>Az erkölcs és a szövegértés</i>	3
KULIN FERENC	<i>Ő mondja meg, ki voltál? Az Egy mondat... és utóélete II. rész</i>	7
SZABADOS GYÖRGY	<i>Skatulyába zárt üstökösök (Bartók és Kodály barátságáról)</i>	24
KODOLÁNYI GYULA	<i>Bartókkal, Kodálllyal. Részletek egy munkanaplóból</i>	44
TÖRÖK BÁLINT	<i>Esterházy János élő öröksége</i>	76
BEKE GYÖRGY	<i>Európa veszélyeztetett népei (A moldvai csányokról)</i>	92
VIGH KÁROLY	<i>Masaryk és a magyarok II. rész</i>	109
M. SZEKENI GÉZA	<i>Alcide De Gasperi és a jobboldali radikalizmus</i>	126
1% METAFIZIKA	<i>Hamvas Béla 1956-ról</i>	142
KÖRKÉP:		
ELEK ISTVÁN	<i>A politikai erkölcs rendszerváltója (A politikus Antall József)</i>	145

VESZTRÓCZY ZSOLT	<i>Elveszett objektívitás (Debreceni József: Az új miniszterelnök)</i>	157
TARJÁN GÁBOR	<i>A fametszés nagymestere (Domján József 1907–1992)</i>	162
FÁY ZOLTÁN	<i>Tőkés püspök az Európai Parlamentben?</i>	166
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Visszapillantás a szocialista realizmusra</i>	169
METZ KATALIN	<i>Színház, színház</i>	173
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Ha nem is össze, de tartozunk</i>	175
BOD PÉTER ÁKOS	<i>A magyar virtus: fél lábon kihúzni a nehéz éveket</i>	183
JESZENSZKY GÉZA	<i>Felejtsük el Visegrádot?</i>	189
TÜSKÉS TIBOR	<i>Adalék az Egy mondat... történetéhez</i>	191

Ebben a számunkban Domján József képzőművész születésének 100. évfordulójára emlékezünk Tarján Gábor írásával. A fametszeteket Kerkay László fényképezte. A fedélen az Örtigris című színes metszet részlete szerepel.

AZ ERKÖLCS ÉS A SZÖVEGÉRTÉS

Új reformkorról szól ma a nóta – bár aki fizeti, nem rendelte meg. Már fölösleges mondani, hogy amit reformnak nevez a kormánypropaganda, az valójában egyetlen célt szolgál, azt, hogy a félelmetes mértékű államháztartási hiányt olyan szintre csökkentsék, amelyet máshol aggasztónak szokás nevezni. Vagyis az intézkedések sikerét az jelenti, ha kialakul egy olyan helyzet, amely máskülönben tragikusnak számítana. A két állapot között azonban van különbség, tendenciáját tekintve ez éppenséggel javulásnak is nevezhető, a következő költségvetés megszavazásának környékén ünnepi ajándékkul nyilván meg is kapjuk majd a sikerpropaganda szintetikus illatanyagokkal szagosított művirágcsokrát. És persze biztatás gyanánt is, hogy az ország lakóinak, családok millióinak mindennapi életét tovább nehezítő újabb intézkedéseket is kitörő örömmel fogadjuk, mondván: végre megtaláltuk a helyes utat. Természetesen az Európai Unió és a nagy hitelminősítő-gazdaságelemző cégek megdicsérik majd az ebben az akcióban jeleskedő politikusokat, akiknek a vészhelyzet előidézésében való vétkességéről a kezét mosó Pilátus derűs mosolyával (természetesen merő diplomáciai tapintatból és az ország életébe való be nem avatkozás okán) voltak szerencsések megfélejtkezni.

Kár lenne azonban ezért kárhoztatni őket: szerepük szerint így kell viselkedniük.

A hazugok természetük szerint hazudnak, a tolvajok lopnak, a kupeczek kupeckednek, a hatalmasok hatalmaskodnak, és mint József Attila írta: a tőkéséké a haszon.

Ez lenne a világ természete – de idáig még csak a világ egyik feléről beszéltünk. Van egy másik fele is, valahogyan persze árnyékban, mert azért valakinek ezt a gépezetet működtetni is kell. Azt gondolom, és talán nemcsak én, hogy amikor a gazdagokat és a gazdagságot merjük nem szeretni, nem az irigység, vagy az elérhetetlen szőlőt savanyúnak minősítő rosszízű önáltatás mondat velünk súlyos szavakat. A milliárdosokra és koldusokra szakadó társadalom képe miatti ingerültség okát másban kell keresni. Olyasmiben, ami a gazdagság paradigmájából eleve kimarad. Így elsőként abból, hogy ez a megosztottság *erkölcsileg* elfogadhatatlan.

Ha csak ennyi lenne, az is éppen elég, hogy *egészében* elfogadhatatlan egy ilyen berendezkedés. Az erkölcs, és itt bizonyos alapfokú morálfilozófiai és társadalom-lélektani leckéket is idézni kényszerülünk, nem pusztán holmi elvont, spirituális képződmény, hanem az emberrel egyidős praktikus dolog, amely nemcsak halhatatlan lelkünk dolga, hanem mindennapi életünk működésének is egyik nélkülözhetetlen eleme. Mert általában véve az ember tudatának hagyományosan meglévő tartalmai mindig többjelentésűek, összetett természetűek, ahogyan maga az ember is. Az „istenarcú sár”, lélek és test, test és lélek. Minden, amit létrehozott, kozmikus és esetleges, a nyelve, az ízlése, a kultúrája – és az erkölcsé is.

Ezért az erkölcsi felháborodásban nemcsak az fejeződik ki, hogy az adott pillanatban valamely normával nem egyeztethető össze egy jelenség, hanem az is, hogy szemben áll mindazzal az évezredekre visszamenő történelmi tapasztalattal, ami normává emelte. Olyan értékek jelennek meg tehát benne, amelyek az emberiség, egyes embercsoportok életben maradását, emberi kiteljesedését, sőt, uram bocsá', gazdagodását tették lehetővé. Mai világunknak az erkölcsi értékekkel való folyamatos konfliktusában az fejeződik ki, hogy az ember, az emberi faj, a maga teremtett vagy evolúciós eredmény voltában kódorog kritikus helyzete felé – mert fittyet hány azokra a szabályokra, amelyek révén az elmúlt

néhány tízezer évben a Föld nevű bolygó legsikeresebb élőlénye lett.

Merthogy az erkölcs e szabályok rendszere, és mint ilyen, nemcsak történelmi korokhoz, kultúrákhoz kötött, hanem ennek a fajnak létezéséhez. Ez tükröződik abban, ahogyan az idők próbáját kiállt valamennyi nagy vallás és mítosz összetalálkozik a túlzott gazdagság elítélésében, a vagyonosodásnak, a tulajdonszerzésnek az élet középpontjába állítását hirdető gondolkozással, felszólít a szegények segítésére, a szolidaritásra, az élet és a természet tiszteletére, sőt szentségére, és sok minden másra, amit ma, az említett tételekhez hasonlóan, mint anakronisztikus, túlhaladott korlátokat nem szokás különösebben fontosnak tartani.

Ennek a fura, a mai világot belengő, a szabályokban nem az emberi szabadság garanciáját, hanem kiteljesedésének akadályát látó párázatnak a mai magyar hétköznapiakra is rendkívüli hatása van. Gazdasági és politikai válságról éppenséggel még lehet nyilvánosan elmélkedni, a morális válságról azonban már csupán azért, mert a jelen közhangulatban éppen a válság okozóinak ez sem jelent semmit. Ha azonban a hétköznapi viselkedésben, közösséggel szembeni magatartásban, üzleti érdekek képviselésében, a másokkal – esetenként az utókorral – szembeni felelősségben, az igazmondásban és a bizalom képességében keressük az erkölcs (ne liberálisok, hanem liberálisak legyünk: bármilyen értelemben vett erkölcs) jelenlétét, akkor rögvest időből kiesett alszettek, farizeusok és populisták leszünk.

Ebben a közegben a szavak természetszerűleg értelmüket veszítik, velük vész az az idők végtelenjébe vesző történelmi tapasztalat is, ami a nyelvben hagyományozódott ránk. Az oktatás eredményességének mérésére használt szövegértési tesztek megrendítő eredményt mutattak: kiderült, hogy a lakosság korábban nem gyanított arányú része el tudja olvasni az elé tett szöveget, vagyis reprodukálni tudja annak hangalakját, ám a jelentését nem érti. De hogyan is

érthetné meg, mikor a szavak már nem azt jelentik, amit: a hazugság az igazmondás legfelsőbb foka, a közlekedés fejlesztése egyes vasútvonalak, az oktatásé egyes iskolák, az egészségügyé egyes kórházak fölszámolása, a dübörgő gazdaság szédületes eladósodás, a társadalmi igazságosság a gazdagok vagyonosodása és a szegények szegénynek maradása – de minek folytassam? Lehet itt még beszélni egyáltalán „szövegértés”-ről? Nem arról van-e szó, hogy ilyen feltételek között maga az olvasás is fölöslegessé válik?

Ha reformról, átalakításról van szó, én nem deformra és megsemmisítésre gondolok. Fontos, hogyné lenne az, hogy a közlekedés, az oktatás, az egészségügy és annyi más olcsóbban, sikeresebben működjék, de ezt csak úgy lehet elérni, ha tudjuk: mindezek az „ágazatok” valami nagyobb egész részei. Nemcsak a költségvetésé, nemcsak a nemzetgazdaságé, nem ilyen-olyan al- vagy főrendszereké, hanem az életünké. Az iskola nem egy kifűtendő, takarítandó, tatarozandó épület, hanem olyan hely, ahova gyerekek járnak, a pedagógus nem munkaeő, hanem a gyerekek sorsa, a kórházban nem ágyak vannak, hanem orvosok és betegek, és így tovább.

A reform ott kezdődne, ha a döntésekben az emberi tényező – és az annak középpontjába tartozó erkölcsi felelősség is beépülhetne. Nem azért, nemcsak azért, mert némelyek ilyen elvárásokat táplálnak lelkükben, hanem azért, mert az erkölcsi dimenzió egyúttal szavatolja a változtatások szervességét. Enélkül pedig minden reformnak nevezett, netán forradalminak gondolt beavatkozási paranoia kudarcra van ítélve. Politikai állásfoglalás lenne ez? Talán igen. Nyugodtan idealistának, populistának lehet mondani. De talán éppen ez támasztja alá e szempont figyelmen kívül hagyhatatlanságát: az ideálok és a nép (*populus*) ellenében végrehajtott változtatásokat keresztülvivő rendszereket valaha zsarnokságnak nevezték, ami nem zárja ki azt, hogy ma ezt kiáltás ki demokráciának.

GRÓH GÁSPÁR

Ő MONDJA MEG, KI VOLTÁL?

Az *Egy mondat...* és utóélete

II.

Megkerülhetetlen a kérdés, vajon a költő 56 utáni lírájának csúcsai elérik-e azt a magaslatot, amit az *Egy mondat...* eszmeisége, poétikuma és művészi hitelessége jelez. Ha tisztán esztétikai problémáról lenne szó, az egyértelműen igenlő válaszunkat tucatnyi nagy vers címével dokumentálhatnánk. A közéleti líra esztétikuma azonban éppúgy nem függetleníthető a költő ars poeticájától, mint politikai helyzetétől, ezért kérdésünk nem dönthető el Illyés költészetfelfogásának, illetőleg – ezzel szoros összefüggésben – 56 utáni történelmi szerepének értelmezése nélkül. A két „komponens” merőben elméleti szempontból is kölcsönösen feltételezi egymást, de a magyar irodalomtörténetnek különös érdeke is fűződik ahhoz, hogy a „szoros összefüggést” ne hagyja figyelmen kívül. Szétválasztásuk ugyanis vagy üres, formalista esztétizáláshoz vezet, vagy – Illyés és a népi írók hiteltelenítésének eszközeként – a hatalommal való paktálás vádjához szolgáltató védhetetlennek látszó érveket.

Lássunk hát néhány példát, hogyan vélekedik lírikusunk a forradalom leverése után a költészet – és önmaga – feladatáról. „Keresd hát, te tudod hol, / – biztatja magát a *Séta az árnyékkal* című versben (*Új versek*, 1961.) – és használd bátran azt, / mi enyhet ad s vigaszt / s ne félj sem undorodtól, / / sem a világtól” ... „Aranyosó, ne félj, / kezded ha szennyet is váj” ... Velence „tág s poros” utcáin járván a művészet értelmén töpreng: „Mert, Szépség, dolgod nem

az sose: tessék! / Nem a szem kéje vagy, s nem a fülé. / Keltsz vágyat s hajtasz mélyebb üdv felé, / hol nyugalom vár, rend, ősléti egység!" (*Velevében; Új versek*, 1961.) Talán nem lesz elhamarkodott az *Új versekre* (1961) támaszkodó konklúzió: ha a költészetnek az a rendeltetése, hogy „enyhet” s „vigaszt” nyújtson, s hogy hajtson „mélyebb üdv felé”, akkor a költőnek nem lehet más dolga, mint hogy – „undorát” legyőzve, értsd: személye kompromittálódása árán is – szolgálja ezt a célt. Ami a konklúzió első elemét illeti: a „vigaszt” és „üdvöt” kínáló művészet eszménye nem új keletű; jelen van már a 18. századi újklasszika esztétikai filozófiájában, majd szigorú doktrínává érik a népnemzeti iskola művészetelméleti gondolkodásában – nem kisebb tekintélyű teoretikus, mint Erdélyi János, s nem jelentéktelenebb költő, mint Arany János munkássága nyomán. Hogy mennyire eleven volt ez a „doktrína” az úgynevezett népi írók irodalomszemléletében, annak illusztrálására legyen itt elég Németh Lászlóra hivatkoznunk. Ezúttal ne is az irodalom pedagógiai hasznát gyakran bizonygató érveit idézzük, hanem annak a levélnek egy részletét, amelyet Tamási Áronhoz írt 1957. január 1-jén. Egy „író-sztrájk”, azaz egy írói bojkott tervéről van szó, amit az Írószövetség használna fegyverként a Kádár-kormánnyal szemben, ha az nem járulna hozzá független – cenzúrázatlan – lapok indításához. „Én tizenkét éven át egyetlen ajánlatot sem utasítottam el – ami az olvasók felé utat kínált; legyen más bűne, hogy amit írtam, nem jut el hozzájuk. Az írónak annyiféle módja van rá, hogy olvasóiban a lelket tartsa, ezt mind földadni, mert bizonyos lapengedélyeket nem kapunk meg: nem tudom, nem veszélyes elzárkózás, a bűn magunkra vevése-e.” Magyarán: az olvasókban „a lelket tartani” előbbre való mindennemű politikai célnál! Ha üldöznek egy íróat, a másik legyen vele szolidáris, ha az orosz tankokkal érkezett kormány együttműködést kér, el kell utasítani, de kerülendő bármilyen konfrontáció az erőhatalommal, mert az irodalomnak, a művészetnek a politika fölött telje-

sítendő küldetése (is) van. Tamásihoz íródott az a – még 56 novemberében keltezett – levél is, amelyben az itt ajánlott passzív rezisztencia indoklása is megfogalmazódik: „Ilyen időben, érzésem szerint, hallgatásra, az elszenvedés készségére s a megmaradt erők csendes sündisznóállásba zárására van szükség. Erre tér át imponáló erejével a munkásság is, mi se handabandázzunk hát, hanem zárkózzunk fel mellé, s érjük be a képzett támogató szerepével.”

Németh László az „elszenvedés készségről”, Illyés „vigasz”-ról beszél, nincs tehát lényegi különbség az irodalom feladatáról vallott felfogásuk között. Ám 56/57 telén Németh László még nem tudhatja, amit az *Új versek* költőjének már tudnia kell: az új hatalom – és tegyük hozzá: az új történelmi helyzet – nemcsak a szembenállást (a cenzúrázatlan lapokat), hanem a passzív rezisztenciát sem tűri. S ezzel a fentebb említett konklúzió másik eleméhez érkeztünk. Az író nem szólíthatja meg olvasóit a hatalom által ellenőrzött fórumok megkerülésével, nem „vigasztalhat” tehát másképp, csak ha úrrá lesz „undorán”, s elviseli, hogy „keze beszennyeződik”. A zsarnoksággal szembeni néma tiltakozásnak a magyar történelmi köztudatban morális eszménnyé mitizálódott mintája, az 1848/49-es szabadságharc vérbefojtása után mintegy mozgalommá bontakozó passzív rezisztenciának a (maga idején is kétes értékű) technikája nem alkalmazható a magyar kultúra és az idegen hatalom 20. századi konfliktusának kezelésére. Nem alkalmazható – két ok miatt sem. Részint azért, mert a modern diktatúrák – elődjeik kárán okulva – nem hagynak fehér foltokat, melyeken „annyiféle módja” kínálkozhatna, hogy az író „tartsa a lelket” olvasóiban, részint pedig azért, mert a konkrét helyzetben többet árthat a magyar szellemi élet egységének a népi írók hallgatása, mint a hatalommal kezdeményezendő párbeszéd miatti diszkreditálódásuk veszélye. A konkrét helyzet olyan robbanószervezetet jelent, amelynek gyújtószinórja a hatalom kezében van. A modern magyar kultúra legterhesebb öröksége

a népi–urbánus polarizáció, s most Illyéséken múlik, hogy a két szekértábor újra egymással szemben szerveződik-e, vagy rátalál-e arra az útra, amely egy közös erkölcsi-szellemi platform felé vezet. Miután Déry Tibor és Zelk Zoltán börtönben ül, s mert ügyükről Kádár és Aczél csak Németh Lászlóval és Illyés Gyulával hajlandó tárgyalni, a két „népi” erkölcsi kötelességének tekinti, hogy a két „urbánus” érdekében szóba álljon a hatalom képviselőivel. „Illyés csaknem húsz évvel később írt arról, hogy 1957 tavaszán a »fő városdöntő Németh Lászlóval a legfelsőbb helyen« sürgették az »urbánus« Déry és Zelk szabadon bocsátását, s »keserves leckét« kaptak.” (Ld. *Németh László élete levelekben*; I. 458. Domokos Mátyás jegyzete.) Hangsúlyoznunk kell a „képviselő” szót, mert nem mindegy, hogy az első találkozó író résztvevői Kádár személyét a hatalom szubjektumának vagy csupán médiumának tekintik-e. A szóba állás az első esetben egyértelműen behódolást, az utóbbiban az egyezkedés, az érdekérvényesítés kísérletét jelenti. Németh László Tamásihoz írott novemberi levele e tekintetben perdöntőnek tekinthető. Így szól e levél 4. pontja. „Kétségtelen, hogy a Kádár-kormány vállalta, hogy ő hozta be az oroszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk. De azért vegyük tekintetbe valódi szerepét is. Az oroszokat nem hívta be, azok rakták oda, s ha nem akarta egy Rákosi-kormánynak átengedni az országot, vállalnia kellett a hatalmat. Azóta is adja, golyószóróval a hátában, a kacsintó jeleket; nyilvánvaló például, hogy nem a szovjet, hanem jugoszláv politikát próbál folytatni, ami miatt, ha meg nem tér, el is kergetik előbb-utóbb. Ha románok vagy csehek lennének, rögtön tudnánk, milyen álláspontot kell elfoglalni egy ilyen kormánnyal szemben: mennyire támadni, szorongatni s mennyire pajzsul használni sötétebb erők ellen. Egyik barátunk szavaiból azt látom, hogy bennünk nincs meg ez az érzék...” Nem itt kell eldöntenünk: vajon az írói mozgáster (a szellemi autonómia) megőrzésének vágya sugallja-e Ká-

FUI-WANG I. (Színes metszet)

dár szerepének pragmatikus értelmezését, avagy a Kádár személye iránti gyanútlan bizalom éleszti-e a cselekvés lehetőségének reményét. A tényt kell tudomásul vennünk, hogy Németh László helyzetértékelésében már körvonalazódik a

szellemi életnek az új történelmi helyzethez igazodó státusa. Eszerint a magyar kormányhatalmat olyan ütközőzónának kell felfogni, amelyben az irodalom (a kultúra) által képviselt nemzeti érdekek legalábbis artikulálhatók az „orosz” hatalmi törekvésekkel szemben. Más kérdés, hogy Kádár miért kényszerül éppen a népi írókkal kapcsolatot teremteni, s miért lesz később érdekelt abban, hogy párthatározatban „tisztázza” az azokhoz való viszonyát. Nyilvánvaló, hogy a „szocializmus” ügyének védelmezőiként nem térhetnek ki a párbeszéd elől azokkal, akik – persze az övékétől lényegesen eltérő értékelvek alapján – szintén „szocialistáknak” vallják magukat, másfelől meg kell nyugtatniuk moszkvai megbízóikat, hogy a népiek szerepéhez juttatása nem jelenti a nemzeti elv felértékelését az „internacionalizmussal” szemben.

Ilyen előzmények után és ilyen feltételek között kezdődik meg tehát az a diskurzus Illyésék és a hatalom képviselői között, melynek a magyar politikában és kultúrában tárgyiasuló következményei a „kádári–aczéli konszolidáció” néven kerültek be a történetírásba, s melynek értelmezése ezek után is a történészek feladata marad. Az irodalomtörténetnek ez ügyben egyetlen tennivalója van: vizsgálni az életműveket, s megítélni, vajon a „szennyet is vajúzó kéz” talált-e aranyat. Tárgyunkhoz visszatérve arra keressük továbbra is a választ: a lírikus Illyés hű maradt-e az *Egy mondat...* szelleméhez. Más szóval: abban a „meghitt” kapcsolatban, amely majd a későbbiekben Illyés és Aczél viszonyát jellemzi, vajon Aczélnek sikerül-e „udvari költővé” manipulálnia Illyést, avagy az *Egy mondat...* írója lesz-e képes az aczéli kultúrpolitika hírhedt liberalizmusát saját szuverenitásának, művészi programjának szolgálatába állítani.

„Úgy állj elő, hogy nem az, mit te írnál: / az lesz a mű, mit néped lelke diktál.” A *Dőlt vitorlában* olvasható *Levél* című versnek ez a két sora a modern lírai személyesség programszerű elfojtásaként is értelmezhető, s látszó-

lag ugyanazt az ars poeticát eleveníti fel, amely már száz évvel korábban, az „öregedő” Arany János költészetében is anakronisztikusnak bizonyult. Csakhogy míg Aranynál egy születő-formálódó modern szubjektivitás fogja áttörni a klasszicista-népnemzeti tradíciót, Illyés esetében egy már érett, nagyra nőtt modern alanyiség húzódik vissza a közösségi költő maszkja mögé. Anakronizmus? Igen, ha a magyar s a világlíra legújabb kori irányaihoz viszonyítjuk. De lássuk be: nem a költői magatartás válik itt korszerűtlenné, hanem a magyar történelem: a hatalmi-politikai állapotok zuhannak vissza, s rekednek meg egy olyan szakadéokban, amelyben a modernség sem igazolhatja korszerűségét. Nem a líra 20. század végi fejlődése igényli a közösségi szerepvállalás reneszánszát, hanem a magyar társadalom forradalom utáni közérzete termeli újra e szerep iránti szükségletet. Illyés akkor lenne korszerűtlen, ha nem érzékelné azt. A szerep ugyanakkor mérhetetlenül bonyolultabb, ellentmondásosabb, mint volt egy évszázada. Beszélni kell azok nevében, akik nem tudnak, vagy nem mernek megnyilatkozni, mert „lent egy egész nép szót sem ejt” (*García Lorca síremléke; Dőlt vitorla*, 1965.), de nem szabad provokálni a túlerőt maga mögött tudó győzteseket. Éppen a „szót sem ejtők” érdekében nem szabad a mártírsorsba menekülni, olyan körülmények között, amikor „volt elvégzendő olyan, mi alól börtön, síri bolt, / kudarc, mellőzés, száműzés nem mentesít és föl nem old”. (*Aki úgy is él, hogy túlél; Közügy*, 1981.) Az „elvégzendő” nem feltétlenül írói feladatot jelent. A már idézett *Levél* szerint „Vár a világ, – de rég nem szavakat! / Tettet adj, író, élő magadat! / / Mít a betűid! Tetteid, keményen, / azokat ide, s fekete-fehéren!” Nemes cél, de anakronisztikus ez is. Mert ha az új éra tökéletesen megfosztotta valamitől a szellem emberét, az éppen az egyértelmű cselekvés lehetősége volt. A helytartókkal való érintkezés minden szintje és minden formája a behódolás, az árulás, a kollaborálás látszatát keltheti,

s e látszat morális terhét mégis csak a költői szó: a jelképes beszéd talányossága mérsékelheti.

Illyésnek nincs kétsége afelől, hogy közérdeket szolgál kényszerű szerepvállalásával, de költészete tárgyául most nem a közügyet, hanem a kényszerűség kedély- és személyiségromboló hatását választja. Költői önarcképeire a vállalt feladat miatti meghasonlottság érzése s az erre reflektáló kíméletlen önironia nyomja rá bélyegét. „Magam gazdája, magamat / rabszolgaként én adtam el /... / Így nem maradt belőlem semmi, látod” – vallja a *Rossz lakásban* (Fekete-fehér, 1968.), máshol a sátánt imádó Reviczkyre emlékeztető mímelt cinizmussal dicséri a szadisták és genocidák hatalmát: „Alj-butá vallja s fő-eszes: / ahhoz fuss, aki ostoroz, / azt imádd, hogy legyen kegyes, / a fő gonosz!” (*Szadisták és genocidák*; Minden lehet; 1973.) Az uralkodó közállapotok miatti robbanó indulat sugárzik verseiből: „Rendjén úgy lett volna, hogy amikor / szembe-szöktél, düh-köpés-ként, a vonatnak: / az hátrál meg. A bűn! Az a konok-vak / világ fröccsen szét: a pokol! / S nem ami lett. Hogy a sakál dalol / S a pacsirták vonítanak.” (*Búcsú L. Z.-tól* /Latinovits Zoltán/; Közügy, 1981.) Ez a tehetetlen indulat feszül a *Zsilinszky emlékében* is („Szíve dacában, mint a láng / egy nép dühe. Azt hagyta ránk.” Közügy, 1981.), s ezt panaszolja a *Düh* című költemény is (*Dólt vitorla*, 1965.): „Hatalmas bár a gépkocsi, / a libanép megsziszegi, / megsziszegi, bár utat enged – / Minden düh ismerős szivemnek.” / Fut a nyúl, ha az ölyv lecsap, / de veszve is visszaharap, / visszavág, bár nem menekedhet – / Minden düh ismerős szivemnek.” Politikai értelemben sehol nem válik konkréttá, pontosan beazonosíthatóvá Illyés közérdekű dühe, de a költői szerepmaszkok mögött feljajduló sérelmek és szikrát vető vádak nem igazodnak mindig a jelképes beszéd szabályaihoz. Ránk bízva a szereposztást, döntsük el, kikhez szólhatnak ezek a sorok: „Gyermekeitek, a lányok, fiuk, / ha ti nem is, megszégyenlik maguk: / gyomrukig érzik át már ők a bűnt,

/ mit tettetek velünk. // Számra, anyám hangjára lakatot, / civilizált fegyelmet raktatok. / De zord a csönd, ha letről rab-düh néz / föl úgy: hallgatni kész. / Nos, némaság. De lám csak: él a jog, / S a hit; s a megvetés, // Fegyelmezem műveltre szívemet. / Hallgat a ház. De Kezdetek és /Végek fölmorgó légvonata vad- /állat hangokat ad. / Mindnyájunkat egyaránt fenyeget. / Zord figyelmeztetés." (*Ha ti nem is; Közügy*, 1981.) Nem a hatalommal szembeforduló, lázadó-lázító forradalmár hangja ez, hanem a saját szerepének terhével is birkózó írástudó vészjósló intelme. Figyelmeztetés azoknak, akik bűnt követtek el mindannyiunkkal szemben, de akikkel – mert ez volt a kisebbik rossz – maga vállalta az együttműködést. A költő Illyés nem próbál úgy tenni, mint ha nem felelős döntése nyomán vett volna részt a közügyekben, de elvitathatatlan jogának tekinti, hogy „írástudói” felelősségét megkülönböztesse azokétól, akik a hatalmat képviselték. A kétfajta felelősség elhatárolásának szándéka és szétválaszthatatlanságának kínzó tudata diktálja a *Hatalmas, nagy korszak... s a költők* című versét; „Labirint-rejtette Dögök / itt köztünk, férfiak között / faltak eleven szüzet s gyermeket. // Csupán mivel az elme engedett, / s kiszálltak mind az istenek és szellemek /, azok is, kik még ördögök. / S Arion – néma lett. // Tántorogtunk. Így nevelődtünk / ég felé, költők. Mint fenyőfa-szál? / Mint a hinár. / Lengtünk. S minél föntebb, / Annál ijesztőbb: iszonytaton. / Mint más bitón. // Hatalmát időknek s erőknek / Így mértük, helyt állva, ahogy / megszavaztatott. // Kik által, ha nem általatok?” – Az utolsó két sor itt sem a felelősség áthárítását jelenti, csupán emlékeztet: ebben a felelősségben a hatalommal kötött alku csendes támogatóinak is része van!

A lírikus dilemmájának a lényege ugyanaz, mint *A különccé* s a *Tisztáké*: sem az elzárkózó szembenállás, sem a közéletben való részvétel nem igazolható morálisan egy éppen berendezkedni készülő diktatúra feltételei között. Mégsem arról van csupán szó, hogy Illyés versben is feldolgozza a

drámai konfliktust. A lírikus pozíciója kényesebb és nehezebben megjelölhető, mint a drámaíróé. A tragédiák szerzője a politikai racionalitás és az erkölcsi eszmények kollízióját ábrázolva olyan magatartásmintákat idézhet fel, amelyeknek morális értékét a kulturális tradíció tekintélye, mondhatnánk, a nemzeti konszenzus ereje hitelesíti. A költő – bármennyire is rejtőzködő – személyessége azonban nem támaszkodhat semmiféle konszenzusra. Hiába idézi fel a magyar líra történetében oly különösen nagy múltú „paraklétoszi” attitűdöt, azaz a nemzet-képviselési szerephagyományt, egyéni szerepvállalásának etikai kockázatával végletesen magára marad. Nincs ugyanis olyan koherens értékrend, melynek jegyében egy spirituálisan egyébként létező – éppen 56 októberének próbáját kiálló – nemzeti közösség megszólítható lenne, s nincs olyan szerepminta, amely e spirituális közösségen kívül rekedt tömegekre hatni tudna. A közös értékrend hiánya önmagában is indokolná a közszerepléssel szembeni erkölcsi aggályokat. A nemzeti katasztrófák túlélésének, feldolgozásának a magyar történelemben két magatartásmodellje formálódott ki, s a szovjet csapatok invázióját követően mindkettő újraéledt. Az egyik a külső vagy belső emigrációban megőrizhető egyéni vagy kisközösségi autonómia lehetőségeibe kapaszkodik, a másik, a helyben maradók sokasága – vagy mert nincs hova hátrálnia, vagy nincs mit őriznie – a gyors alkalmazkodástól reméli sorsa jobbra fordulását. Hangsúlyoznunk kell, hogy a két magatartástípus eredendően nem morális minősége, csupán társadalomtörténeti gyökérezete, szociológiai meghatározottsága tekintetében különbözik egymástól. Az előbbi – az érték- és identitásőrző – mentalitás a polgáriasult rétegeket jellemzi, az utóbbi a paraszti vagy proletársorban élő többség sajátja. Esztétikailag megformált magatartás-eszményt mindkettő számára a magyar nemzeti érzület reformkori változatai kínálnak. Akik idegen földön próbálnak hűek maradni egykori önmagukhoz, Kölcseyvel vigasztal-

hatják magukat, aki szerint a „hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához”, mert a haza ott van, ahol – ha csak „ketten-hárman” is, de – „tisztá nemzeti lélekkel összegyűltök”; akik pedig alkalmazkodni kényszerülnek, az „itt élned, halnod kell!” parancsának pátoszával élük meg magyarságukat. Már amennyiben megélik. Illyés és a „népi” írók közéleti aktivizálódását főképpen az attól való félelem motiválja, hogy kivonulásukkal csak gátlástalanabbá válna a kommunista diktatúra agressziója a nemzeti érzület még életképes szerveződéseivel szemben.

Mint ahogyan a lírikus pályáíve nem rajzolható meg a költő közéleti szerepvállalásának értékelése nélkül, Illyés politikai szempontú minősítése sem kerülheti meg közösségi lírájának értelmezését. Van ennek a költészetnek ugyanis egy olyan rétege, amelyiknek – szerzőjük és a hatalom képviselői közötti kapcsolattól függetlenül is – fontos szerepe van a Kádár-rendszer konszolidálásában. Gyakran ez a tény is vádként fogalmazódik meg az *Egy mondat...* írójával szemben, holott alapvetően más természetű összefüggésről van itt szó politika és irodalom között, mint ami pusztán morális megközelítéssel feltárható lenne. Attól a pillanattól kezdve tudniillik, hogy a népi írók a Kádár-kormány működését egy világhatalmi konstellációból adódó, tehát erővel meg nem változtatható realitásként fogják fel, s magát Kádárt „használható” médiumnak tekintik, érdekeltté válnak abban, hogy a fennálló hatalom ne csak a biztonság, a gazdaság és a politika szférájában, hanem pszichológiailag is konszolidálni tudja a közállapotokat. Ez az érdekelttség elvileg többfajta motiváltságot jelenthet. Fakadhat hatalomvágyból, egzisztenciális függésből, „puszta” becsvágyból, de fakadhat tisztán eszmei okokból is. Fogadjuk el – az itt nem részletezett életrajz ismeretére alapozva –, hogy Illyés esetében döntően ez utóbbiról van szó. Nemzeti érzelmű, baloldali gondolkodó lévén éppúgy írói kötelességének tartja, hogy nyugtázza, ha a szociális problémák kezelésé-

ben bármi eredményt tapasztal, mint ahogy kötelességének érzi azt is, hogy nemzetpolitikai kérdésekben folytonosan konfrontálódjék a hatalommal. Ne a népi értelmiségiek megtéveszthetőségének és „megvehetőségének” bizonyítékát lássuk a „fejlődést” üdvözlő verseiben, (*Mozgó világ, Orsók ürügyén*), hanem fogadjuk el, hogy a pusztai nyomorból érkezvén más látószögből és érzékenyebben ítélte meg az anyagi javak világában történő gyarapodást, mint a polgárisultabb környezetben felnőtt kortársai. Nem elsősorban Illyéssel szemben vagyunk értetlenek (igaztalanok), ha nem vesszük tudomásul a Kádár-kori sajátos modernizáció pozitív társadalom-lélektani hatását, hanem a mai magyar társadalom kulturális és politikai megosztottságának történeti okait hagyjuk figyelmen kívül.

Azáltal, hogy számos vers regisztrálja az egyes tájegységek, foglalkozási csoportok, egyének életében történő kedvező változásokat, Illyés nem vállal ideológusi szerepet a rendszer védelmében. Mi több: nem érzi illojalitásnak, hogy a „fejlődés” jeleivel nem egyeztethető tünetekre is kitüntetett figyelmet fordítson. Ha elvi kritika érheti ezt a fajta közösségi lírát, azt az indokolja, hogy költőnk nem látja meg: a gyarapodás tényei és az anómia mutatói között nem logikai ellentmondás, hanem ok-okozati viszony áll fenn. Ez a kritika azonban az egész kortárs magyar irodalommal – tegyük hozzá: a társadalomtudományok művelőivel és a publicistákkal is – szembefordítható. Néhány ellenzékinek minősített szociológuson és közgazdászon kívül az egész magyar szellemi életet megtévesztik az életszínvonal-emelkedés mutatói s a közhangulat javulásának jelei. Egy nemzedék fizikai, lelki és erkölcsi megroppanásának tünetei fogják csak nyilvánvalóvá tenni az összefüggést a „létező szocializmus” polgárosulási folyamatainak végtelenen ellentmondó tényei között. Az egyik oldalon a gyarapodás, az egzisztenciális biztonság, a modernizálódás kétségbevonhatatlan bizonyítékai, a másikon az aggasztó demográfiai fejlemények: élre

jutás az öngyilkossági statisztikában, a morbiditás és a mortalitás riasztó adatai, a családok szétesése, a deviáns magatartásformák járványszerű terjedése, a közösség ügyeivel szembeni politikai közöny. Későn fogalmazódik meg a felismerés, hogy a gazdasági és a szociális konszolidáció csak azon az áron történhetett meg, hogy a magyar társadalom rablógazdálkodást folytatott saját biológiai, lelki és erkölcsi tőkéjével, s még később tudatosul, hogy az egyéni és közösségi humán erőforrások gondatlan felélésével a gyarapodás árának csak kisebbik részét törlesztettük, a fennmaradó törlesztőrészeket – államadósság címén – pedig meg kell majd osztanunk gyermekeinkkel és unokáinkkal is.

Illyés és nemzedéke nem látja még ezt az összefüggést, s hogy nem látja, azért bizonyára az irodalom és a politika viszonyának, s az egész szellemi élet szerkezetének 56 utáni átalakulása is okolható. Míg a két világháború közötti népi írói mozgalom jeles képviselői nemcsak érdeklődnek a társadalomtudományok iránt, de lelkes autodidakta szociológusok, közgazdászok, szociográfusok is egyszersmind, a „szocializmus” korszakában óvakodnak attól, hogy a politika által közvetlenebbül ellenőrzött ideologikus diszciplínák nyelvén is megszólaljanak. Területátadás? Visszavonulás ez a politikum szférájából? Kétségtelenül az, ám nem stratégiai, hanem taktikai megfontolásból. Illyés kedvenc metaforája a kétkerekű kordéról fejezi ki e megfontolás értelmét. Az irodalom, a kultúra kereke nélkül éppúgy nem halad a kocsin, mint ha a politika abroncsával vagy küllőivel történne valami baj. S a két kerék csak ugyanolyan sebességgel, s csak egy irányba haladhat. A kultúra, az irodalom autonómiájának igényét, öntörvényűségének védelmét jelenti ez a metafora egy olyan történelmi helyzetben, amikor a tényleges hatalom: a diktatúra minden eszköze a politikusok kezében van. Úgy is mondhatjuk: az irodalom az ideológia – s az általa ellenőrzött társadalomtudományok – felségterületéről való kivonulással fizet esztétikai birodalmának viszonyla-

gos függetlenségéért. Ami persze nem jelenti azt, hogy az író, a költő kitérhetne a saját szociális érzékenysége által diktált feladatok elől.

Illyés – noha a fentebb vázolt okokból fakadóan előtte is rejtve maradnak a kor hétköznapjainak és társadalmi, gazdasági világfolyamatainak mélyebb összefüggései – pontosan érzékeli a materiális fejlődés tényeinek és a nemzeti közösség kórtüneteinek disszonanciáját. Ám éppen azért, mert a közösségi költészet felvilágosító-értelmező és nevelő-mozgósító hagyományos poétikája nem kínál eszközöket e disszonancia feloldására, alanyi lírikusként éli meg és „dolgozza fel” a tettvágyának és politikai tehetetlenségének feszültségéből adódó, drámaian romló közérzetét. Lehet-e remélni, hogy a szétesés, a hanyatlás, a romlás látható jelei mögött az életnek, a történelemnek még láthatatlan teremtmény és megtartó erői is munkálnak? Lehet-e bízni abban, hogy a lélek minden megpróbáltatáson képes úrrá lenni, s hogy minden kudarcnak, vereségnek lehet győzni tudásra nevelő szerepe a saját kárán okuló ember és közösségei szenvedéstörténetében? Egyáltalán hihetünk-e abban, hogy a Rossznak nem lehet végzetes, abszolút hatalma a Jó oly gyakran néma és mozdulatlan erőivel szemben? Az etikát, a pszichológiát, a történetfilozófiát és a teológiát egyaránt érdeklő „örök” kérdések foglalkoztatják az idősödő Illyés Gyulát, s az e kérdések fölötti töprengései ihletik öregkori költészetének remekeit. Ezek a töprengések olykor közösségi lírájának tárgykörét gazdagítják, máskor az egzisztencialista létbölcselet problémáit feszegetik. „Népem, trágárával megdobáltatásod / törli ragyogóra az orcád. // A pusztulás, a pusztulás: emelkedés. / Föltámadás szárny-erejével / feszül elő csontburkából a mag / s a jog. / Népem, jelened romjain / fetrengve vívod ki magad – / Váltsd ki magad! // Stigmaként égnek sebeink / Világítják az ember éjszakáját.” Így medítál az „anakronisztikus” nemzeti költő szerepében az *Eretnek ima* írója (*Minden lehet*; 1973.). A történelmi végzet okát nyomozó *A fecske és a*

ÉNEKESMADÁR

*falevél olvasója nem tud nem ötvenhatra asszociálni: „Mária
hava, Párizs, / 1968, de éppúgy / 1848 – fructidor! – vagy /
1789 vagy – / lehetett volna újra amiképp / a fecske fölírta az
égre? // ... // Fölkelt a város: mint a rokkant, / megvetve hátát*

kolduló falához, / tenyerével segítve magát /*Fölkelt az ifjúság* / egy teljes hétre, nem először, /de tán utolszor... //... // Egy fecske nem csinált tavaszt, de / az első falevél a ház fölött / cikázva sárgán, mint a / már repülőkről leszórt hadparancsok, / az első falevél azonnal / megcsinálta az ősz, / a véglegest, / az általános visszavonulással. / Fát vág, burgonyát vereml ismét / nagybátyánk, a paraszt; a férgek föld alá húzódnak; / aztán a waterloo-i pánik; / aztán a Szent Szövetség hómezői. / »Most tél van és csönd és hó és halál«. Megírom ezt a levelet még / Pathmoszból, testvéreim, mialatt / a ködből még kihallani / »vak ügetését eltévedt lovasnak« / S emlékezem, / nyáron fehéren, télen vörösen / világolt az estben a szülőház ablaka – / Télen volt igazibb, / télen, kezdődő hóviharban.” (Minden lehet, 1973.) Ez a verszáró kép – ismételjük meg! –: „a kezdődő hóviharban vörösen világító szülőház ablaka” (a költő avantgárd korszakának legbravúrosabb technikáját is felújító versben) az otthon-mítosz varázsával, a személyiséget óvó erő szimbolikus megjelenítésével enyhíti a történelme által űzött ember pokoli szenvedését. A Jó és a Rossz harcát szemlélő költő itt – *A fecske és a falevélben* – mélylélektani titokra bukkan, máshol a reménytelennek látszó küzdelem értelmét villantja fel nagyon is racionális érveléssel. Miként a – talán legsikeresebb – *Dőlt vitorla* című kötetének (1965.) címadó versében: „Árboc, s vitorla, nézd előre / mikor repül / leggyőztesebben? Amikor leg- / mélyebbre dül.” Más logikával, de ugyancsak a Jó–Rossz racionális dialektikáját illusztrálja a még 1947-ben írott, és befejezetlenül maradt, s végül is 1968-ban publikált *Vár a vízben* című költeménye (*Fekete – fehér* című kötet.) „Mert épül-e gát ott, hol nincs veszély? / Mert – küzd léteért, kit nem les halál? / Lett volna itt vár, hogy ha nincs tatár? Nem pusztulástól él, ami él? // Kitől függ, hogy e tenger törmelék / ne legyen százegyszerte is – alap / s hogy e romokból ne kezdjen e nép / rakni magának új falat?” Hogy nem pusztán a vigaszt kereső, s közösségét is vigasztalni akaró költő pedagógiai használatra kimunkált

történelemértelmezését közvetítik ezek a versek, azt ugyan-
ennek a létbölcseletnek az önportrékban megfigyelhető fel-
tűnése bizonyítja. Az „Összeomlás” Ady hangját idéző strófái
pszichológiai tanulmányként is értelmezhetők: „Nem is volt
oly rossz, / midőn nem tudtam szót se szólni / a torokfogó
fájdalomtól, / nem is volt rossz összeomolni. // A szenvedés-
nek, / a csigázásnak is lett egy csúcsa, / amikor úgy rándult a
szív, úgy / szökkent föl – mintha szabadulna.” De nemcsak a
lélektan tanúsítja a Rossz erőinek Jóra fordíthatóságát. A *Ti,
kalauzaim!...* (*Dőlt vitorla*, 1965.) filozófiája cseppet sem iro-
nikus hangszerelésben cseng össze a keresztény teológiák
kegyelem-tanával. „Vád, rágalom, gyanú, – s többi: karmos
szavak, / ragadozók, gyors dögevők, / utam vége felől hátra-
tekintve hadd / köszöntselek fejem fölött! / Vád, pletyka, fer-
dítés, – s ti mind, ölyük, lecsapni / kész ádáz – védangyalaim!
/ Mert hányszor óvtatok – vijjogva – meg ti, csak ti / utam
kanyarain! // ... // Hányszor nem láttam egy jeled sem, Tiszta
Nap! / Előttem semmi fény. / Fekete nyilait csak a Rossz Aka-
rat / lövellte mögülem elé. / Mennyi útmutató, bár mind
azt mondja: Nem! / Köszönöm így is, köszönöm, / hogy eny-
nyi legalább kijutott kegyelem / – most és mindörökkön.”

KULIN FERENC

(Folytatjuk)

SKATULYÁBA ZÁRT ÜSTÖKÖSÖK

Film Bartók és Kodály barátságáról

Szinopszis

Bartók és Kodály barátságát felmutatni, lévén mindketten a 20. századi egyetemes kultúra általánosan ismert és nagyrabecsült alakjai, egyedülálló filmes vállalkozás. Nemcsak azért, mert ez a barátság két nagy szellem szép és férfias szövetsége volt, amelynek története nagy téma és kihívás. S még azért sem, hogy ez a legendásnak mondható barátság eleddig sem zenetörténetileg, sem hogy úgy mondjam „szellemtörténetileg”, de még irodalmilag sem került feldolgozásra. A téma mindeddig a legjobb értelemben vett tabu, s így csupán a szándék is, már önmagában különleges.

A megfilmesítés nehézségét s ezáltal a benne rejlő hatalmas esélyt is a téma igen sokrétű és fölöttébb gazdag, szinte példaszerű jelentéstartalma s annak magasfeszültsége adja. Hiszen ez a két nagy hatású ember sem alkátánál, sem eszményeinél, s így törekvéseinél fogva sem volt úgynevezett sikerorientált. Szellemisségük és magatartásuk, életművük és sorsuk egyáltalán nem „korszerű”. Inkább a kozmikus értelemben vett Nemes Ember nagy tetemrehívása, egy eltévedni látszó szellemisségű és értékű korban.

Bartók és Kodály barátságának játékfilmes megjelenítését ezért most éppen ideje van felvállalni és méltóan meg is valósítani.* A kecsegtető filmes siker mögött ez az örök

* 2001

érvényű egyetemes és mélyen emberi példázatosság a téma-választás és a vállalkozás művészi célja és igazi aktualitása. A film e barátság tovább-alkotó utóéleteként és a vizuális hatás utolérhetetlen ereje révén a Gandhiról készült film pandanja lehet – szellemi és kultikus, és nem társadalmi értelembe.

Kor és ember

A mérce, amit a téma magában hordoz, s a követelmény, amit a művészi hitelesség irányában támaszt, igen magas. Ezt a magaslatot részben a két ember alapjában azonosan orientált, ám egyúttal lényegesen különböző, de egymást ebben is kiegészítő alkata, szemlélete és jelleme vonja meg.

Másfelől egy évezredes kultúrkör és nagy civilizáció sajátos korszakának egyre fojtogatóbb légköre, amely súlyos világproblémákat hordoz és teremt, s amely e barátság drámai környezete. Egy felfokozott erőtérré vált közeg, amelynek pólusai közt két, művészetébe „az élet összes problémáit bevető” (Hamvas) zseniális alkotó és látó szellem a maga személyiségével és érzékletes művészi eszközeivel láttatni és hatni kényszerül. A 20. századi Európa világa, amely a szellem számára mind szűkösebb és kilátástalanabb. Az arche zárt, szakralitásban azonban mégis mindig nyitott rendje a felvilágosodással kezdődően hosszú időre vagy tán végleg összedőlt. Az első világháborúba torkolló századfordulón felgyorsult a kultúrák egymáshoz közeledése, megnyílása. Áthatások folyamata indult meg, s ezzel a horizontális mozgással járó kulturális és szellemi felhígulás, rohanás előre a birtoklás paradicsomába, az élvezetek hatalomátvétele – a mai globalizáció latens előkészülete és előérzete. Egy ambivalens, forrongó közeg, amelynek fékezhetetlen belső kényszere ez a nyitás, miközben akarata változatlanul a hódítás; tér, ahol már folyton tömegek vonulnak. S amelynek fékez-

hetetlen következménye az arche rendje alól kiszökő-fel-támadó önös hatalom egyre gátlástalanabbá váló valósága, egy általánossá váló bizonytalanság, és a szellemi ember, s vele a szellem mint olyan és egy nemesebb emberi minőség – a fenntartó ember teljes sarokba szorulása.

E filmterv attitűdjeként – s nemcsak epitetthon ornans-ként – hadd idézzem már itt a szűkszavú és magvas beszé-dű Kodály remekbe szabott mondatát, amit – a „legenda” szerint – meghívottként mondott, majd’ 70 évesen a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének az 50-es évek elején Bartók-ügyben tartott zárt ülésén, miután már mindenki jól kipocskondiázta magát. A felszólításra, hogy néki e tárgyban mi a véleménye, felállt, s csak annyit válaszolt: *„Ki látott már skatulyába zárt üstököst?”*

Igen. Bartók és Kodály kora, a 20. századi civilizáció világa, a bolsevizálódás és a fasizálódás világa: a skatulyába zárt szellem helyszíne volt. Egy önhitt, lealacsonyodó világ, egy magát istentelennek tudó és valló, nemtelenedő, mérce nélküli világ. S ezt kellően sem Európa, sem Amerika nem ellensúlyozta, sőt, belőlük fakadt. A lélek otthontalanságá-nak a világa, amelybe Bartók, a védtelenebb, hamarabb halt bele. Kodály szívósabban és felvértezettebben viselte. S a kortárs nagy költő, József Attila sem vallotta másként: *„Él-tem és ebbe más is belehalt már.”*

A megnyílt tér itt csak Amerikát, Afrikát és Ázsi-át jelentette. A hadászatilag fontos szigeteket és a légenderet. A kincses tengereket. Megváltást remél a tértől a szabados hódító. Kivéve a továbbra is minden egészre figyelő, kultu-szait akarva-akaratlan még őrző népeket, kultúrákat és szel-lemeket. Ilyen a magyar is. Nyelve állandóbb, törzsökösebb, gondolkodása tágas, de óvatos és mérvadó, ízlése pompás, művészete jelrendszeres. Csak hinni kell benne, csak hinni kell neki. És meg kell érteni.

AZ AJÁNDÉK

Ember és kor

Az igényes tisztviselői családba született Kodály (1882, Kecskemét. Apja állomásfőnök Galántán, majd Nagyszombatban) a filozofikusabb alkat, s ezt ki is műveli. Középiskolai, majd nyelvi tanulmányai után, már zeneakadémiai tanulóévei idején, 1906-ban bölcsészdoktorátust szerez. E szellem- és jellemformáló évei során ismerkedik meg Bartókkal, aki hasonlóan vidéki környezetből került fel Budapestre, s akiben megérzi a rokon szellemet és a nagy tehetséget.

Bartók (1881, Nagyszentmiklós) inkább ösztönös alkat. Ő a mindent átélő, rendkívül érzékeny, gyermekkorát végigbetegeskedő, szenvedései által beavatódó ember. Gondolkodása ugyanakkor analitikus és rendszerező, aki mindenben tárgyyszerű bizonyosságot és összefüggést, s mindennek a mélyén harmóniát keres és persze talál. Őt atyai támasz nélkül (kiváló képességű iskolaigazgató apja korán meghalt) zeneies lelkületű, áldozatos édesanyja neveli fel, fia értéknek és ezen érték természetének teljes tudatában.

Bartók ifjúkorában maga is a Monarchiában dívott kisvárosi szellemi életnek a századfordulóra – és Bécs hatására – igényessé vált zenei közegében élt. Pozsonyban Erkel Ferenc fia tanította zongorázni, s tiltotta el már akkor felbuzgó rögtönzéseitől.

Ám a magyar szellemű és stílusú zenéhez, amelynek kutatása vallomásai szerint életének végül is a legnagyobb szenvedélye lett, Kodály vezette.

Bár természetben, alakban s egyéb külsőségekben szinte teljesen ellentétesek egymással, a látszat ellenére, jellemükben és szemléletükben sok a szinte meghatározott hasonlóság.

A korán (Bartókban korábban) megnyilatkozó alkotó zenei hajlam, amely tartalmilag is rendkívül igényes; a meditatív kedély és az elemző észjárás, amely a kikezdzhetetlen állítások alapfeltétele; nem bohémikus, de tudós természete-

tük, kiérlelt vélekedésük, és gondolataik következetes vállalása; a természet szeretete és csodálata; hit és meggyőződés egy fundamentális és örök erkölcsiségben, s a végtelen szorgalom, amely rendkívüli adottságaik mellett mindkettőjüket jellemezte, hozta össze, rögvest baráti közelségbe őket. S a még élő hagyomány, amely körülvette fiatalságukat.

Bartók volt a gyorsabb mozgású, szenvedélyesebb és lobbanékonyabb, Kodály a fegyelmezettebb, mint aki lényével mindig valamit következetesen képvisel. Életükre így visszatekintve s műveiket felidézve is nyilvánvaló Bartók kalandozó, változtató kedve és ereje; az a mindent újrafogalmazó, újjászülő munka, amit a hagyományok természetközegéhez való hűségben végez. Nála ez a hangsúlyosabb. A megújulás, a megújítás. S a rendkívül nyitott szellemű Kodály szinte érzi hűsége ugyanakkor az isteni értelem és látás eligazító magasához, a fenntartó, láthatatlan és örök szellemi fundamentumhoz. Az éltetőhöz, a Harmóniához. Kodály egész lényében és tudatosan keresztényi ember. A középkor zenitjéről néz, s mint művész, annak transzparenciájával szemléli és láttatja a dolgokat. Sokirányú munkásságának és gazdag zenei világának ez az attitűd a legfőbb jellemzője. Bartók viszont a kereszténységben megbúvó pogány szakralitáshoz áll közel, és korán megtanulja, hogy miközben a világ gyémánttengelyen forog, e földön csupán az ember a rontás cinkosa.

Mindkettőjük gondolkodása zárt rendszerű, mert a kipróbált szellemi hagyomány és a csodált természet ezt sugallta nekik. Ez adta tájékozódásuk és megítélésük bizonyosságát, s adta erkölcsi megingathatatlanságukat is. S ez nagy tanulság.

Ahhoz azonban, hogy ez a bontakozó barátság – mint utóbb kiderül – egy örökkévaló, példaszerűen szép és nagy barátság legyen, és tevékenységük révén az egyetemes emberi kultúra folyamatosságának egyik tartópillérévé váljon – minthogy azzá is lett –, a felvállalt nagy közös mun-

ka beavató keze kellett. A népzenei hagyomány csodálata, számbavétele, feldolgozása és közkinccsé tétele. Barátságuk szellemük hasonlóságában fogant, de a közösen vállalt sors ütötte rá az örökkévalóság pecsétjét.

Ez a sorsszerűség nagyrészt a történelmi helyzetből is fakadt. Életük, küzdelmes működésük és egymást segítő barátságuk útrairdító szűkebb terepét a századforduló, nemzetközi erőkkal letepert, szabadságharcát még ki sem hevert, háborús végzetű monarchikus Magyarország, és egy mesterségesen strukturált, feloldhatatlan ellentétekkel terhessé tett új Kelet-Európa adják, amely immáron maga is Európán túlra is figyel. Ez a Kelet-Európa-centrikus meghatározottság és kitekintés végigkíséri egész életüket. Panasz nélkül ég bennük egymásba öltve az élet hite, a szolgálat és az immanenssé vált fenyegetettség. (Ez a fenyegetettség-élmény lesz Hirosima után uralkodóvá világszerte, jellemezve a nagyléptékű folyamatot. Kelet-Európa nemcsak a modern fizika és matematika, de a legújabb kori egyetemes fenyegetettség-élmény bölcsője is.)

A művészi és szellemi rokonság felett a magyarság háborús végzetű történelmi sorsa, az ország szemük előtt történt értelmetlen feldarabolása emelte hallgatólagos lelki szövetségé ifjú éveikben indult barátságukat. A tiszteletre méltóan tragikus közérzet az I. világháború után. S a mély aggodalom e művelet irgalmatlansága és sekélyes szándékai miatt. A döbbenet és az ocsúdás. Ez a film meghatározó atmoszférája, lelkiállapotuk kivételésében. Az I. világháború és következményei világossá tették mindkettőjükben, hogy Európa már nem a szellem világosságának a terepe. Hogy itten Lear király drámája kezdődött el. A részek, egy rossz lelkiismeretű szellem gyermekei, egymás torkának ugrottak, és nincs jelen transzcendens erő, amely visszafogná a feltámadt hajlamot, amely megsemmisítésre tör. A nagyobb szellemek ezt megéreztek. Hogy itten fenntartásra, mentésre, védelemre kell berendezkedni. Hogy a mind „látványo-

sabb”, modernebb horizont alatt a kornak ez a legmélyebb s legnyilvánvalóbb életparancsa. Hogy ennek vészterhes megjelenése próbára tesz minden kultúrát és átéget minden embert. A bartóki disszonancia és a kodályi könyörgés majd ettől hangzik oly égbe kiáltónak, oly hitelesnek. Embernek kor, kornak ember nekifeszül. Szépnek csak Isten és a csillagok maradnak, mint a népmesékben.

Egyik döntő közös lépésük az ún. Tanácsköztársaságban vállalt, politikailag nem jelentős, de életükre és bizonyos értelemben a magyar zenei élet további alakulására nagy hatással bíró szerepük volt. Egy, a korra oly jellemző történet. A szégyenteljes I. világháború utolsó stádiuma Magyarországra a Tanácsköztársaság pár hónapos hatalmi rendszerét hozta, amely tabula rasát akart csinálni az életnek szinte minden területén. A régi potens, monarchikus és erős német befolyást gyakorló szellemi erőket eltakarították, a lakosságot terrorisztikus eszközökkel megfélemlítették, a szegénységet sodró erőként használták fel egy könyörtelennek mutatkozott és rendkívül radikális ideológiát képviselő új idegen hatalom érdekében, amelynek sem a néphez, sem kultúrájához, sem a természetes észjáráshoz, sem magas szellemiséghez, de az alapvető erkölcsiséghez sem volt semmi köze. Egyetlen eszköze a csupasz hatalom volt, a maga materiális mivoltában. Egyetlen haszna pedig ez a nagy belső átalakulás. Ennek az ismét egy idegen hatalmat szolgáló erőnek sikerült szinte teljesen feldúlni a magyar társadalmi viszonyokat, és ezáltal ellehetetleníteni az addigi politikai és szellemi elitet, amely már jó ideje képtelennek bizonyult az ország vezetésére.

A hatalomba csöppent szovjet – a korlátoltságnak palackból kiengedett e kisszerű történelmi szelleme – ún. direktóriumok révén irányította a kulturális életet is. Kodály és Bartók, akik már negyvenévesek ekkor, felismervén a történelmi pillanatot, a zenei direktórium tagjai lettek, s ez az elsőre karrierisztikusnak tűnő, ám jól meggondolt lépés

kettős következménnyel járt. Egyrészt bekerültek a baloldali (később antifasiszta) világmozgalom figyelmének a körébe, amely aztán a még szorítóbb, ellehetetlenítő időkben potenciálisan a segítségükre lett. Másrészt e mozdulattal mint szellemi erők megjelentek a kultúrában is mind beavatkozóbb és meghatározóbb politika színpadán, képviselvén, sőt hallatlan erővel jelenítve meg az addig érdektelennek tartott s a társadalom televényszintjére leszorított zenei és kultikus magyar hagyományt, amelynek értéke s szépsége egyetemes. Lépésük, a megnyíló térnek e kihasználása tehát logikus, bár kockázatos vállalkozás volt, hiszen független és elkötelezett szellemiségüket is fenyegette. Az igazak és áldozatosak jó ösztönére vall, hogy ezt a lépésüket később is csupán az egzisztenciájuk sínylette meg, s inkább Kodályt hátráltatta. A célt, a teljes magyar zenei hagyomány talajából nőtt új zenének a magyar zenei életet meghatározó dominanciáját, s ezáltal is a magyar parasztságnak, e hatalmas ősi tudást őrző néprétegnek a beemelését a művészi, szellemi és politikus köztudatba – egyszer s mindenkorra – elérték. Hódító zeneművészetük nagyszerűsége mellett valószínűleg ez a következmény életük legfontosabb tette, amely nagy hatással volt a század kulturális szemléletére is.

Ezenközben mindketten élénken figyelték a párizsi és berlini szellemi mozgalmakat és művészeti divatokat, és korán meglátták (Kodály előbb) ezek színét és fonákját. Az újdonságot, az aktualitást és a korszerűséget, de már a bennük megnyilatkozó szellem csonkaságát is. Ugyanakkor elemi kíváncsisággal figyelték az Európa-szerzte egzotikumként kezelt kultuszokat. Csodálták Debussy zenéjét, s Debussy zenéjén át a Távols-Keletet. És különösen Bartók a feketék zenéjét, a jazzt, amit szeretett, amit az általa alkotott fogalom, a „zenei őstenger” egy kései megszólalásának hallott, s amelynek megítélésében is tökéletesen működött zenei ízlése. Csak azt a dzsesszt tartotta lényeges, egyenrangú zenének, amely kultikus megszólalás volt. „Nekünk nincs

szükségünk dzsesszre – mondja –, van gyönyörű népzene, felesleges, hogy a dzsessz karjaiba vessük magunkat.” A megítélésnek e szempontjai lettek jellemzőek a szemléletükre.

Korszerű és teljességigényű válaszként gyermekek-ruk világa tűnt elő. Az átélt és melengető. A nyitás, a lényegi megújulás esélyét a zene révén, ennek a letűnő világnak a felkarolásában vélték megadni. A kulturális kolonializáció ellenében a belső megváltásban hittek. A hatalmas történelmi, társadalmi, kulturális és életproblémák, a gyötrelmes időkbe szorult e nagy kérdések megoldására, a korfolyamat szellemi kihívásaira a maguk részéről az egyetlen méltó választ a múlt nagy örökségében, a paraszti világban és művészetben, annak felnyitásában látták. Egy kortalan, analóg és élő minőségben, amit felsőbbrendűnek vélt idők magára hagytak, feledésre vetettek. Életük tán legfontosabb és igen kedvelt terepévé egyszerre a falu természeti világa vált. A paraszti környezet, amely hanyatló állapotában is, minden mozdulatában még a szakralitásban és az archéban élt. Az élet napi, heti, időtlen folyása ebben telt, az élet és a halál, az öröm és a bánat, a nappal, az éjszaka, s közte minden tevékenység ebben az eredeti átitatottságban élt; egy érzékeny és árnyalt belső differenciáltságban. Ez a szinte sallangtalan funkcionalitás egyben tiszta esztétikumot is jelentett, amely lényegében a szakralitás pompázatos és jelképes megjelenítése volt. Világiasságában is szent kultusza a Titkos Nagy Egésznek, s az Oknak, amely az okozatban, a Természet rendjében mutatkozik. Ennek a világnak a kozmikus otthonossága – minden történelmi és szociális nyomorúsága ellenére – szinte paradicsomi volt, folyam, melynek végtelenből való partjai a végtelenbe vezettek.

Nemcsak a nép dalait gyűjtötték (felosztván egymás közt a magyar nyelvterületet), hanem a gondolkodását, a viszonyulásait, a magatartását is magukba itták. Ez aztán áthatotta egész lényüket és a műveiket. Át kell itassa majd a film hangulatát is. Kodály zenéjének, irodalmának, ne-

velési elképzeléseinek a mélyén szinte hangról hangra, mondatról mondatra ez a paraszti világ őrizte ősi eszmélkedés és ártatlan tiszta lelkület van jelen, hogy gyermekről gyermekre, korról korra szálljon. Azt támasztja fel lelkületünkben, ez zenéjének szellemi ethosza. Bartók s a bartóki zene ettől csak drámai attitűdjében különbözik, nem szellemében. Az ökonomikusság és az aszkézis nála is: természetörvények. Miként életet mozdító ritmikája és gyakran bizony a nosztalgia is, az ideák megidézésére. Egész életében mindig a falvak világába, a természet közelségébe, a parasztok közé vágyott vissza, ott érezte boldognak, egyedül ott érezte otthon magát. „*Kedves parasztjaim*”-nak emlegette őket. A holland zenetudós, Denijs Dille, aki végigjárta utóbb Bartók helyszíneit, a hiteles kései tanúja annak, milyen titkos vágy és csodálat éghetett benne egy-egy felhőtlen tekintetű, erős szépségű és szemérmes parasztlány iránt – miként ezt elmesélték neki –, milyen rejtett odamekülés a világtól.

Bartók és Kodály válasza egy teljesebb válasz volt. Igazabb és erkölcsösebb. Magasabb rendű. Nem felforgató, nem önös, hanem helyreállító. „*A zenében nincs és nem is lesz fejlődés, csak változás*” – mondja Bartók 1933-ban. S ez még ma is anakronizmusnak tűnik, pedig bölcsesség a dolgok végső természetéről. Egy értékrend egyik alapszabálya, amelynél az emberi szellem és tapasztalat átfogóbb realitást nem ismer. A benne működő egyetemes erkölcsiség mindig ugyanaz. Mert nem a Világ hanyatlik, az ember válik gyakorta méltatlanná. S ez a kultúrák és civilizációk belső veszélye.

Sors

Bartók és Kodály barátsága tehát szellemi fogantatású, de a közös sors vállalása ütötte rá a pecsétet. S ez a pecsét, amely kívülről egy szép, küzdelmes „ikerpár”-i viszony, odabent

egy rendkívül tudatosan, fegyelmezetten és szolgáló értelemben vett, funkcionálisan élt zsenialitás.

Amelynek magánéleti mélységei alig követhetőek. Ebbe egyikük sem engedett bepillantást. Bartók még zeneszerzői módszereit is magántitokként kezelte. Amúgy mindketten szerényen, csupán a nyugodt munkát lehetővé tevő feltételek közepette éltek. Egyszerű eleganciával öltözödtek, a kor divatja szerint. Szerették a parasztbútorokat és tárgyakat. És sokat betegeskedtek.

Gyakran fordultak meg a társasági életben, de mindig a céljaiknak megfelelően. S ez a régi Magyarország feltörekvő középosztályának kedvelt helye volt. A szalon. Mint Erkelnek a sakk, úgy nekik a zenén és a zenetudományon, az olvasáson és a szellemi életre való kitekintésen kívül más szenvedélyes időtöltésük nemigen volt. Kodály tanítani és a hegyekben járni szeretett, gyakori erdei sétáin jobbra meztláb (mint pl. Galyatetőn, amely egyik kedvelt tartózkodási helye volt). Legyen itt egy jellemző levél, amelyet – már összetegeződésük után – 1908-ban írt Bartóknak Németer-szágból, a híres gyógyszanatóriumból.

„Az itteni élet formájában sok van, ami az én életideámhoz kell, ami hiányzik (tenger, nagy természet) elszenvedek, avval a tudattal, hogy majd lesz abból is. Az emberek rondák és sokak, de nem kell velük törődnöm. Mikor köztük járok, illetve átmegyek, csodálkozva nézik előbb a fejem, aztán a lábam, egyiken csak szandál van ti., a másikon még annyi sincs. Mít csinálunk itt? Fürdünk vízben, levegőben, napon, tornázunk közbe [sic!] nagyokat eszünk (az ember étvágya megduplázódik), és nyakig merülünk a gyümölcsbe és főzelékbe, ha néha eszembe jut, hogy zeneakadémia van a világon, mint valami fura álom, úgy siklik tovább ez a vízió. – Tornázás közben rájön az ember, hogy sejtelve sincs saját magáról, és elkezd érdeklődni anatómia, izmok stb. iránt. Szóval ennyire elfelejteni saját magamat még tán sohasem tudtam. És ha egypár hétig sikerül így

tartani magam, biztosan óriási haszna lesz. Nem is beszélek a faházról, majdnem olyan, mintha a szabadban hálna az ember. És ami a fő, kezdek tájékozódni, a világon ti. egy csomó ilyen hely van még, lehet, hogy jobb is. Siess ide, itt a legjobb alkalom *megkezdeni* a levegőfürdőzést, mert művészet az, óvatosan kell kezdeni. Öltösz szandált, dobd el a kalapot és vetkezz le! Kezdjünk új életet ezen a korhadt földön. Otthon is terjeszteni kell a meztelenség ígését. Nagy dolog lesz még ebből! És sok gyönyörűség. A betegség belátható idő múlva kipusztul.”

Hetente egyszer s mindig azonos időben görög nyelvvél és filozófiával foglalkozott, és rendszeresen járt úszni a budai Lukács fürdőbe.

Bartók szintén nagy kiránduló volt, amely egyben botanikai és rovtani érdeklődését is hivatott volt kielégíteni. De ő sokat utazott vidékre és külföldre hangversenyezni, kevesebb ideje volt ilyesmire. Utazni sokkal jobban szeretett, mint tanítani. A fiataalkori gyűjtőutak, nagyobb járárok, séták lehetnek számukra gondolataik legmeghittebb, legotthonosabb helyszínei. Meditálós helyek és alkalmak. A mezők csillagboltozata, az erdők katedrálisai. S hozzá a friss élmények egy történelem alatti világról. E kinnléteből pillantva vissza még nagyobb látószögben mutatkozhattak meg a dolgok. A természet csendje, s a csendben megszólaló hangok és hangzatok egy muzsikusz számára a legfelszabadítóbb, legtágasabb közege. A természet rend és romantika – egyben. Példázat és erőter.

Mindazonáltal külföldi útjaik, különösen a koncertező s így többeutazó Bartókéi, ha csak lehetett, egyben mindig a múzeumok, a városok, a helyi szokások, helyi kultuszok, az ottani nép és kultúra megfigyelésének útjai is voltak. A rácsodálkozása és összehasonlítása, a szellem tájékozódása. Levelezéseik erről bőven tanúskodnak.

Kodály volt testileg szívósabb és edzettebb. Bartók (aki kamaszkorában tüdőfertőzésen is átesett) alig bírta fi-

zikummal szellemének iramlásait, vállalásait. Gyűjtőútjai, koncertkörútjai sokszor igen megterhelték. Fizikuma karbantartásával azonban kevesebbet törődött, s gondoskodásra szorult. Mindketten feladatuk megszállottai voltak, természetük szerint.

Amíg Kodálynak két harmonikusnak ismert házassága volt: egy ifjúkori és egy időskori, s ezek betöltötték magánéletét, Bartók érzelmi élete keresőbb volt és szenvedélyesebb. Meghatározó nyomokat hagyott műveiben is Geyer Stefihez, a kitűnő tehetségű ifjú hegedűművésznőhöz fűződő nagy szerelme, amely mindvégig reménytelen volt, és ez életre szólóan megviselte. *Két arckép* című műve tanúskodik erről, s *A kékszakállú herceg várában* megfogalmazott súlyos magány. Mivel ez a szerelem egy sikertelen nemzetközi zeneszerzői és zongoraművész-verseny (Rubinstein verseny, 1905) utáni mély depressziójához kapcsolódott, érthető, miért mondta erről Kodály, hogy ez a szerelmi csalódás „a nemlét szélére” juttatta.

S nem sokra rá barátságuk próbatétele lett a kiváló műveltségű és magas zenei képzettségű Sándor Emmához fűződő viszonyuk, akit mindketten tanítottak, s akinek lakásában – még mint Gruber Henrikné – afféle szellemi szalon működött. Sok kiváló fiatal művész találkozóhelye volt ez a szalon. Nála ismerkedtek meg személyesen 1905. március 18-án. Csodálták őt, s a náluknál jóval idősebb, nem különösen szép, de annál meggyerőbb, rendkívül pozitív szellemiségű, empátikus asszonynak mindketten udvaroltak. Sándor Emma jól tudta, érezte, és tévedhetetlenül meglátta a két ember rendkívüliségét. Végül Kodályt választotta, elvált, hozzáment feleségül, és példás, szerető, együttműködő társas viszonyban éltek. Kodállal – de a saját akaratából is – mindig segítették Bartókot, a nagyrabecsült barátot. Partitúrák, kéziratok tanúskodnak erről, és szép levelek. Bartók pedig örökre elzárta magába ezt a második fiaskót. A dráma, ami közben a mélyben történhetett, sohasem uralta el

kettejük életét. Bartók expresszívabb zenéje még csak utalhat rá a ritka beavatottnak, Kodály azonban sosem engedi meg, hogy akár zenében magánproblémáiról szóljon. Levelei viszont, amelyeket feleségéhez írt, éppoly szépek, magasrendűek és tiszták, mint ő maga, s mint amilyen Sándor Emmához fűződő különös, szerelmes, hálás szeretete volt. Kodály nem élt vissza lelkileg soha szerencsésnek is mondható „győzelmével”, nem is tekintette annak. Annál jobban szerette, becsülte és értette barátját, és az olykor fatális szerelmi dramaturgiát. És tudhatta azt is, hogy mindezt Bartók is tudja, s hogy csupán ez az egyetlen méltó és elviselhető magatartás, mely barátságukat illetheti. Bartók hamarosan megnősül (1909. Ziegler Márta) s ő is mindig és minden módon igyekezett Kodály zenéjét népszerűsíteni, érvényesülését segíteni. Saját és Beethoven művei után a legtöbbet Kodály-műveket játszott a hangversenyein. A Tanácsköztársaság bukása utáni időben pedig, amikor Kodály ellen fegyelmet indítottak és hosszú ideig akadályozták működését – holott ő is érintve volt –, minden fórumon kiállt mellette. A Bartók család, amely rövidesen három főre szaporodott, egy ideig Kodályéknál is lakott az első világháborút követő nehéz hónapokban.

Ez a történet szinte metaforája további sorsuknak. Kodály tekintélye az évtizedekkel egyre nő, Bartók élete pedig – nagy hírneve ellenére – mind küzdelmesebb lesz, egészen korai haláláig.

Igazi nagy közös esemény volt életükben – és a magyar zene történetében is – az a hangverseny, amit Buda és Pest egyesítésének 50. évfordulóján, 1923 tavaszán tartottak, s amelyen mindketten egy eredeti és nagy művel jelentkeztek. Kodály *Psalmus Hungaricus*a és Bartók *Táncszvitje* ekkor indult el világhódító útjára. S vele az a hatás, amit ez a két zenész a civilizált világ műzenéjére gyakorolt. Már e művek is világosan mutatják zenei és szellemi rokonságuk egyik fő különbségét, hogy míg Kodály saját kultúrájának belátha-

RÉNSZARVAS

tó mélységeibe tekint térben és időben, s arra a keresztény (magyar) középkor lelkületére építkeznek, addig Bartók az emberi világ mély azonosságát „kutatja”, Törökországban és Észak-Afrikában gyűjt, a „zenei őstenger” tartja izgalomban, és döbönti rá újra és újra a magyar zene időtlen értékeire. Kodály lassan a kóruszene nagy apostola lesz, a modern kor egyik nagy szakrális zeneszerzője, Bartók pedig a zenekultúra alapjait kutatva megerősödik panteisztikus szemléletében, majd vállal titkos szívkapocsként hitbéli közösséget az erdélyi unitárius egyház tanításaival.

Sorsuk azonban, bár külön utakra viszi őket, mindinkább a korlátok nélküli hatalomnak alávetett ember sorsává válik. A német fasizmus hatalomra kerülése és a várakozó, fenyegető bolsevik hatalom Kodályban tovább erősíti a túlélésre ösztönző, közösségi hajlamot, Bartók azonban alkuvatlanabb természet. Ő nyílt harcokba bonyolódik, épp művei okán, s épp német partnereivel. Nehezen viselik a mind félelmetkeltőbb eseményeket, a középszerűség eluralkodó arroganciáját, amely majd – a II. világháború után, a kommunista Magyarországon – Kodály és a magyar szellemi élet magába zárt terepe lesz. Kodály, egy meghatározó szellem felelősségével, a népéért, Bartók, hasonló aggodalommal a „szörny” ellen harcol, amelynek két feje és sok millió katonája van. S mint utóbb kiderül, csak egyik feje hullik le a förtelmes háborúban.

Jellemző, hogy a méltatlanok szintjére nem lealacsonyodó Kodálytól eltérően Bartók olykor szinte provokatív magatartást tanúsított. Például 1936-ban, amikor Goebbelss Düsseldorfban egy kiállítást szervezett *Degenerált zene* címmel, s ezen Stravinsky, Schönberg, Milhaud és más zeneszerzők társaságában ő nem szerepelt, levelet írt a német külügyminisztériumnak, erélyesen tiltakozván amiatt, hogy őt kihagyták.

Kodály konzervatívabb, konkrétabb és hitesebb, Bartók médium és áldozat egy személyben. Bartók élete a há-

borúval véget ér, s továbbra Kodályra hárul a feladat egésze, amit ő a gyermekek beavatása révén próbál majd a jövőnek átmenteni. Az iskolai énektanítás rendszerének bevezetése és magas színvonala ezért is volt tökéletes gondolat és nagy tette életének.

Kodályt még a német fasizmus által kirobbantott világháború sem tudta országa elhagyására kényszeríteni, pedig jól tudta, mi a tét és mekkora a veszély. Am tudta a vállalt feladat szerepéből fakadó végletes követelményeket is. Bartók, aki 1932-ben új házasságot kötött tanítványával, Pásztor Dittával, a világháború kitörésének második évében, 1940-ben, egy szűk körű, emlékezetes zeneakadémiai hangversenyen elbúcsúzott Magyarországtól. Bízva a hírnevében, a nemzetközi zenei életben kivívott elismertségében – előzetes helyszíni tájékozódás után – Amerikába ment a családjával: New Yorkba, az újvilág Mekkájába, amely kívül volt a háborús örületen, s ahol – úgy vélte –, még lehet élni, és nem kell félnie. Bartók szellemi és fizikai alkatánál fogva is félt attól a könyörtelen és szűkös világtól, természetellenes erőttől és önkényes logikától, amit a német fasizmus és az orosz bolsevizmus jelentett. A materialista gondolkodás e kétfejű, kétarcú háborús fantomjától, amely nem ismer bizalmat és harmóniát. Ifjú fejjel pedig átélt már egy szörnyű élményű világháborút és összeomlást. *„Én egy háborúban bombatalálat nélkül is tönkrementem volna”* – írta. Így is tönkrement. A fehérvérűség, amely már korábban megtámadta – s amely a szervezet önvédelmi betegsége –, ott sem enyhült. Ideig-óráig voltak csak jobb állapotai. És ezen lelkiállapotát csak tetézte, hogy a senkiföldjére került. Érezte – miként Doráti Antal tanúként elmondta később –, hogy azt a fészket, azt a televényt veszítette el maga alól, ami a műveit, a gondolkodását, életének lényegét inspirálta. Amiért élt és dolgozott. Szellemi-lelki otthonát, az éltető paraszti világ hátterét. Ez a belső hiány volt valószínűleg a kegyelemdőfés, ami az életét lassan kioltotta. S valószínűleg ezért sem tu-

dott (tidomásom szerint) egy sort sem írni Kodálynak, miután Amerikába vándorolt, majd' öt éven át. Pedig készült rá, húzta-halasztotta. Hogy majd egy részletes, hosszú levelet fog írni. A *Concerto* vészterhes világa után, a *III. Zongoraverseny* lett végül is ez a hosszú levél, amit feleségének, Pásztor Dittának ajánlott, de ami ide szólt, a kedves hazának, s benne a barátnak is.

Kodály, aki feleségével szerencsésen, és sok baráti segítséggel – például svéd védelem alatt – a helyszínen vésztele át a világháborút, a „véres hányást”, ahogyan József Attila mondta, a német megszállást, a szovjet lerohanást, – újólag megtapasztalhatta a simára gyalult Európában, hogy hol tart, hová is jutott az emberi szellem. Ezek után azt is meg kellett majd élnie e mezítlábas erdőmező-járónak, hogy a szörnynek csupán az egyik feje hullott le. Hogy az istentelen önhittség hódító, romboló, önző szelleme tovább él, csinósítja skatulyáit, s egyelőre – rejtélyes, közös akaratból – legyőzhetetlen. Hogy a krónikus általános bajokból semmi sem oldódott meg, sem a nagyvilágban, sem a keletre szorult Magyarországon. Hogy a békességre és harmóniára hajló építő, fenntartó szellemnek továbbra is és mind gyötrelmesebben védelemre kell berendezkednie a hatalom élvezkedőivel és mindentudóival szemben. A Hadak Útján végképp meggyalázott országból ezután a bolsevista nagyhatalom mennyiségelvű, nyereszkesző szocializmusa lett, egy csatlós állammaradék negyven éven át, parancsuralommal a kultúrában, a szellemi életben is. Kodály ritka példája annak, hogyan tud az emberi szellem ura maradni mégis a lehetetlen külső feltételeknek, egy magasabb, nemesebb cél szolgálatában. Új műveket mindazonáltal alig alkotott. Minden erejével a folytonosságot szolgálta: a gyűjtött népdalkincs értelmezését és rendezését, s a talán legfontosabbat: az ifjúság beavatását a magas szellemben és ízlésbe a hagyomány, a tradíció által. Az immár csupán általa képviselt nagy ideát őrizte, a tényleges és nem a hazug

valóság hitét és szellemét. S amíg élt, e hitet fenn is tudta tartani közösségében.

Felesége halála (aki a legenda szerint „Vigyázz, Zoltán, melletted egy kommunista ül!” – harsogta egyszer zengő aggodalommal máshol ülő férjének egy színházi előadásán, nem kis lenézéssel az újdonsült hatalom iránt) – igen megviselte. Később is rendszeresen eljárt sétálni a kórház környékére, ahol szeretett asszonya az ő jelenlétében örökre lehunyta a szemét. Kodály 1967-ben halt meg, 81 évesen, mondhatni magához szólította a Teremtő, hiszen betegség nem gyötörte. Nem ébredt fel egy reggelen. Egy egész nép temette el testét a földbe, és szellemét örök emlékezetébe.

Bartók hamvait, tartásának és jelentőségének megfelelően, az óceánon és végig Európán át a fiai hozták haza a rendszerváltás után. Mindketten Budán, a Farkasréti temetőben pihennek.

„Kodály és én Kelet és Nyugat szintézisét akartuk megvalósítani. Fajunk és földrajzi helyzetünk folytán joggal pályáztunk erre...” – nyilatkozta Serge Moreux-nak 1939-ben, s ez egy teljes élő képlet és ajánlat volt s lett a bomladozó Európában. Szellemi üzenet, következetes étellel és egy barátság hűségpecsétjével. Vajon játékfilmnek ma már nem túl „komoly”-e egy ilyen, egykor még felfogható történet egy emlékezetét vesztő, hitetlen, kisszerű Európában, s egy megtiport reményű, szétesett, hűtlen és buta „vezetőkkel” teli Magyarországon?

SZABADOS GYÖRGY

BARTÓKKAL, KODÁLYVAL

Részletek egy munkanaplóból

Filmterv

Tolvaly Ferenc barátunk 2001 nyarán váratlan felkéréssel állt elő: Szabados György meg én írjunk forgatókönyvet egy filmhez, amely Bartók és Kodály barátságáról szól, s aztán kövessük végig a film létrehozását. Lázás olvasásba, írásba, eszmeceserébe kezdtünk Gyurival, de még félúton sem tartottunk, amikor egy első változatot kellett beadnunk 2001 végén, s majd egy másodikat 2002 tavaszán. Ezek az első forgatókönyvek a sietség világos nyomait viselik magukon. Több helyen elnagyoltak, dramaturgiailag és nyelvileg – de akadnak bennük olyan látomások, olyan csomósodások, dramaturgiai pontok, mondatok, amelyeknek egy kiérlelt forgatókönyvben is helyük lesz, és jelzik, hogy milyennek is képzeltük el a film világát, milyennek láttuk azt a bensőségességet, azt a különleges szellemet, amelyet e két ember teremtett meg a barátságban.

Aztán oly hirtelen maradt abba ez a közös munka, mint ahogy elkezdődött. Tolvaly Ferenc a 2002-es választások két fordulója között elvesztette vezérigazgatói állását a TV2-nél, és a személyéhez kötődő filmterveknek egyelőre befellegzett.

Mi azonban azóta is tovább fontuk, szőttük Gyurival ketten a vagy húsz éve folyó disputánkat a két óriásról, akik oly nagy mértékben szabták meg a magyar 20. századot a művészetben, a gondolkodásban, eltéveszthetetlen arculatot adva neki nemcsak itthon, a nagyvilágban is. Nyugod-

tan mondhatjuk, a magyar művészet velük, az ő művükben és alakjukban lett olyan korszerű jelenséggé, olyan hanggá, jelleggé, amelyet természetes hivatkozásként tartanak számon mindenütt immár jó nyolcvan éve. Nevükre minden ajtó megnyílik külföldön, befogadnak bennünket minden szellemi körbe, a fejekbe és a szívekbe.

Művük ezoterikus tökéletességű mintát ad, és tökéletesen megfogalmazott aktuális gondolatokat. Zenében és szóban.

Bartók–Kodály évforduló?

Mostanában eszembe jutott, hogy előveszem a filmesszét és a jegyzeteket, amelyeket 2001–2002-ben vetettem papírra a forgatókönyvírás előtt és alatt, és erre biztattam Szabadost is. Jelentessük meg a két esszét, az övét meg az enyémet. Reményeink e film megcsinálására ma mélyponton vannak. S ha lesz még film egyszer a tervből, talán nem szelel el minden nyomás a szelepeken, amelyeket most megnyitok. Tegyük közzé néhány egyszerű megfigyelést, néhány megérzést. Apró mozzanatok is, melyek a nagy képben, s különösen filmen, váratlan jelentőséget nyerhetnek.

Lehet, hogy ide kell visszanyúlnunk, az intimitás és a hétköznapiság világába, hogy felélesszük e két alvó szellemet. Mert Bartók-év volt tavaly, és Kodály-év van az idén, születésük 125. évfordulója. A magyar zenei élet tisztességgel ünnepelt, ünnepel. A ránk hagyott értékek azonban nem évfordulós ügyek. Úgy érzem, a magyar szellemi életet, közéletet mintha meg sem érintené mostanában mindaz, amire a két ünnepi év emlékeztet. Lezárt életművek volnának ezek? Alkotóik problémátlan klasszikusok, akik a zene csodáján túl a mának semmit sem üzennek? Avagy – túl problematikusak?

Bartókot és Kodályt a magyar szellemi élet ma szinte olyan elfeledettségben tartja, mint 1925 előtt, ameddig zárva

tudták előttük tartani a vaskapukat a középszer korifeusai. Hangsúlyozom: a szellemi élet – helyesebben, az értelmiségi diskurzus – az, amelyik érdektelennek tartja őket. Mert játsszák, éneklük őket napról napra. A zenében könnyebb elválasztani a valódit a hamistól, a pótléktól.

Smintha a mai kurzust és média-establishmentet is idegesítenék az ilyen magyar évfordulók. Emlékezzünk vissza (ha egyáltalán tudunk), hogyan intézték el, botrányos kapkodással, az ünnepi Bartók-hangversenyt 2006 tavaszán.

Hadd álljon hát itt a Bartók–Kodály évfordulón 2001-es vázlatom a film témáiról, némi pontosítással, s elhagyva belőle néhány gyakorlati, filmkészítési megjegyzést. Aztán hozzátészek néhány, az évek során összegyűlt gondolatot Bartókról és Kodályról.

Bartók és Kodály barátsága – A film ábrázolási és dramaturgiai céljai (2001)

Bartók és Kodály életéből nem hiányoznak a „színes” események, utazások és nagy koncertek, fényes találkozások a világ nagyjaival. Életükről lehetne akár közelibb-távolibb vidékeket bemutató filmet készíteni. Bartók különösen mohó és kíváncsi utazó volt, és mint Kodály írta róla 1945-ös megemlékezésében, ha az első világháború nem zárta volna le oly mereven a határokat, Bartók az egész világot bekalandozta volna, különösen annak „egzotikus” szegleteit. Így is járt Észak-Afrikában (többször is), Törökországban, Portugáliában, míg Párizshoz, Londonhoz, Amerikához és Németországhoz sok utazással kötődött élete. Kodály is sokat utazott, a Nyugat szellemiségét bensőségesen ismerte és értette, különösen Párizst. Szerette Angliát – kórusművészetét mindig különleges becsben tartotta a nagy angol énekkultúra. De a meghatározó élményt neki (mint tulajdonképpen Bartóknak is) gyűjtőútjai jelentették az I. világháború előtti

Nagy-Magyarországon. Kocsin és gyalog, faluról falura. És közös magashegyi gyalogtúráik a Kárpátokban.

Mindennek látványi lehetőségeit filmen elutasítani nem szabad és nem is lehet. Azonban a felületesség, a puszta festőiség csapdáit el kell kerülnünk, ha e két rendkívüli emberhez és rendkívüli barátságukhoz közelebb akarunk férni. Az egzotikum külsődlegessége merőben idegen Bartók és Kodály szellemiségétől. Szögesen ellenkezik vele. Az egzotikumot követve már utunk kezdetén eltévednénk, és olyan régióba vinnénk filmünket, ahol valódi témájával még csak távoli köszöntésnyire sem találkozna. E két férfi világának lényege volt a bensőségesség és a szellemi szféra dominanciája. Az a két dolog, amit a legnehezebb megfigyelni, és talán még nehezebb vizuális művészettel megmutatni.

Talán ez is magyarázza, miért nem született eddig filmi megjelenítés – de tudomásom szerint regénykísérlet sem – *e barátságról*. A kulisszák, a színhelyek érdekesek – de alig-alig történik köztük valami, ami történetnek, eseménynek szenzációs. Hogy miről is szolt e barátság, ahhoz a 60-as és 70-es évek Bartók–Kodály-fogadtatásának közhellyé lett gondolatai óta alig hallottunk figyelemreméltót. Akkor is inkább külön-külön szerepeltek a mitológiában. Inkább Bartók lett kultikus figura, akinek kérlelhetetlen, külső megnyilvánulásokból is ismert attitűdjét, arcának ritka szellemiségét szembe lehetett állítani a Kádár-korszak hazugságával és szellemi igénytelenségével.

A két zenész barátsága tehát nehéz feladatot jelent a filmes ábrázolás számára. A bensőségesség, szellemi mozzanatok képi kifejezését. Visszatekintve a 20. századra, annak egyik legnagyobb magyar alkotását hozta létre ez a két férfi – de ez az alkotás, a *visszatalálás „a zenei őstengerhez” és a magyar zenei anyanyelv tudatosítása, végtelen egyszerűsége* ellenére igen nehezen képiesíthető. Csak világuk gyökereinek felismerésével, teljes átérzésével lehet rábukkanni azok-

ra a gesztusokra, mozzanatokra és eseményekre, amelyeket vizuális művészet használni tud.

Kodály az éneklő, zenélő tanítványok, gyerekek egyre növekvő körének lett pátriárkája, de ennek messzebb mutató jelentősége, szellemének lényege nemigen érintette meg a magyar szellemi elit más köreit. Pedig, tudjuk, az ő élete is fontos jelkép volt. Csendesebb kultusza egyértelmű: a megmaradásnak, az alkotó megmaradásnak lett egyik nagy mintája történelmünkben. Abban a történelemben, amely bővelkedett a kodályi helyzet sanyarúságában – amikor a mélyben kellett építeni türelemmel, tűrve, kitartóan. A jövő számára építeni vitális dolgot – mozgalmat, intézményrendszert. Halála után érik be hatásának újabb hulláma, a korosztályokat megmozgató táncházmozgalom.

A két férfi folytonos harcban fogadtatta el magát és gondolatait a világgal. Ezt lehet és kell is ábrázolni, és bővelkedik olyan epizódokban, amelyek látványosak. El kell azonban kerülni a művész-életrajzoknak azt a kedvelt toposzát, miszerint a nagy művészt a világ nem érti meg, nem fogadja el. Ez a toposz ugyan az ő esetükben sokáig volt érvényes, de hitelessé, lényegivé csak személyiségük mélyebb rezdüléseinek megmutatásával tehető. És itt rejlik az a titok is, hogy miért korszerű ma az ő alkotásuk.

„Béla mindent szeret, ami igazi”, így jellemezte egyszer Bartókot Pásztory Ditta egy barátnőjének. Ez a mondat Kodályt is jellemzi. Ezért is tudott a két, kapcsolataiban rendkívül finnyás és tartózkodó férfi életre szóló barátságot kötni egymással. Az „igazit” találták meg az eldugott falvak paraszttársadalmaiban, amelyek a nehéz körülményekre az értékek és viszonylatok finom rendszerével válaszoltak, és mindig őszintén. Más szóval, az élő, organikus kultúra gazdagságát, *s az igazi, valódi embereket*, akik ezt a mindennapokban, szokásaikban, dalaikban még élték. Ezt a valódiságot keresték mindenütt a civilizált életben, maguk körül, amint ezt Bartók fájdalmas honvággyal emlegeti fel újra és újra amerikai emigrációjában.

ALLIUM AMPELOPRASUM

A másik közös élményük a természet, amelyet rendkívül jól ismertek és szerettek. Bartók és Kodály barátsága közös hegyi gyalogtúrákon mélyült el, amelyeken nyilvánvalóan bőven jutott idő a folytonos, mindenre kiterjedő eszmecserére is. Tisztelték az élet minden formáját, és az embert olyan kozmikus rendszer részének tekintették, amelyben nem az uralkodás a hivatása. Gondolkodásuk, magatartásuk ebben és másban is olyan korszerű szóval jellemezhető, amit ők talán sosem használtak: *ökologikus* volt.

Mindketten az archaikus művészet gyökereiből táplálkozó új művet hoztak létre. Kölcsönösen elismerték és tisztelték modernségük különbségeit, amelyeket a személyiségjegyek és a választott zenei vonzalmak és célok fejlesztettek ki. Ugyancsak közösek abban, hogy érett pályájuk fordulópontját a Debussy zenéjével és Párizs kultúrájával való találkozás határozza meg, amely szembefordítja őket a századforduló Budapestjének németes művészeti hegemoniájával.

A két férfinban az a különleges, hogy életattitűdjük áthatja mindennapi, köznapi viselkedésük szokásait, apró gesztusait is. Ezek „furcsaságokat” produkálnak (illetve amit a világ annak lát), s ezek a filmi ábrázolásra jó alkalmakat adnak. Szép és mulatságos epizódok ábrázolását, amelyek mélyén felcsillan az az igazság, valóság, amiről Pásztor Ditta beszélt. A háttér, ami nem kevesebb, mint a teljes személyiség összefüggés-rendszere.

A dramaturgia szempontjából lényeges, hogy milyen feszültségeket teremtenek ebben a barátságban Bartók és Kodály személyiségének eltérései. Milyen rejtett vagy nyílt konfliktusokat, s mit lehet ezekre dramaturgiailag építeni? És mit gondolatilag? Ilyen pontok látszatra könnyen adódhatnak. Az első momentum vetélkedésük Gruber (Schlesinger) Emma szerelméért és kezéért, amelyet Kodály nyer meg. A második a Tanácsköztársaságban játszott művészetpolitikai szerepük, amelyet fegyelmi eljárás követ, de ennek

nyomán csak Kodályt büntetik meg, elbocsátják a Zeneakadémiáról. A harmadik az emigrálás kérdése, amely Bartók életének utolsó felvonását határozza meg 1940-től. Véleményük a náciizmusról azonos, veszélyeztetettségük (közismert nézeteik miatt) azonos – de Bartók az emigráció, Kodály a maradás mellett dönt.

A döntést a személyes életcél és a vegetatív idegrendszer hozza meg. Jellegzetes azonban, hogy sem ebből a momentumból, sem másokból nem következik be törés Bartók és Kodály barátságában. A két férfi páratlan tudatossággal és emelkedettséggel a közös missziót és a barátságot mindennek föléje helyezi. Nem enged a féltékenység és az irigység semmilyen kísértésének. Nem hagyja, hogy a lélek mélyén rejtőző romboló erők feltörjenek, felülkerekedjenek és tönkretegyék az ügyet, ügyeket, amelyekre az életüket tették. A barátság érzülete megmarad Bartók amerikai évei alatt is. Noha levélváltás ebben az időben nem történik közöttük, nyilvánvaló, hogy az egymás sorsáért való aggodás állandóan foglalkoztatja őket.

Ez a rendkívüli tartózkodás a sötét belső erők elszabadításától szinte hihetetlen tünemény egy olyan korban, amelyben a pszichoanalízis divatja, s azok a mítoszok és viselkedésformák, amelyeket létrehoz, tolakodóan uralkodik az értelmiség, a művészek életében. Mondhatni klasszikus, mondhatni korszerűtlen Bartók és Kodály elszánt felülemelkedése a banalitáson – s annál különlegesebb, mert két világpolgárról van szó, akik otthonosak a kor minden eszméjében. Azonban éppen Bartóknak és Kodálynak ez az ellenállása a nárcizmusnak és az önpusztításnak lehet a film egyik fényesen világító vonulata, amely magasra emeli e két ölelkező, szétfutó pályát a 20. század szenvedései, ostobaságai, vak gyűlölete, politikai elfogultságai fölé. S ez művük és személyiségük egyik végső üzenete is.

A sebezhető, tépelődő Bartókot és a derűsebb Kodályt egyaránt jellemző mentális egyensúlynak pillérei nyilván-

valóan azok a nők is, akiket társukul választottak. A különbségek ellenére, nyilvánvalóan olyan társak ezek, akikben egyesül az ihlető és az egyenrangú szellemi társ. Akikben megvan a műveltség és megvan az empátia a teljes megértéséhez annak, amit társuk tesz, és megvan az elementáris nőiségnek az a vonzása és melege, amelynek aurájában alkotni és naponta gyógyulni lehet.

A film elvontan megfogalmazható témái tehát a következők – nem a fontosság sorrendjében. A barátság spirituális ereje. A női elem jelentősége az alkotásban. Az életünk valódi erőivel való kapcsolat helyreállítása a világ archaikus élménye révén. Ez utóbbi azt jelenti, hogy vissza kell találnunk az érzelmeknek, az élet monumentális tényeinek ahhoz a tiszta átéléséhez, amelyhez az archaikus megfogalmazások és a természetközelség segítenek bennünket. Tiszta hangzatokhoz, tiszta képletekhez, tiszta szerkezetekhez. Amihez Kodály annyit tesz még hozzá: énekelnünk kell – énekelnünk kell ezeket a hangzatokat, hogy velük rezdüljön, zengjen belső világunk. Mi több, ha lehet, együtt kell énekelnünk.

Megkerülhetetlen téma a magyarság sorsa is, a Trianon utáni bénult, beszorított helyzetben. Ami azt jelentette például, hogy a népek közti egyetértést hirdető Bartók és Kodály a háború után már nem tud népdalt gyűjteni a szomszéd államokban. Az utódállamok hatóságai bizalmatlanok, korlátozzák a mozgást. Bartók román népdalgyűjtő társa, Ion Busitia csatlakozik a sovinszta vasgárdista mozgalomhoz.

A fenti elemeket tartjuk lényegesnek tervezett filmünk megírásakor. Olyan filmet képzeltünk el, amelyik bensőséges gesztusokból bontakozik ki és halad tovább. Olyan rendezőre van szükség ehhez, aki érti a zene világát, empátiáskan és professzionálisan is. Meg tudja teremteni a zenei gondolatok vizuális megfelelőjét. Eléggé művelt és alázatos ahhoz, hogy a fent leírtakat meg tudja jeleníteni, és elegen-

dőnek is tartsa mindezt, ami a stílust és a mentalitást illeti. Aki elkerüli az üres teatralitást, és megtalálja azokat a színészeket, akik e rendkívül nehéz szerepeket belső átéléssel tudják eljátszani.

A filmből a magyarral egyenrangú angol változatot is kell készíteni.

Eddig az idézet a 2001-es filmesszéből.

Az örökség üzenete

A filmterv merész vállalkozásnak látszott. Bartók és Kodály alakját, művének jelentőségét az ötvenes évek derekától kezdve nemzedékek értelmezték újra s újra, gazdagon. A korszak legjobbjai. Kodály a róla keringő legendákban a bátor megtartó és megőrző mitikus alakjává magasodik, míg a kórusmozgalomban ezrek ismerik meg személyesen, és kapnak tőle életre szóló biztatást. Szabados másod-harmadkézből őriz egy jellegzetes történetet. Kodály egyszer végig kellett hallgassa, órákon át, Rákosi kultúr-korifeusainak vitáját Bartók Béla „haladó” minősítéséről. Végig kellett szenvedje a szócsűrést, mert a tét nagy volt: Bartók műveinek rehabilitálása itthon. A vita végén, amikor Kodályt kérdezték véleményéről, ennyit mondott tömören és epésen: „Ki látott már skatulyába zárt üstökösöt?” Ehhez a mondathoz hozzá kell képzelnünk a kort, amelyben a kultúra ideológiai vitái akár a politikai rendőrségen végződhetnek.

Apokrif-e ez a mondat, vagy valóságos, mindegy. Mint annyi legenda, a „valóságnál” jobban örökíti meg a lényegét. Olyannyira, hogy filmünk munkacíméül ezt választottuk: *Skatulyába zárt üstökösök*.

Párttörténeti dokumentumok tanúskodnak arról az 1957-es zárt vezetőségi ülésről, amelyen Kádár János azt vágja oda Révainak: tessék, ide vezetett Kodály Zoltán „védettsége”. A *Zrínyi szózatához*, 1956 előkészítéséhez. De mostan-

tól ennek a különleges bánásmódnak vége lesz, fogadkozik az új vezér. És valóban, amikor Emma halála után, Kodály első ízben akarja nyugati útra vinni magával ifjú feleségét, Sáríka nem kapja meg az útlevelet. Ott a nyoma ennek a kiadott Kodály-levelezésben is. Közben pedig megkezdődik a Kodály építette iskolai zenetanítási rendszer leszalámizása, az örök ellendrukkerek kaján örömére. Kecskeméten Kodály Intézet létesül, ahová a világ minden részéből jönnek tanulni zenetanárok. Steven Spielberg 1977-es fantasztikus filmjében Kodály Zoltán nevével bukkannak fel a szolmizálás kézjelei.

Iskoláinkban azonban egyre ritkulnak, elhalnak az éneklés hangjai.

Bartók zenekari művei, amint kiengedik őket a Rákosi-korszak karanténjából, 1955-ben, mindjárt emblematisz jelentőséget nyernek el Illyés híres versében, a disszonancia művészetének a legmagasabb megvalósulásaiaként. A külső disszonancia és a belső disszonancia tökéletes kifejezőiként, a történelmi tragédiák után, a gyalázatos jelenben, amikor csak a dadogás, a jaj, a sikoly és az üvöltés szólalhat meg az igaz zenében, amikor a régi harmónia hazudik.

Bartók egyenesen kultikus alakká válik a hatvanas években színre lépő nagy filmes nemzedékek, Jancsó Miklós, Kósa Ferenc, Gaál István műveiben, gondolkodásában, de a művészi módszereket is megtermékenyítik művei, gyűjtései, a népművészetről vallott nézetei. Jancsó egyik filmjében Bartók hangja – amint a *Cantata Profana* szövegét mondja – avatódik szakrális jelentőségűvé egy korszak számára. Ugyanez a ballada Juhász Ferenc korszakos nagy versének lesz ihletője, míg Bartók alakja, gondolati és erkölcsi inspirációja számos más versben, esszében bukkan fel Juhász, Nagy László, Tornai József, Fodor András, Csoóri Sándor és mások munkásságában. De Kodály és Bartók mint arcok is, leghíresebb fotóikon, bekerülnek a korszak képzeletének mágikus képei, ikonjai közé.

A fogadtatásnak ez a nagy öröksége kétségkívül bénítólag hathat arra, aki valami újat, valami mást szeretne megmutatni a két zeneszerző munkásságában, személyiségében. Szabados meg én azonban nem ennek az örökségnek a terhét éreztük nyomasztónak elmélkedéseink, kutatásunk, tervezésünk során. Sokkal inkább a hirtelen csendet, amely a két zenész munkásságát vagy két évtizede körülvette. Nemzedékünknek mintha nem maradt volna érvényes mondanója róluk. A fenti Kodály- és Bartók-interpretációkat mintegy természetes tényeknek fogadva el, kimondatlanul, ösztönösen bíztunk abban, hogy már csak az eltelt idő folytán is, a mi egészen más közelítésünk egészen más dolgokra világít majd rá. A gondolkodás járt ösvényeit mára benőtte a fő Bartók–Kodály országában, és mi szinte szűz területre léptünk. Hangsúlyozom, nem a zenetudományról beszélek, hanem arról, hogy egy zenei jelenségnek van-e erjesztő hatása a közgondolkodásban.

Az újraértékelés ígérete ott van azokban az esszéekben, amelyeket Szabados a nyolcvanas években írt Bartók és Kodály jelentőségéről, és még inkább a saját improvizatív zenéjében, amelynek szívében a népzenei hatás és a bartóki ihletés oly erős. Külön-külön, egymásról mit sem tudva, hasonló képzeletbeli utazásra indultunk el mi ketten Szabadossal a hatvanas évek közepén. Az amerikai modernizmus nagyobb érdessége és bátorsága, nagyobb szabadsága volt az a vidék, amelyben vándoréveinket végigjártuk, magyarságunk újjáfogalmazásának rejtett törekvésével a szívünkben. Valami egészen mást akartunk csinálni, nem valami és valaki ellenében határozni meg magunkat. Talán ezért is letünk barátok immár húsz esztendeje.

A műfaj, a forma újdonsága is segített a filmírásban. Egy Bartók–Kodály-játékfilm megálmodása egészen más feladat, mint esszében, versben foglalkozni történelmi alakokkal, vagy idézeteket, analógiákat keresni formai inspirációkhoz. Különös szabadságot ad, hogy történeteket,

mondásokat kell teremtenünk, amelyek egykori levelek, elhangzott mondatok képzeletbeli kiterjesztései, továbbképzései. Mint ahogyan a majdani színész is, ha hiteles, *olyan lesz, mintha* ő volna Bartók, vagy Kodály, vagy Emma, mondataink és történeteink is olyanok lehetnek, *olyanok lesznek*, ha hitelesek, *mintha* megtörténtek, elhangzottak volna, mint valós, dokumentált történések folytatásai. A forgatókönyvírás a dráma és a regény határvidékén kanyarog, abban az erősen vizuális térben, amelyet beleérzésünk és képzeletünk teremt meg a dokumentumokból. Szabadságunk félelmetes is a felelősség miatt, de részegítő is.

Természetesen mindenkinek, aki ebbe a fába vágja a fejszéjét, vigyáznia kell, hogy ne utánozza, ne ismétlje egy megkerülhetetlen mű stílusát, szerkesztését, képbeállításait: ez pedig Gaál István fikciós elemeket is magába foglaló, nagyszerű dokumentumfilmje Bartókról.

A barátság mint alkotás

Ez a két férfi különleges szellemet teremtett meg a barátságban. Nem kérdéses, hogy a Bartók–Kodály-barátság egyike a ritka nagy találkozásoknak a művészet történetében. Nem a tetszetős közhelyek ismételtetése erőlteti ezt a jellemzést. A tömérdek dokumentum, beszélgetés a tanúkkal megerősítette bennünk: így volt igaz. És mindkettejük sorsának nagy adománya, hogy évtizedekig tarthatott, Bartók haláláig, és Kodályban azon túl is.

Az utolsó években kevés köztük az érintkezés. Bartók a fiával, Péterrel írat beszámolókat amerikai életükről, a háborús posta beláthatatlan szeszélyére bízva a leveleket. Miről írhatott volna ő maga? Hogy halálos beteg, hogy belehal a honvágyba? Kodály úgyis sejtette. És jöttek hírek másoktól, közös zenészbarátoktól. Kodály tudta, hogy a végtelemül érzékeny Bartóknak zsigeri okokból egyetlen választása

marad Ausztria hitleri bekebelezése után, az ideiglenesnek remélt emigráció. És bizonyára sejtette, hogy Bartók ebbe a távollétbe bele fog halni, ha túl sokáig tart.

Bartók is értette 1939-ben, mi lesz Kodály elkerülhetetlen választása: „Kodálllyal és Emmával persze hogy megbeszéltük ezt a dolgot. Egyetértünk mindenben, de hát ismeri Kodályt... Gondolhatja, hogy ők nem akarnak elmenni. Kodály megőrző ember, és nagyon szilárd tud maradni... neki jobb az egészsége, jobbak az idegei”, írja egy levélben 1939 júliusában. Kodályné Schlesinger Emma zsidó volt. Ekkor, 1939 júliusában már ráesett az üldöztetés árnyéka, de ő maradt itthon Kodálllyal együtt. Apácák bújtatják majd a legnehezebb időkben, 1944–45-ben. Bartókékat ilyen sors csak véleményeik miatt fenyegette és Bartók elemi iszonyodása miatt a nácizmustól. Pásztory Ditta örömmel vállalta férje útját, a pár évig tartó – így remélték – száműzetést, ami akkor még a hangversenyszereplések és a tudományos munka nagy lehetőségének látszott előttük. De Bartóknak legbelül iszonyatosan fáj a távozás. Azt írta az imént idézett levélben: „nem is látok olyan országot, ahol élni is tudnék, nem csupán tengődni”.

Úgy éltek ekkor is, hogy „éreztek egymást”, tízezer kilométernyi távoból.

Bartók Amerikában

Bartók, mint említettem, nem akart végleg Amerikában maradni. Meghúzódni akart csupán, amíg a nácizmus áradata levonul. Ráadásul a felderítő turné jól sikerült, és úgy látszott, mindketten sok meghívást kapnak majd zenészként, ha huzamosan kint maradnak. Bartók valóban nem maradhatott otthon a közelítő háború árnyékában. Elegendő arra gondolni, hogy amikor a nácik kiállítást rendeztek „Az elfajzott művészet”-ről, Bartók méltatlankodó levelet írt (Ro-

senbergnek vagy Goebbelsnek), amelyben követelte, hogy az ő műveit ne hagyják ki belőle. Amikor a nácik bevonultak Ausztriába, régi bécsi kiadójával szakított.

Amerika tehát menedék volt. Oltalmat nyújtó, barátságos és reményekre jogosító ország, de nem az ígéret földje. És Bartók, hiába volt világpolgár, hiába ismerte a nyelvet és az országot, alig tudott meghonosodni az Újvilágban öt év alatt. Szenvedett az idegenség tudatától, sóvárgott az otthoni közeg, az érzékek elemi emlékei után. Elragadtatásba került, ha sülő kenyér illatát érezte Amerikában, vagy egy lóistálló dús szagát. Ez a fényképeken oly desztilláltan finomnak látszó ember a maga szellemi világába befogadta az érzékelés egész gazdag skáláját. Ettől egyetemes a művészte vertikálisan – a csigáktól a galaktikákig. És ezt halljuk a zenéjében.

Bartókékat Amerikában lelkes barátok fogadták és adták kézről kézre. Nemcsak tanítványok és zenészek. Nemcsak magyarok. Sok kiváló ember. Igyekeztek koncerteket és megbízásokat szerezni nekik. Az áttörés zenészként mégsem sikerült nekik, sem koncertező művészként, sem komponistaként. Bartók tudományos munkája volt a fő jövedelmük: nagy amerikai népzenei gyűjtések feldolgozása. Ditta is tanított, magántanítványokat.

Bartók zeneszerzőként, kimondatlanul is a nagy – de nála nem nagyobb – modern kortárs, Stravinsky árnyékával kellett megküzdjön, s ebben a vetélkedésben nem volt esélye a diadalra. Stravinsky Amerikában régebben volt otthonos. Nagyvilági társalgó, a sajtó kedvence. Művészte szinte posztmodern módon volt csillogó, önironikus, folyton változó. Mindezeket a tulajdonságokat imádta Amerika és az Amerikába menekült modernista közeg. Bőséges sikerrel fizetett értük. Bartók viszont, bár mindenütt feltalálta magát, az öncélú társalgást utálta, ízléséhez és meggyőződéséhez mindig szilárdan ragaszkodott, és a zenében nem volt hajlandó letérni belsőleg vezérelt útjáról. Bartók vágyott az

AZ ÓRTIGRIS
(Színes metszet)

amerikai sikerre – de engedményekre nem volt hajlandó. Dolgozott rendelésre is – ha a felkérés tetszett neki. Szigeti József, Benny Goodman, az ifjú Yehudi Menuhin voltak az ilyen kongeniális megbízók. Bartók különleges szellemiségének becsülése olyan rokon szellemet kívánt, amilyen Menuhin volt – s ő hű is maradt egész életében Bartók örökségéhez.

1943-ban a szintén menekült Vladimir Horowitz öt zongorakoncertet adott, amelynek jövedelmét – állítólag több millió dollárt –, a szövetséges hatalmak háborús sikeréért ajánlotta fel. Bartók virtuóz zongorajátékát sokan csodálták. De ilyen sorozatra őt nem lehetett volna rábírní. Nemcsak mert nem volt sztár-természet. Azért sem, mert a szövetséges hatalmak győzelmét ő náci gyűlölőként sem kívánhatta úgy, mint Horowitz. Nem kívánta, nem kívánhatta, hogy Magyarországot bombázzák, mert rossz oldalra kényszerült egy háborúban. Nem kívánta, sőt rettegett tőle. Agatha Fassett írja meg, éjszakánként micsoda rémlátomásai voltak Bartóknak a pusztuló országról.

De ilyen, propaganda értékű hangversenysorozatra meglehetősen sem kérték volna őt, alapos politikai okból. Bartók ugyanis hazájával nem szakította meg a politikai kapcsolatot. A *Hungarian Quarterly*-ben nemrég közzétett adatok szerint az amerikai titkosszolgálat figyelte Bartókot mint ellenséges ország esetleges ügynökét. „Jelentettek” róla. Ha az igyekezet esetleg komikusnak látszik, volt alapja. Horthy belső németellenes köre megbízatással és pénzzel küldte Eckhardt Ferenc képviselőt „amerikai emigrációba” a háború kitörése után. A terv szerint Eckhardtnak hivatalosan fel kellett vennie a kapcsolatot az amerikai kormánnyal, és felkészülnie ellenkormány alakítására abban az esetben, ha Magyarországot megszállják. Az amerikai külpolitika sok hibájának egyike lett, hogy Eckhardtot bizalmatlanul fogadta – és még az általa alakított, németellenes, demokratikus magyar szervezet elnökségéről is le kellett mondanía,

hogy személye az ügy sikerét ne veszélyeztesse. A tisztséget pedig – Eckhardt egyetértésével – nem más vállalta el, mint Bartók Béla. Aki – logikus feltételezni – egy esetleges ellenkormányban is szerephez jutott volna. Így került az amerikai titkosszolgálat látóterébe.

Bartók amerikai helyzete – sorsvállalása – tehát merőben más volt, mint amit évtizedeken át sugalltak a megszűrt információk. És bármennyire diszkrét is lehetett Bartók figyelése, bármilyen feddhetetlen pártfogói voltak az amerikai közéletben, nem kérdéses, hogy éreznie kellett maga körül a bizalmatlanság nyomait. De ezentúl, elkötelezett híve lévén egy eljövendő demokratikus Magyarországnak, közösséget vállalva a politikai elit legjobbjával, bele kellett ütökönie abba az értetlenségbe, amivel a „két Magyarország” diagnózisát fogadták egyes hivatalos amerikai helyeken. Nem kétséges, részben sztálini sugalmazásra.

A történet végére – egyik lehetséges végére ugrottam. Azért, mert ebben az életutak szétválásában a két férfi személyiségének különbsége mindjárt drámaian mutatkozik meg. A lélek, a psziché, az idegrendszer döntésében. Ez az egyik pont, ahonnan meg lehet fejteni a két személyiség rejtvényét, új és új tulajdonságokhoz érve, egyre szerteágazóbban, gazdagabban ábrázolni azt az erőteret, amelyben ez a bőséggel gyümölcsöző barátság működött.

Két szellemi ember barátsága absztrakció marad, amíg csak véleményeket, leveleket idézgetünk – a filmen azonban akkor élednek meg, ha bennünk szinte testileg élnek, s ezt a látomást hőseinkről át tudjuk adni a film többi megvalósítójának, és végül a nézőnek.

S a legmindennapibb vonások árulják el a legtöbbet, ha kibontjuk jelentésüket, és ábrázolni tudjuk őket.

Test, lélek, kozmosz

Aki filmen gondolkodik, annak elkerülhetetlen, hogy beszéljen például az érintésről, a bőrről. Arról, ahogy hősei megfognak valamit. Jellegzetes gesztusaikról. Vagy a járásukról. Bartók egész testét gyakran lepték el kiütések. Talán ezért is látjuk a képeken folyton nyakig begombolkozva. Arca negyvenes éveit elején már ezer apró barázdával, szarkalábbal repedezett – ahogy egy éles szemű újságíró jegyzi le. Ezt ellenpontoszza a tekintet átszellemültsége, a finom mozdulatok, a kecses csontozat. Bartók nem fog kezét, és a testgyakorlástól idegenkedik. Érzelmeit, Agatha Fassett szavaival, „klasszikus maszk”, „márványarc” mögé rejti.

A kanonizált Kodály-fotók szintén formálisan, elegánsan öltözött idős embert ábrázolnak, javarészt a második világháború utánról: apa-figurát, mestert. De a családi fényképgyűjteményben Kodály számtalan fényképen látható könnyen, sportosan öltözve. Ez az a Kodály, aki az Adriára hívja Bartókot 1909-ben, hogy megtanítsa úszni. Ahová Svájcból érkezik, gyalog. Kodály – Péczely Sarolta meséli – a nála tizenkilenc évvel idősebb, férjzett asszony, Emma kezét egy svájci tengerszem közepére evezve kérte meg. Ha nem jön hozzá Emma feleségül, ő menten beveti magát a jéghideg vízbe, mondta. Az ugrást talán túlélte volna, edzett sportember lévén. De a fenyegetést nem kellett beváltania.

Bartókot Kodály szoktatja rá a gyaloglás örömére, de egy dologra nem tudja rávenni: a mezítláb járásra. Ismerem olyanokat, akik naponta látták az ötvenes-hatvanas években Kodályt mezítláb sétálni Galyatető erdeiben. Így járta a Mátra ösvényeit. Talpmasszázs volt ez, mondanák a modern természeti gyógymódok hívei – és nem járnának távol az igazságtól. Kodály már az 1900-as évek elején megismerkedik Németországban a test-tudatosság módszereivel. Mert keresi őket, mert szeretné jól érezni magát a testében. Jó dolog megérinteni a földet, nemcsak a kezünkkel, a tal-

punkkal is. A létezés öröme, a világ iránti figyelem fejeződik ki Kodály mezítláb-járásában.

Mégis, összeköti a két barátot a természet és a kozmosz szeretete. Csak a megnyilvánulások, az érzékelés rétegei mások, azokat az alkat határozza meg. Megérzik ezt Bartókban a távolságtartás mögött azok, akik felkeltik szimpátiáját, akiket közelebb enged magához. Ők erős kisugárzásról beszélnek, amely mögött a szellemi és érzelmi energiák szabad áramlását érezni. És veszélyes, gyakran kellemetlen őszinteség szólal meg minden mondatában. Bartók begombolkozása tehát a ruháé volt, nem a léleké. Az érzékelés krónikus, szinte elviselhetetlen élessége ellen. A filiszterség és az ostobaság ellen.

Ennek másik oldala viszont a példátlan éberség, a természet panteista imádata, részleteinek pontos, rajongó megfigyelése és értése. Ennek egyik emlékezetes példája volt Bartók esete Luluval, Agatha Fassett szeretett perzsa macskájával. A történetet Agatha könyvének 109–117. oldalairól ismerjük. A *Bartók amerikai évei* remek könyv, amelyet újra ki kellene adni magyarul. Noha voltak, akik kétségbe vonták egyes részleteinek hitelét, a benne feljegyzett események, a sok idézett párbeszéd híven idézi meg Bartók és Pásztory Ditta alakját, küszködésüket és örömeiket.

Agatha öröklött nagy vidéki házának magányában, Vermontban, egy erdő s legelőbirtok közepén Bartók és Pásztory Ditta boldog hónapokat töltött 1940 nyarán. Érkezésük előtt pár nappal Lulu eltűnik, hiába forgatják fel érte a ház és a környék minden zugát. Bartók betegen érkezik meg, megdöbbenően gyenge és fásult. Talán akkor támadt benne fel először a halálos kór. De éjszaka hirtelen felébred, felkelti Dittát: hallotta a macska hangját a távolból, az erdőből. Az asszonyok átvágnak a mezőn az erdőig, de semmit sem hallanak, és csüggedten térnek vissza. Bartók felélénkül, és bosszúsán keríti magára pamutpokrócát, nyakába gyapjúsálját. „Hát nem halljátok?“, kérdi bosszúsán újra

meg újra. Ez a mondat művészetének egyik mottója is lehetne.

Nincs más lehetőség, lázasan is el kell vezesse őket a macskához. Miközben az asszonyok és a fél-indián gondnok még mindig nem hallják a panaszos nyávogást, Bartók friss léptekkel vág az erdőbe, majd az ösvényről letérve, a sűrűbe. Kis idő után ott állnak a hatalmas juharfa alatt, melynek két magas ága közé Lulu beszorult. A New York művi világból kiszabadult Bartókban az éjszakai kaland, a szabad természet fensége, amely Erdélyre emlékezteti, felszabadítja az életerőt, és másnap újult erővel lát munkájának.

De megkéri Agathát, hogy a pincében működő házi áramfejlesztő motort éjszakára kapcsolja ki. Nem tud sem dolgozni, sem aludni miatta. Európát, magyarországot bombázzák a repülőgépek – ez a szörnyű vízió kínozza a motorzaj hallatán.

Emma

Egyike volt a múlt század csodálatos asszonyainak. Előbb-utóbb meg kell írja valaki az ő életét is.

Ahogy a levelezés és az egyéb dokumentumok olvasásában, beszélgetéseinkben előrehaladtunk, egyre nagyobbra nőtt előttünk alakja. Hallottuk persze a legendákat Kodály odaadásáról a nála generációval idősebb asszony iránt, egészen haláláig, túl a kilencvenedikén. De mindez most kapott igazi jelentést, ahogy a magunk felfedező útját jártuk.

Emma fiatalon nem a szó konvencionális értelmében volt szép. Alacsony volt, talán tömzsi – kifejező és átszellelműlt arca azonban ezt feledtette. Magnetikus volt a lényge, nem csak kifinomult, nem csak művelt. Humor és életvidámság volt benne, a sötétebb tónusok mellett.

Nem kétséges, hogy Bartók is szerelmes volt Emmába. Ő ismerte meg előbb az asszonyt, és mind a ketten adtak

neki különórakat, zongorából, ellenpontból és egyéb zenei tárgyakból. Emma később komponált is néhány darabot.

Emma pontosan érezte, értette a maga helyét és szerepét – ami óriási volt, de nem az alkotóművésze, hanem a múzsáé, a társé. Helye nemcsak Kodály életében maradt fontos, de a Bartók-barátságban is. Tehettük volna-e Emmát, mint egy szerelmi vetélkedés kiváltóját a film középpontjába? Hamis lett volna. Nem volt vezérmotívum a szerelmi dráma e barátság és házasság történetében.

Természetesen állhatna egy film középpontjában a valódi Emma is, a maga eredetiségében és gazdagságában. De ezúttal mi nem ebbe az irányba indultunk el.

Bartók rajongásának mélységét, erejét Emma iránt nem ismerjük. Általában sem ő, sem Kodály nem hagytak sok nyomot érzelmi életükről. De Kodály nyíltabb volt, és Emmának külföldi útjairól, gyűjtőútjairól, hazalátogatásairól gyönyörű leveleket írt az évek során, ahogy kapcsolatuk egyre bizalmasabb lett. Évődök, de finoman érzelmesekek is ezek a levelek. A családi fényképek később is mély, testileg is erős vonzalomról árulkodnak.

Bartók életében néhány évig tartott egy-egy szerelem varázsa, s aztán újra volt szüksége. Ha egyáltalán felmerült Emmában a választás dilemmája a két barát között, ezt is biztosan megérezte. De Bartókot barátként élete végéig megőrizte, és Bartók személyes gondjaival gyakran kereste őt meg később is.

Bartók sebezhető ember volt, s talán azt az érzelmi biztonságot és figyelmet kereste, amelyet félárvaként, beteg gyerekként édesanyjától kapott meg. Nagy megrázkódtatást jelentett neki édesanyja halála, bár már csaknem hatvanéves volt. S alig hét évvel élte őt túl. Az anya elvesztése csaknem egybeesett az anyanyelvtől – az anyaföldtől? – való elszakadással.

Amikor elhatározzák, hogy Emma elválik bankár férjétől és Kodályhoz megy feleségül, Emma levélben kéri az

ismét külföldön tartózkodó Kodályt, hogy ő közölje a hírt megfelelő módon Bélával. Nyilvánvaló, hogy a kapcsolatot annyira diszkréten kezelték, hogy számítani lehetett Bartók meglepődésére. Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy Bartók Kodályék házassága után nem sokkal, rövid ismeretség után veszi feleségül Ziegler Mártát.

Hagyomány és újítás

Emlékezetes mondatokat idéz Agatha Fassett Bartóktól a hagyomány és újítás viszonyáról, a könyv 117. oldalán. Gaál István is felfigyel remek Bartók-filmjében a kis történetre, amelyben a mondatok elhangzanak. Bartók az amerikai kenyeret szidja, és kemencében sült magyar parasztkenyerről álmodozik. Kiderül, hogy a ház építtetője, előző gazdája, mintegy „dacból”, csak modern berendezéseket rendelt. Nem építtetett „holland kemencét” sem, amilyenben a környék farmerei, parasztjai sütik kenyerüket, forró téglán. Ekkor fakad ki Bartók – a mondatoknak példázati erejük van, nyilván Agatha Fassett is ezért tartotta fontosnak megörökítésüket.

„Csak a bolond szakítana dacból a múlttal. Ami új és nagy jelentőségű, azt mindig a régi gyökerekbe oltják, az igazán életrevaló gyökerekbe, miket nagy gonddal választanak ki a pusztán csak életben maradtak közül.”

A mondatok hitelét növeli, hogy lejegyzőjük, Agatha Fassett valóban sok mindennel szakított a múltból. Budapesti polgárlány, Illés Béla kommunista író húga volt. Bartók tanítványa a Zeneakadémián, majd pedig egy tehetős amerikaihoz ment feleségül. Az ifjú Agatha a 20. század új-kultuszának sűrűjében élt – kommunizmus, avantgárd, Amerika –, de az emigrált Bartók lényében nem a „modernség” ragadta meg, hanem az, hogy ennek a konvenciókon elszántan túllépő férfinak, ennek a rajongott modern mű-

vésznek milyen erős a kapcsolata a hagyománnyal, a természettel.

Az a Bartók tesz így hitet a hagyomány mellett, aki nek a húszas években folyton bizonygatnia kellett a konvencionális közízlés számára, hogy ő igenis magyar művész. A régi gyökerekbe kell ojtani – de újat kell teremteni. Ez a folytonosság két Janus-arca a kultúrában, hirdeti Bartók. Így vélekedett hagyomány és újítás viszonyáról Bartók számos kortársa, mint T. S. Eliot is.

E két arc közül hol az egyik, hol a másik kerül fénybe, a kultúra állapota szerint, de a kettő mindig egybetartozik. Vannak pillanatok, amikor az újítás látszik fontosabbnak a tisztán látók előtt. Amikor nem a gyökerekre, hanem az új oltványra kell figyelniük. Amikor az újításban szűkölködünk, az igaziban. S amikor nem ismerik fel, ha kivirágzik.

Így, ezzel a hangsúllyal indul Bartók és Kodály pályája a 20. század elején, amikor a nemzeti historizmus sematikus konvenciói és a sokszorosan lepárolt bécsi hagyomány uralkodnak a magyar zenében és az egész ízlésvilágban, műveltségben.

A parasztzene tökélye

1932-ben nyilatkozza Bartók: „Érzelműség annyi, mint terjengősség.”

Megfordítva is igaz: ami terjengős, az érzelmű. Őszintétlen. A terjengősség a narcizmus egyik kifejeződése. A madoros terjengősség, a szenvelgés mögött az önimádat bukkan fel a művészetben. S akkor vége a varázslatnak. A tolakodó a mű ellensége.

De a mindennapos érintkezésben is. Taszító az önimádo fecsegők rejtett agresszivitása.

Hány dilettáns – és hány ünnepezt művész vétkezik ezekben a bűnökben! Amikor a műben a rákos szövetek

burjánzása uralkodik el. Nincs jobb kúra ellene, mint meghallgatni Bach vagy Bartók, Kodály szólószonátáit. Hegedűre, csellóra.

De meg lehet ezt tanulni a népdaltól is. Bartók így folytatja az idézett 1932-es interjúban: „A paraszt, s különösen a magyar paraszt, nem bőbeszédű ember. Mit adott hát a modern magyar zenének – a műzenének – az igazi magyar parasztzene felfedezése? Először is a józan mértéktartás nagy példáját. (...) a parasztzene megszámlálhatatlan dallamát páratlan tömörség, formai tisztaság és világos körvonalak jellemzik.”

Bartók ezen 1932-es esztétikaórájának – melyet akkor csak a *Nouvelle Revue de Hongrie* közöl, franciául, ez a végső tanítása a fenti három erényről: „a forma akkor tökéletes, ha mindent kifejez, amit kell, és semmivel sem többet, mint ami kell.”

A másik veszély, a sekélyesség, a túlzott könnyedség ellen is a parasztzenéhez kell fordulni, folytatja Bartók: „az igazi népzene, a parasztzene természetes módon fakad az életből és annak ősi lüktetéséből, s ezért ez az a forrás, amelyhez mindig vissza kell térnünk.” Hozzáteszi: „lényeges, hogy a komponista éppoly jól ismerje hazája népzenejét, mint az anyanyelvét”...„Ennek a jelenségnek a legfőbb és legcsodálatosabb példája Kodály. Elegendő, ha a *Psalmus Hungaricus*ra gondolunk.” (*Beszélgetések Bartókkal*, 124–126).

Messze vezetne, ha fenti idézet minden elemét, teljes erőterét feltárnánk. De fel kell figyelni benne Bartók mások is megnyilatkozó mély együtt-lüktetésére a teljes természeti világgal. Az „ősi” kifejezés e lüktetés kozmikus kapcsolataira utal, az élővilág és az ember apró ritmusai és az univerzum hatalmas ritmusai között. A lét nagy láncolata ez (Arthur Lovejoy), mely elbűvölte Bartókot is, Kodályt is.

„Parasztzene” – mondja minduntalan csodálattal Bartók. Elámulna, megdöbbenne, ha a kiváló tehetségű esszéista és költő, Végh Attila mondatát látta volna nemrég, talán

PACTUS MADÁR

2005-ben, a *Magyar Nemzet* egyik glosszája végén. Valami ilyesmi állt ott: „előcsiholni a parasztból a szikrát”. Márminthogy az milyen nehéz. Szeretném hinni, hogy ördögös nyelvi invenciójú és háromszoros csavarokra képes barátom ironikusnak szánta ezt a kitétel, vagy csak éppen elbóbiskolt a figyelme. Avagy, könnyen lehet, nem tudtam követni ezt a verbális mutatványát. Talán generációs ügy is ez. Talán a paraszt, úgy, ahogy Bartók és Kodály ismerte, de én is kamaszkoromig, Magyarországon örökre áldozatul esett a „modernizációnak”. Ismeretlen lény lett. De nem Erdélyben. És a Harmadik Világ, vagyis az egész világ többségét teszi ki ma is.

Bizonyos, hogy nem lehetett volna leírni ezt a mondatot komolyan akkor, amikor Bartók és Kodály ízlése volt a mérce a magyar művészetben. És persze, Végh Attila filozófus mestere, Martin Heidegger is felhúzná szemöldökét a szavak hallatán. Mert ő szerette magát parasztnak nevezni, amikor a spekulativitást keresték benne – avagy vetették szemére.

Zene és anyanyelv

Kodály többször kitér arra, hogy az anyanyelv lejtésének, ritmusának mekkora hatása van a dal melodikus, formai karakterére. Tehát a nemzeti zenére.

Mi (Bartók meg ő) nem népdalokat zenésítünk meg komponált zenénkben, mondja. Mi olyan dallamokat komponálunk, amelyek népdalok is *lehetnének*, s amelyeknek *lehetnek* előképei a népdalok között.

Ők a hangzásvilágot veszik át és viszik a műzene világába: mélyszerkezetet, fordulatokat, hangzatokat. És jól tudják, hogy ebben az egyszerű gesztusban, a magyar nyelv hangzásvilágának átvételében nyílik annyi esély az eredetiség, hitel, és újszerűség előtt, amennyi egész életművekhez legendó.

Ezt látja meg a zseniális Kosztolányi, amikor – egy kérdésbe burkolva – megállapítja 1924-es Bartók-interjújában, hogy a két mester nem más, mint a magyar zene Arany János, Petőfi Sándora.

Azt vitték végbe egy nyolcvan évvel későbbi korszerűséggel, amit Arany és Petőfi a 19. század közepén. Mindkét forradalom mélyén ugyanaz a lényeg: a visszatalálás a magyar nyelv és hangzás legbensőbb, változatlan természetéhez. Mindkét történelmi pillanatban a tiszta szerkezet szűródik át egy-egy korszakalkotó személyiség világán.

Éneklő Magyarország?

Kodály éneklő Magyarországot szeretett volna. Ez az ország – a szárba szökkenés évtizedei után – messze szakadt, emlékeink közé, képzeletünkbe. Ki énekel ma Magyarországon népdalt magában vagy társaságban? Magában talán igen, sokan. De ki énekel másokkal együtt, baráti, ismerősi körben? Kevesen az én látókörömben.

Ki énekel ma köztünk úgy, mint az írek – Amerikában? Igen, az amerikai írek, akik sokkal többen vannak, mint az anyaországbeliek, énekelnek, ha együtt vannak. Vacsoraasztalnál, sör és whisky mellett. Gyönyörű régi dalokat – amelyeknél a mieink többnyire régebbiek.

Énekelnek – s többnyire angolul.

Az íreknek az éneklés maradt – s az angol nyelv, amelyet mindenkinél ízebben, leleményesebben beszélnek. Yeats, Joyce, Lawrence Durrell, Seamus Heaney és a többiek.

Nekünk megmaradt a nyelvünk, ha már nem énekelünk. S ez – gondoljunk az írekre – nem kis gazdagság, ha jól bánunk vele. És talán még az éneklés is feltámasztható lesz belőle egyszer. Énekelni persze nemcsak nemzeti büszkeség kérdése. Az önkifejezés és a közösségépítés elemi, magasrendű formája ez. Aki megfosztja magát tőle, olyan, mintha fogyatékosként élne.

De – ismétlem, megmaradt a nyelvünk. Az a nyelv, amely több külföldre szakadt magyar tudós szerint az ő anyatejjel kapott előnye a gondolkodásban. Amelytől ő gondolkodása rugalmasságát és leleményességét nyerte. Az a nyelv, amelynek szórendje teljesen szabad. Amelyben minden szó egymagában is lehet állítmány. Amelyben nincsenek megkülönböztetve a nemek: egyenlőek.

Hogyan bánunk ezzel az örökséggel, a magyar nyelvvel?

Nyelv és gondolkodás

A nagyszerű pszichológus és gondolkodó, James Hillman, a háború mélylélektanáról írt 2004-es könyvében arról elmélkedik, hogy milyen súlyos a hatása annak, hogy az amerikai politikai képzeletből eltűnt az esztétikum. Nemcsak a klasszikus irodalmi idézeteket hiányolja a beszédekből,

megnyilatkozásokból. Sokkal inkább a gondolkodásnak azt az iskoláját, amelyet a nyelv klasszikusain, a költőkön és írókon, államférfiakon és történetírókon nevelődött ember mondataiból kiérzünk. Szerkezetet és árnyaltságot, szókinccset. Egy kulturális tapasztalatot, amely a nyelvbe íródott, kódolódott évszázadok, évezredek alatt. Hillman úgy véli, hogy ez a hiányosság, ez a szegényesség, a politikai gondolkodás súlyos szimplaságához vezet, s ennek ma – Amerika jelentőségénél fogva – súlyos világpolitikai következményei lehetnek, vannak.

Mivel a gondolkodás és a nyelv együtt él, a szimpla és hibás mondatok szimpla és hibás gondolatokhoz vezetnek. A nyelvet esetlenül használó ember nem tud olyan érzékletesen és finoman értékelni, leírni helyzeteket, ahogy a helyes valóságértékelés megkívánná. S ebből rossz ötletek és megoldások következnek, amelyeknek a valóság mindenkori bonyolultsága fittyet hány.

A rosszul, szegényesen beszélő ember markából elillan a világ, összecsucokott tenyerében a semmi ásítózik. Vagy ami ugyanaz: egy pillangó összetört teste. Természetesen nem az áttetszőség a hiba – éppen annak a hiányát panaszoljuk fel. Nincsen nagyobb tehetség, mint egyszerűen, de pontosan fejezni ki bonyolult dolgokat. Ezt is klasszikusan állapította meg Mallarmé és Kosztolányi.

Nos, hogyan vizsgáznának a magyar politikusok Hillman mércéjével mérve? A választ mindenki tudja.

Hiba volna azonban a politikusokra hárítani a teljes felelősséget a nyelvi szegénységért, a nyelv kerékbetöréséért. Legalább annyira felelős az írástudók legfürgébb hada, az újságíróké. Ők a politikusokkal folytonos, közvetlen kapcsolatban élnek, és hatásuk az elektronikus média révén mindenkiénél nagyobb. És a tanárok, a tanítók? És mindnyájan, akik gyengék, restek, gyávák vagy tudatlanok vagyunk?

Együtt felelősek a nyelvért is a politikusok és akik megválasztják őket. Mindnyájan ugyanannak a köznyelv-

BARTÓK KODÁLLYAL, 1908

nek a terében élünk, együtt formáljuk, rontjuk, gyarapítjuk. A köznyelv közös művünk. Az ország önarcképe?

A baj, a romló nyelvnyelvhasználat mindent áthat, és napról napra bukkan groteszk nyelvi eseményekre az, aki odafigyel.

Bartók és Kodály nyelvet tanultak a gyűjtőútjaikon tízéves kislányoktól. Szegény asszonyoktól és férfiaktól, a „boldog emberektől”.

És cserébe valamit adtak nekik. Mindketten, a rengeteg tudományos feldolgozó munkát. Kodály, ezenfelül, egy módszer és egy intézményrendszer létrehozását. Az áldozat nem volt kicsiny. Kodályt Toscanini egy *Macbeth*-opera írá-

sára kérte fel a harmincas évek közepén. Képzeljük, milyen lett volna egy egészen más színpadi remekmű a *Háry János* mellé! De a munkát újra és újra félre kellett tenni – a pedagógia, az országjárás miatt. Kodály feljegyzéseiben ott a nyoma a tudatnak, hogy mit vesztett zeneszerzőként a *Macbeth* elvetéltével. És nem ez volt az egyetlen hasonló eset – további kompozíciók és külföldi szereplések estek áldozatul.

A legnagyobb tettük az volt, hogy felemelték őket, nyelvük és dalaik forrásait, kulturálisan. A dalaikat és zenéiket, amelyekkel bennünket is felemeltek, mindnyájunkat. Végső soron önmagukat. Ez volt az elmaradt művek jutalma, mindkettejüknek.

Fordul a kocka?

Valóban, kitől tanulunk nyelvet? Az anyanyelvet? Kitől tanuljuk meg? Vannak történelmi helyzetek, amikor azoktól, akiknek a kimondás élet-halál ügy. A sanyargatott ember visszavezeti a nyelvet forrásaihoz, és ő újítja meg.

Sütő András halála után Gróh Gáspár azt fejtegette keserűn-megadón, éppen a *Magyar Szemlé*ben, hogy a népi irodalom utolsó nagy alakja távozott most el közülünk. Valóban, az elmúlt egy év veszteségei óhatatlanul olyan sorozattá állnak össze, hogy azt kell éreznünk, egy életfontosságú hagyomány emblematikus alakjai indultak el egyszerre kifelé életünk színteréről. És bizonyosan van, aki azt gondolja, hogy elháríthatatlan végzet hozza ezt, mert íme, a globalizmus jelenségeivel a hagyományos látásmód és nyelv, az archaikus-modern tudat nem tud mit kezdeni. Van olyan költő, Tornai József, aki ezt ki is mondja. És még inkább kimondják a fecsegés, a blödlizés haszonélvezői, akiket, úgy érzik, igazol a siker – a pénz és a média.

De vajon meghal-e az a gondolkör, az a magatartás, ami a népi irodalmat élte? Meghalhat-e?

A lényeg változatlan, de a felszínen minden változik és új formát ölt. Az élet rendez a legmeglepőbb drámákat, komédiákat. Forgatja az idő Rubik-kockáját, amelynek végtelen sok a változata és a megoldása. Tíz év, öt év, és mindent átrendez, felfogat az idő. Ami fent volt, lezuhan, ami árnyékban volt, fényre kerül. S ami a helyén marad, új arcot, új értéket kap. Ami elképzelhetetlen volt, megtörténik. Ami várható, elmarad. Shakespeare volt az első nagy modern, akit lenyűgözött ez a színjáték, és óriási művekben örökítette meg, megbabonázva, újra meg újra.

Ami elképzelhetetlen volt: lehet, hogy éppen most ér vissza oda a magyar valóság – ezekben a hónapokban –, hogy a nyelvet ismét odalent kell megtanulják a szó mandarinjai. Bartók és Kodály éneklő asszonyaitól, Móricz *Boldog emberétől*.

Mert – gondoltuk volna-e tíz éve, öt éve? – Magyarországon ismét szívfacsaró lett a szegénység, a tömegek kiszolgáltatottsága. Lélekbe vág a kilátástalanság, a másfél évszázad alatt gondosan felépített társadalmi jogosultságok elvétele. És a magasan iskolázottak közt is.

Ilyenkor az egyszerű igazságok nyelvéhez kell fordulni, és azokhoz, akik ezeket az igazságokat megszenvedik és kimondják.

2001–2007

KODOLÁNYI GYULA

ESTERHÁZY JÁNOS ÉLŐ ÖRÖKSÉGE

Ötven év telt el azóta, hogy 1957. március 8-án a mirovi börtönben meghalt Esterházy János. Esterházy János alig élt többet, mint ahány év halála óta eltelt. 1903-ban született. Dédapját, Jeszenák Jánost 1849-ben a császári katonai bíróság halálra ítélte és kivégeztette, nagypapját, Esterházy Jánost a világosi fegyverletétel után császári büntetőszázadba sorolták be. A legfontosabb politikai örökséget édesapjától kapta, aki szintén Esterházy János katonatiszt volt. Figyelme nemcsak a haditudományokra terjedt ki, hanem érdekelte az ország politikai élete is. Megdöbbenve tapasztalta a nemzetiségi (szlovák) vezetők és a kormányzó hatalom között növekvő feszültséget. Ilyet ő otthon (Nyitraújlakon) nem tapasztalt. Gyermekei – Lujza, János és Mária – együtt játszottak a szlovák falu gyermekeivel, s a játék nyelve – természetesen – szlovák volt. Kilépett a hadseregből, s hátralevő életét a nemzetiségi kérdés tanulmányozására akarta fordítani, hogy aztán bekapcsolódva a politikai életbe, csökkentsé a két nép közötti ellentétet.

Sajnos rövidesen elragadta a halál, s a négy és fél éves kisfiú ezt az útravalót kapta haldokló édesapjától: „Légy mindig jó magyar, fiam, és emberséges ember.” Esterházy János, Csehszlovákia, majd Szlovákia magyar lakosságának politikai vezetője élete végéig híven követte az atyai végakaratot.

A gyermekkort hamar befejezte a történelem. Tizenhét éves, amikor szülőföldje az új csehszlovák állam fenntartása alá kerül. Az új hatalom kezdeti fokozott nemzeti türelmetlensége siettetette az ifjú Esterházy János politikai

arculatának kialakulását. Bekapcsolódott a politikai életbe. A húszas évek közepére az Országos Keresztényszocialista Párt egyik legtevékenyebb tagja lett. 1932-ben – a lemondó Szüllő Géza javaslatára – őt választották a párt elnökévé.

Az alig harmincéves politikusnak egyre nőtt a népszerűsége nemcsak a magyarok, hanem a szlovákok körében is. Nyilván azért, mert több megnyilatkozásában is hitet tett a szlovákok érdekei mellett. Hiszen a szlovákok nem felejtették el, hogy a háború alatt, a pittsburghi egyezményben Benešék autonómiát ígértek, de aztán ebből sem lett semmi, miként Beneš másik ígéretéből, a „csehszlovák Svájcból” sem.

A legközelebbi választáson, 1935-ben Kassa képviselője lett a prágai parlamentben. Képviselőként is hű maradt elveihez és meggyőződéséhez. Már az első beszédében is a magyarság és a szlovákok sérelmeivel foglalkozott. 1935. június 25-i felszólalását így kezdte: „A magyarságnak tizenhat év óta panaszai vannak, e panaszokat a mindenkori koalíciós kormánytöbbségek semmiképpen sem orvosolták úgy, mint ahogy ezt nekünk, magyaroknak, akik itt élünk, a békeszerződések biztosítják.” Majd így folytatta: „Annyi szabadságunk van, amennyit kiharcolunk. Én ebben az országban adót fizetek magyar testvéreimmel együtt, és így nem hagyhatom és nem tűrhetem azt, hogy a többségi pártok... egyszerűen lábbal tiporják emberi jogainkat. Nem azért csatoltak bennünket megkérdezésünk nélkül a Csehszlovák Köztársasághoz, hogy a mi kisebbségi, kulturális, nyelvi és gazdasági jogainkat a mindenkori csehszlovák kormányok ne tartsák meg száz százalékig.”

Beszédében kijelentette: „Mi tizenhat éve azon az állásponton vagyunk, hogy Szlovenszko autonómiáját ki kell vívnunk!” Az önrendelkezés hiányával magyarázható, hogy „Szlovenszkon százezrek vannak munka nélkül, mert a kormány leállította a szlovenszkoói ipart, hogy a morva és cseh ipar gazdagodjék. (...) Az erkölcsi lehetetlenség, hogy ak-

kor, amikor Szlovenszón a szlovák, magyar, német és ruszin őslakos ifjak, akiket szüleik verejtékes kézzel kitanítottak, nem tudnak álláshoz jutni, és ugyanakkor a Morván túlról [vagyis Csehországból] importálnak hivatalnokokat, szolgákat. Nyitrán például a vasút felmondott három szlovák polgárnak, és helyükbe három csehet hozott.”

Első parlamenti szónoklatát így fejezte be: „Kijelentem... akármit is fognak csinálni, egyről: Szlovenszko autonómiájáról, Szlovenszko önállóságáról nem fogunk sohasem lemondani.”

Már a parlamenti bemutatkozása is jelezte, hogy Esterházyban egy érett politikus lett a magyarság egyik politikai vezetője. A későbbiek igazolták e megállapítás helyességét. 1935 decembere után Masaryk nem vállalta tovább az államelnökséget (1937-ben meg is halt). Az államfői székért a jobboldal képviselője, Bohumil Nemeč és Edvard Beneš versengett. Utóbbi meghívta az ellenzéki magyar pártok közös klubjának vezetőit egy megbeszélésre, melynek tárgya az elnökválasztás, magyarul a magyar pártok megnyerése volt. A pártok elfogadták a meghívást. Esterházy János beszámolója szerint „úgy döntött a közös klub, hogy Beneš akkori külügyminiszter úrral közli a legpregnansabb sérelmeket, és garanciákat kér azok orvoslására. ... A közös klub követelte a legégetőbb magyar nyelvi, kulturális, gazdasági sérelmek orvoslását, állampolgársági, nyugdíjügyek végleges rendezését, iskolai és egyházi kérdések igazságos kezelését; követelte, hogy a jövőben módunk legyen megtekinteni és ellenőrizni a költségvetés összeállítását annak megállapítása végett, hogy a magyarság számarányának megfelelően részesül-e mindabban, amihez joga van. Beneš akkori külügyminiszter úr kijelentette előttünk, hogy az előadott kéréseket mind méltányosnak és jogosnak tekinti, és biztosít arról bennünket, hogy ezek elérésében legteljesebb mértékben segítségünkre lesz, és a rendelkezésére álló eszközök igénybe vételével fogja ezeket részünkre szorgalmazni.”

1935-ben egyre sürgetőbb igénnyel jelentkezett a két magyar párt egyesülése. A Magyar Nemzeti Párt (MNP) vezetője Jaross Andor, az Országos Keresztényszocialista Párt (OKSZP) elnöke Esterházy János volt. 1936. június 21-én deklarálták Érsekújvárott az Egyesült Magyar Párt (EMP) megalakulását. Az új politikai alakulat elnöke Jaross Andor, ügyvezető elnöke pedig Esterházy János lett. Az egyesülési tárgyalások eredményeként az új párt négy eszmei alappillére: a nemzeti elkötelezettség, a keresztény valláserkölcsei felfogás, a szociális igazságosság és a demokrácia híven tükrözte Esterházy politikai felfogását.

Időközben Beneš a magyar szavazók segítségével a Csehszlovák Köztársaság elnöke lett. 1936 őszéig azonban nem volt látszata ígéreteinek. Ezért Esterházy a nyilvánosságos fordult. 1936. szeptember 3-án tette közzé a *Prágai Magyar Hírlapban* a *Memorandum a kisebbségek nyelvjogi és kulturális követeléseiről* című összeállítását, részletesen kifejtve a már ismertetett sérelmeket. 1936. szeptember 11-én az államelnök újból megbeszélésre hívta Esterházy Jánost.

A tárgyalás során az elnök megfelelő költségvetési kerettel felajánlott az ellenzéki magyar pártok képviselőjének egy tárca nélküli miniszteri széket. Esterházy udvariasan visszautasította az ajánlatot, megemlítve, hogy az ígéretek ellenére legutóbbi találkozásuk óta sem történt semmi, ezért javasolta, hogy az államelnök utasítsa „a minisztériumokat, hogy a költségvetés keretén belül a magyarság számára nyújtandó juttatásokban részesüljön”. Az új költségvetés ismeretében egy szakszerűen összeállított memorandumban fogják az elnök elé terjeszteni javaslataikat.

A prágai parlament költségvetési bizottságának 1937. november 19-i ülésén Esterházy János hosszan ecsetelte a magyarság sérelmeit. (A *Prágai Magyar Hírlap* kilenc folytatásban közölte a felszólalást.) Megállapította, hogy a jelek szerint más törvények érvényesek Cseh- és Morvaországban, mint Szlovénkóban és Kárpátalján. A részletes indo-

kolásban természetesen az oktatás és a kultúra területéről számtalan példával illusztrálta a magyarság hátrányos helyzetét.

A sajtószabadság hiányának és a csehszlovák politika alságos voltának bemutatására csak egy példát ismertetünk: a Magyar Népszövetségi Liga egy kiadványának a sorsát. 1937 júniusában kongresszust tartott Pozsonyban a Népszövetségi Ligák Uniója. Ez alkalomból a Csehszlovák Sajtóiroda kiadott egy kis röpiratot, melyben egyoldalú megvilágításban ismertette a kisebbségek helyzetét. A valós tények és statisztikai adatok alapján összeállított magyar ellen-röpiratot a cenzúra (ilyen is volt a csehszlovák demokráciában!) engedélyezte, és nem gördítettek akadályokat a terjesztése elé sem. A kongresszus lezajlása után azonban azonnal elkozták az előzőleg engedélyezett kiadványt. A sajtószabadsággal kapcsolatban kell megemlítenünk, hogy a magyar sajtót rendszeresen cenzúrázták, s hosszabb-rövidebb időre például a *Prágai Magyar Hírlapot* többször is betiltották.

Az előadottakkal kapcsolatban megállapította Esterházy: „Itt nem az egyes kirívó esetek orvoslása szükséges. Itt egy alapján beteg, egészségtelen, antidemokratikus, kisebbségellenes rendszer megváltoztatása szükséges.”

Végül pontokba foglalta a magyarság főbb kulturális követeléseit:

„1. A magyar nemzeti kisebbség az iskolaügyek rendezésére oly törvényes intézkedéseket kér, amelyek biztosítják a magyar gyermekek nemcsak magyar nyelvű, de magyar szellemű nevelését. 2. Kérjük annak az elvnek a keresztülvitelét, hogy a magyar iskolában csak magyar nemzetiségű tanerők tanítsanak. 3. Az iskolatanácsok mielőbbi fölállítását Szlovénia és Kárpátalján magyar tagozatokkal, illetve magyar iskolatanácsokkal. 4. A magyar kultúrintézmények részesedését az állami költségvetés erre vonatkozó tételeiből, az alkotmánytörvény rendelkezéseinek megfelelően a magyarság számarányának figyelembevételével. 5. Iskola-

szervezés terén a 189/1919. sz. törvénynek Szlovenszkóra és Kárpátaljára való kiterjesztését, s a jogos magyar iskolakérelmek elintézését. 6. Az anyanyelvű hitoktatás visszaállítását a magyar nemzetiségű gyermekek számára az államnyelvű iskolákban. 7. A magyar nyelvű egyetemi oktatás mielőbbi rendezését.”

Végül így summázta a követeléseket: „Mindazok a panaszok és kifogások, amelyeket a kulturális tárcával kapcsolatban elmondottam, arról győznek meg bennünket – kisebbségi törvényhozókat –, hogy a kisebbségek kultúrájának csupán egyetlen biztosítója van államunkban, s ez a kulturális autonómia.”

1938 márciusában Ausztria bekebelezésével Csehszlovákia a hitleri Német Birodalom harapófogójába került. Egyre erősödött a szudétánémetek csehszlovákellenes magatartása. Politikai akcióikba megpróbálták bevonni az Egyesült Magyar Pártot is, de Esterházy következetesen ellenállt a kísértésnek. Pedig a Szudétánémet Párt vezetői kijelentették: „Ha a magyarok csatlakoznak a németység küzdelméhez, kivívhatják a trianoni szerződés revízióját.”

Esterházy János ezekben a nehéz időkben s a következő még nehezebb években lett igazán a felvidéki magyarság vezetője, igazi államférfi. Miként nénye, Esterházy Lujza nagyszerű könyvéből (*Szívek az ár ellen*) tudjuk, határozottan kijelentette: „A Magyar Párt nem csatlakozik a szudétánémetek küzdelméhez, amely egy új világháborút robbanthat ki. ...Nem akarjuk egy új háború árán elérni a trianoni szerződés revízióját. Mi békés revíziót akarunk kapni a szerződést aláíró hatalmaktól. A magyar kisebbség tehát csakis békés és demokratikus úton tesz erőfeszítéseket a revízió érdekében.”

Ennek megfelelően igyekezett meggyőzni párthíveit és a magyar fiatalokat, hogy ne működjenek együtt német vagy szlovák náci (nácibarát) szervezetekkel, ne kezdeményezzenek összetűzést a csehszlovák hatóságokkal. Ennek

következtében a prágai kormány, ellentétben a szudéta területekkel, a magyarok lakta vidéken nem hirdetett statáriumot.

Az 1938. szeptember 29-i müncheni döntés után Cseh-szlovákia átalakult Cseh-Szlovákiává, vagyis megvalósult a szlovák autonómia. November 2-án megszületett az első bécsi döntés, s ezzel a Felvidék déli része visszakerült Magyarországhoz. Esterházy Szlovákiában maradt, de a Horthy Miklós kassai bevonulásakor rendezett gyűlésen – mint Kassa választott képviselője a prágai parlamentben – ilyen szavakkal fordult a magyar vezetőkhez:

„Mi, Szlovákiában maradt magyarok ígérjük, hogy kezet adunk a szlovák testvéreinknek. Az anyaországban lévő magyaroktól pedig azt kérem, hogy az odacsatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek ott, mint ahogy azt mi magunknak Szlovákiában követeljük.”

November 6-án pedig a maradék magyarsághoz fordult: helyállásra szólította fel híveit, hangsúlyozva, hogy tényezők akarnak lenni az állam újjáépítésében, s bízhatnak szlovák testvéreikben, akik szintén keresztény nemzeti alapon állnak. Sajnos ez a bizalom nem bizonyult megalapozottnak. A szlovákok nem értettek egyet a bécsi döntéssel, s figyelmen kívül hagyták annak kisebbségvédelmi előírásait. Nemcsak a nagyhatalmi döntést nehezményezték, de azt sem vették észre, hogy ez az új diktátum etnikai szempontból sokkal igazságosabb, mint a trianoni. S a helyzet csak romlott, amikor 1939 márciusában Csehország német megszállása után Szlovákia önálló állammá vált.

Magyar munkásokat és köztisztviselőket küldtek el állásukból, elrendelték a magyar szentek képeinek és szobrainak eltávolítását a templomokból, sok magyart megfosztottak állampolgárságuktól, nyugdíjuktól, napirenden voltak a csendőri zaklatások, kínzásokkal járó kihallgatások, családok tucatjait tették át a magyar határon, tiltották a magyar

beszédet, rádiót, lőfegyvert, telefont, könyveket koboztak el, és még sokáig lehetne sorolni a magyarellenés akciókat.

A szlovák állam parlamentjében Esterházy János egyetlen magyar képviselőként rendszeresen szót emelt ezek ellen, de soha nem ragadtatta magát szlovákellenes kijelentésekre. Mindig önérzetes magatartást tanúsított. 1939. április 20-án nyílt levéllel fordult Tiso miniszterelnökhöz. Levelében ezt olvashatjuk: „Mi, magyarok, mindnyájan önzetlenül jelentkeztünk az építómunkára, még akkor is, amikor éreznünk kellett, hogy ellenünk állandóan, egyre fokozottabban és végül már szinte rendszeresen szítják a hivatalos körök az ellenszenvet. ... A felelősség ezért egyedül a szlovák kormányt és a szlovákság azon vezetőit terheli, akik a feljünk nyújtott testvéri kezet ridegen visszautasították, és ezenfelül még öklükkel mindenre rásújtottak, ami hozzánőtt szívünkhöz, lelkünkhöz és egész magyar énünkhöz, mintha azt akarnák velünk elhitetni, hogy mi, szlovákiai magyarok, valamilyen alárendelt korcs nép vagyunk, amelyen kipróbálhatják egy elnyomó politikának minden legalantasabb eszközét is.”

Nem hallgatta el a magyarság sérelmeit, de mindig vallotta, mint például egy 1940-es parlamenti felszólalásában: „Nekünk magyaroknak és szlovákoknak azt kell keresnünk, ami közelebb hoz bennünket és nem azt, ami eltávolít.” Mi adott Esterházynak olyan fölényes biztonságot, hogy a legnehezebb körülmények között is hű maradjon vállalt feladatahoz és elveihez? 1940-ben fejtette ki:

„Modern és haladó vagyok, beilleszkedem a mai korba, befogadom az új eszmeáramlatokat, de csak *kereszténységem és magyarságom szűrőjén át engedek nekik teret az érvényesüléshez* (az én kiemelésem – T. B.)

Távol tartok magamtól minden olyan konzervativizmust, amely maradiságot vagy csökönyös ragaszkodást jelentene a múlt be nem vált, értéktelen eszméihez vagy alkotásaihoz. Ma minden kultúrált állam intézményesen védi

műemlékeit, így kell cselekednünk nekünk is értékes hagyományainkkal. Ha megtagadnók őket, ha megtagadnók múltunkat, akkor önmagunknak ásnók meg sirunkat. Mi magyarok a nemzetek közösségében az európai együttesben... csak akkor maradhatunk mindenki által megbecsült tényezők, ha megóvjuk magyar jellegzetességünket.

A keresztény, nemzeti és szociális hármasság marad mindig minden kiindulásunk alapja.”

Eme tiszta és szilárd eszmei alap tette lehetővé, hogy eleitől kezdve visszautasította a nemzeti szocializmust (száloigévé vált mondata: „A mi jelvényünk a kereszt és nem a horogkereszt”), de ugyanilyen határozottsággal szólt többször is a bolsevizmusról. Még 1944-ben is így beszélt a Magyar Párt vezetőségi ülésén, s ezt közzé is tette a *Magyar Hírlap* február 29-i számában: „Jól tudjuk, mi a bolsevizmus. Olyan mótely az, amely ha elterjedne, végleges lelki fertőbe süllyesztené az emberiséget, és megsemmisítené az emberi szellem évszázadok folyamán alkotott értékeit, és újabb százazrek vagy talán milliók elpusztítását vonná maga után.”

Ez a szilárd eszmei alap adott neki erőt, hogy 1941-ben a szlovákiai zsidók deportálását elrendelő törvényjavaslat ellen szavazva kijelentse: „Mint az itteni magyarság képviselője, leszögezem ezt, és kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellen[e], mert mint magyar és keresztény és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.”

Esterházy egyedülállóan bátor magatartása még a Wehrmacht-tisztekben is csodálatot váltott ki (ők tudták igazán, mit jelent Hitler akarátának ellenszegülni). Egyikük ki is jelentette: „Esterházy János a legbátrabb ember Közép-Európában.” Szerintünk e szavazás alapja nem bátorság, hanem meggyőződés volt! Simon Wiesenthal, a zsidóellenes bűnököt felkutató bécsi dokumentációs központ vezetője szerint diktatúrában nem azt kell nézni, hogy valaki mit mond, hanem azt, hogy mit tesz. Márpedig Esterháznak

voltak tettei is! Sok-sok zsidót segített át Magyarországra, ahol tovább egyengette életútjukat, saját kastélyában is bújtatott üldözötteket, híveit felszólította, hogy ne vegyenek részt az elkobzott zsidó vagyon eltulajdonításában. Az üldözöttek támogatásában nem volt személyválogató: az ő segítségével jutott Magyarországon keresztül Angliába többek között Viest cseh tábornok.

De nemcsak otthon hallatta szavát Esterházy. Több ízben is a Kárpát-medencei, sőt a közép-európai szolidaritás szószólójaként szerepelt a Debreceni Nyári Egyetemen. Peéry Rezső a pozsonyi *Új Hírek*ben elismerően számolt be az 1941-es előadásáról. Megállapította, hogy sokan „Teleki szellemhangját, szikár, férfias realizmusának szólamát” vélték hallani. Itt fejtette ki a nemzeti kérdéssel kapcsolatos figyelemre méltó gondolatait:

„Sem gyűlölettel, sem erőszakkal nem lehet a nemzetiségi kérdést megoldani. Intő példa erre elsősorban Csehszlovákia.

Ha azt akarjuk, hogy más nemzetek megbecsüljenek bennünket, akkor mi is becsüljük meg őket, még akkor is, ha számszerűleg kisebbek. Minden nemzetnek vannak hibái és erényei. Ha a magyarság meg akarja tartani szerepét Közép-Európában, akkor olyan légkört kell itt teremtenie, amely kizárja a gyűlöletet, féltékenységet, és biztosítja a különböző nemzetek között a békés együttélést. Ez felel meg az ezeréves magyar tradíciónak is.”

A szlovákiai magyarság politikai vezetője egyre ismertebbé vált a hazai magyarság előtt is. Többen követendő példaként állították a vezető osztályok elé és legnagyobb elismeréssel szóltak róla. 1938. november 13-án jelent meg a *Magyar Nemzet*ben Kodolányi János *Esterházy nyolcszázötven holdja* című írása, melyben őszinte tisztelettel szólt a szlovákiai magyarság politikai vezetését vállaló grófról, aki „nem panaszkodik, s nem csügged. Egyenrangúnak tekinti töredék-népét a szlováksággal, s följánlja segítségét az em-

beri, békés, áldásos együttműködéshez.” Még nagyobb elismeréssel ír a *Temps* munkatársának adott interjújáról. Ekkoriban záratták be Budapesten a Táj- és Népkutató Központ kiállítását, melyet Teleki Pál, Magyary Zoltán és Györfly István tanítványai állítottak össze, bemutatóván a magyarországi birtokviszonyok tarthatatlanságát. Kodolányi ismerteti Esterháznak a földbirtokos osztály felzúdulásával foglalkozó reflexióit: „Azt mondja Esterházy János gróf, hogy valamikor ötezer holdja volt neki is, mint más szerencsés arisztokratának, bár ma csak kétszázötven hold szántója és hatszáz hold erdeje maradt, [mégis] *igen meg van elégedve*. Azt a megszívlelendő tanácsot adja a magyarországi nagybirtokosoknak – akik közül némelyeknek jóval több földjük van ötezer holdnál –, *elégedjenek meg ők is nyolcszáz holddal*.”

Pethő Sándor ugyancsak a *Magyar Nemzetben* foglalkozott Esterházyval egy vezércikkben. (A pozsonyi *Új Hírek* 1939. augusztus 13-án ismertette.) Pethő megállapította: „Tavaly november [a bécsi döntés] óta ő óvta meg az itt Szlovákiában maradt magyarságot a teljes lelki összeomlástól. A szlovákiai magyarság egy emberként zárkózik Esterházy mögé, akinek meg nem zavart nemzeti ösztöneiben szinte vallásos hittel bízik. De nemcsak feje ő ennek a megkevesebbedett magyarságnak, hanem ezermester keze, lába, bocsánatot kérünk a kifejezésért: mindenese. Mintha nem is egy példány forogna belőle mindenütt való jelenlétének színhelyein. Neve fogalom, ideál, erő és mérhetetlen bizalom. ...Esterházy: ez a név előttük a magyar nemzet maga, a szülői ház, a védő hatalom, a nagy ortalom.”

Ez a „védő hatalom” azonban maga is egyre védtelebbsé vált. De tette a dolgát, igyekezett a szlovákiai magyarságot erősíteni, nem tartva vissza magát a kormány bírálattól. S bár a szlovák vezetőség késlekedett a saját alkotmánytörvényében lefektetett jogokat megadni, még 1944 februárjában is az együttműködés fontosságát hangsúlyozta a *Magyar Hírlapban*: „Ki merem mondani, hogy a szlovák-

magyar megértés történelmi szükségszerűség itt a Kárpátok bércei alatt.”

Magyarország 1944. március 19-i német megszállásáig az anyaország bizonyos védelmet biztosított Esterházy számára. Akkor azonban megváltozott a helyzet. A szlovák parlament felfüggesztette mentelmi jogát. Még ilyen körülmények között is felkereste Sztójay Dömét, a magyar Quisling-kormány elnökét, s bírálva a zsidókkal kapcsolatos rendelkezéseket, kijelentette, hogy az új kormánnyal nem tud együttműködni. A nyilas puccs után csak illegálisan tartózkodhatott Budapesten (egyszer el is fogták), otthon pedig ugyancsak bujkálnia kellett. Barátai azt ajánlották, hogy meneküljön Nyugatra, ő azonban nem volt hajlandó erre.

Nyilas nyomásra lemondott a Magyar Párt elnökségéről, de néhány heti huzavona után hívei újra elnökké választották. Lemondása idején – megköszönve Szlovákia magyarságának eddigi helytállását – ezt a nyilatkozatot tette (*Magyar Néplap*, december 30.): „Lemondásom nem megfutamodás. Ezen a földön születtem, szívem, lelkem gyökere annyira ezen a földön él, hogy itt maradok köztetek, és Veletek fogom átélni a rossz napokat, és ha az Úristen kegyelme megengedi, a boldogabb magyar jövőt.”

1945-ben aztán bekövetkeztek a rossz napok. Április 20-án felkereste dr. Husakot, a belügyi megbízottat, hogy tárgyaljon vele a magyarság helyzetéről. A szlovák politikus azonnal letartóztatta. Június 27-én átadták a szovjet katonai parancsnokságnak. Két nap múlva a Magyar Párt tíz tagjával együtt Moszkvába hurcolták, ahol hamis vádak alapján tíz év javító munkatáborra ítélték. A vád szerint Esterházy „meggyőződéses fasiszta, a szovjet hatalom kibékíthetetlen ellensége” és így tovább. Egy ideig a Ljubljanka börtönben tartották (itt együtt volt Szolzsenyicinnel.) 1946. július 13-án a Knyaz-Pogot melletti munkatáborba helyezték át.

Az Országos Levéltárban őrzött iratok szerint a magyar kormány több lépést is tett Esterházy megmentéséért.

A Szovjetunióba hurcolása után azonban már nem tudtak semmit sem tenni, 1947 őszétől, a magyar szervek teljes érdektelenséget tanúsítottak Esterházy ügyében. A csehszlovák vezetők pedig tulajdonképpen örültek, hogy megszabadultak „bántó lelkiismeretüktől”. 1947 szeptemberében minden emberi törvényt, de még az érvényes csehszlovák jogszabályokat is megsértve távollétében halálra ítélték.

A *Magyar Nemzet* egykorú közléséből tudjuk, hogy „Esterházyt a Csehszlovák Köztársaság felbomlasztásával, a fasizmusnak tett szolgálatokkal vádolták”. Nem vették figyelembe a cseh ügyvédnő (dr. Čikvanova) védőbeszédét, mely szerint „a vád egyetlen pontját sem bizonyította a bíróság”, egyetlen tanút sem hallgattak meg, s nem vették figyelembe a védőnő cáfolatát sem, de még azt a jogi szempontból lényeges észrevételét sem, hogy a pert a vádlott távollétében folytatták le.

Ugyancsak az akkori *Magyar Nemzet* ismerteti egy tekintélyes szlovákiai kommunista (Fábry Zoltán) nyilatkozatát: „Az igazság újra csatát veszített Szlovákiában ... a fasizmus szlovákiai egyetlen ellenlábását fejvesztésre ítélik. Ez tiszta gyilkosság, de a bírák még nem tudják, hogy ugyanakkor öngyilkosság is. ...Az áldozatok újra a szlovákiai magyarok, mert Esterházy személyében az egész szlovákiai magyarság nyakába dobták a kötelelet. A szlovákiai magyarok alkotják a bűnbakot, mely a nagyobb szlovák bűnököt hatálytalanítja.”

Az akkor már Párizsban élő nénje, Esterházy Lujza mindent megtett öccse érdekében. Feltehető, hogy – Auer Pál párizsi követünk segítségével – a nemzetközi sajtót felhasználó akciói és XII. Piusz pápa közbenjárása is szerepet játszottak abban, hogy a prágai kormány, korábbi álláspontját végül is megmászva, Esterházy kiadatását kérte Moszkvától. 1948. szeptember 18-án kelt az a jegyzőkönyv, mely szerint az ügygel foglalkozó szovjet különleges tanács

HALÁSZ

„Esterházy Jánost a csehszlovák hatóságok rendelkezésére bocsátja”.

A fogoly azonban annyira le volt gyengülve, hogy az utazás előtt fel kellett erősíteni, sőt Kijevben meg is kellett szakítani az utat. Végül csak 1949. április 20-án került haza. Rövidesen kórházba kellett vinni, ahol egy hónapig ápolták. Ezalatt barátai megszervezték szökését, de ő ártatlanságát hangoztatva ismét visszautasította a javaslatot. Pedig érvényben volt az 1947-ben hozott halálos ítélete.

A család és barátai mentőakcióba fogtak. Az egyik szlovák miniszter, aki személyesen ismerte Esterházy háború alatti tevékenységét, szót emelt életéért a minisztertanácsban: „Ha Esterházy Jánost kivégzik, az gyilkosságzámba megy; védekezési lehetőség nélkül ítélték halálra, az ellene felhozott vádak hamisak. Azt akarjátok, hogy azt az embert öljk meg, akiről mindnyájan tudjuk, hogy 1941-ben nem szavazta meg, egyedül, 63 képviselő közül a zsidótörvényt, és aki cseheket menekített ki Magyarországon keresztül a németek elől. Ez bűn volna!” Talán ez is közrejátszott abban, hogy Gottwald államelnök életfogytiglani börtönre változtatta az ítéletet.

Ez a döntés „kegyetlen kegyelemnek” bizonyult. Egyik börtönből a másikba szállították Esterházyt. Végül a morvországi Mirovba került, ahol a fűtetlen cellákban még nyáron sem volt több 15 foknál. Azokat a foglyokat gyűjtötték ide, akik más börtönben tudóbajt kaptak. Tudatos gyilkolás folyt itt.

Életben maradt rabtársaitól tudjuk, hogy töretlen hitel viselte el a legnagyobb szenvedéseket. Halálos betegen is vigasztalója volt fogolytársainak, mert hite erősebb volt mindennél. Méltán mondta róla egyik szlovák fogolytársa, egy katolikus pap: „Bizony szent ez az ember!” Hitelesen summázta véleményét volt politikai harcostársa, sőt riválisa, Csáky Mihály, akivel együtt raboskodott a Szovjetunióban: „Ha nagy volt Esterházy János mint kisebbségi politikus,

igazán nagygyá nem dicsősége teljében, hanem a balsorsban nőtt.”

Leiki békéjét nagymértékben erősítették hűgának, Máriának a látogatásai. Boldoggá tette, ha valami jó hírt hallott kintről. Örült, mikor megtudta, hogy János fia Svájcban tanul, s meglegedettség töltötte be lelkét, amikor arról értesült, hogy Alice lánya Nyugatra szökött. Nagyot dobbant a szíve, amikor az 56-os szabadságharcról kapott hírt. Az 1955-ös amnesztia után – mely csak közbűntényesekre vonatkozott – világosan látta sorsát. Szenvedéseit följajánlotta Istennek – gyermekei, szerettei és magyar hazája üdvéért. 1957. március 8-án halt meg.

A hamvait tartalmazó urnát a börtönigazgató nem volt hajlandó akkor kiadni, s ki tudja, hova került földi maradványa. Talán a mirovi börtön közelében lévő rabtemetőben nyugszik, cseh, szlovák, lengyel és magyar politikai elítéltek hamvaival közös sírban. 1998. június 14-e óta egy szerény síremlék emlékeztet itt Esterházy Jánosra.

Moszkva rehabilitálta az ártatlanul meghurcolt politikust, a cseh és szlovák állam azonban késlekedik a hatvan éve hozott igazságtalan ítélet megsemmisítésével.

TÖRÖK BÁLINT

EURÓPA VESZÉLYEZTETETT NÉPEI

Könyv a moldvai csángókról

Mikortól jelenik meg a népkisebbségek öntudatosodási törekvése vén földrészünkön? Nyilvánvalóan a nemzeti eszme győzelmes terjedését követően. A latin középkorban a humanista tudósok, írók esetében nem sokat számított, hogy az illető milyen nemzetiségűnek született. Comeniust a mai szlovák kultúra annyira a magáénak tekinti, hogy róla nevezte el pozsonyi egyetemét, és csak „színesítőként” veszi tudomásul most, aki tudomásul veszi egyáltalán, hogy újabb felfedezések tanúsága szerint morva vidékre telepített székely határőrök közösségében látta meg a napvilágot, Szeges János néven.

A nemzeti eszme kóros kinövése a hódítási vágy, a kizárólagosság létében fenyegette mindenkor a kisebbségeket. Bizonyos mértékben kiszolgáltatottnak tekinthető helyzetben a népkisebbség csak lassabban, nehezebben ébredt rá arra, hogy a közös hazán belül szabadságharcot kell vívnia a többség nacionalizmusával. A kisebbségek öntudatosodásának, önvédelmének az elmúlt két évszázadban világtörténelmi hatása is lett: például a soknemzetiségű állam, az Osztrák–Magyar Monarchia természetszerű szétesése az első világháború után. Veres Péter, a paraszttíró zseni mondta egyszer nekem egyik Ferenc-hegyi beszélgetésünkön, hogy mi sem volt természetellenesebb, mint a Habsburg-birodalom: hatmillió osztrák–német uralkodott 50 milliós más nyelvű, más etnikumú kisebbségi közösségeken. A kisebbségek öntudatra ébredésének kései jele volt napjainkban a szovjet világbirodalom összeomlása, de Jugoszlávia vagy Csehszlo-

vákia darabjaira hullása is. A kisebbségek egyenlőségének nemes eszménye torzult terrorháborúba olyan vidéken, mint a cári birodalom gyarmatává tett Csecsenföldön.

Ha elindult a népkisebbségek öntudatosodási folyamata, ez szabadságjogokat követelt, nyelvhasználati, kulturális és területi érvényesülést az eddig elnyomott kisebbségeknek. Az első világháborút követő békerendszer unos-untalan hangoztatott rendező elve – állítólag – a népek önrendelkezésének érvényesítése volt. Nekünk, magyaroknak aligha kell bizonyítanunk, hogy mennyire álságos volt ez az érvelés. Nem volt egyéb, mint a nagyhatalmak érdekeinek takarója. A második világháború végén semmit sem javítottak ki az előző békerendszer végzetes hibái közül, hanem csak megerősítették azokat. Szovjet követelésre immár kihagyták a kisebbségek nemzetközi jogvédelmét, s így a többségi nemzetek kénye-kedvére bízták tízmilliók pusztáját. Ugyanez a békerendszer törvényesítette a kollektív büntetést, ártatlan millióknak kiűzését szülőföldjükről, Lengyelország új határai, Jugoszlávia régi határai között. (Hogy a délvidéki magyarok körében végrehajtott etnikai tisztogatás borzalmaikat csak zárójelben említsem.) Mindezek a genocídiumok a szovjet (orosz) birodalmi ábrándok teljesítését szolgálták, például Lengyelország nyugatra „taszítását” több száz kilométerekkel. Sztálin és Molotov nyugodtan dönthetett tízmilliók életéről vagy haláláról, a nyugati hatalmak türelmesen, alázatosan bólogtak hozzá.

Mielőtt bárki is tiltakozásra emelné a kezét, várja ki a bizonyítást. Az erdélyi magyar sajtó lankadatlan figyelemmel követte az 1946-os párizsi béketárgyalásokat, hiszen magának az erdélyi magyarságnak is ez volt a legfőbb gondja abban az időben: kié lesz Erdély? Megdöbbsentette a magyarságot, mikor a magyar–román határkérdés tárgyalásán az angol küldött úgy akarta elválni a nemzetiségi kérdés gordiuszi csomóját, hogy az erdélyi magyarságnak a román nemzetbe való beolvadást ajánlotta. Az akkori idők mindenre azonnal

magyar választ kereső publicistája, a brassói Szemlér Ferenc, kiváló költő, aki végigélte az Antonescu-diktatúra dél-erdélyi poklát, tehát a legkegyetlenebb kisebbségi időköt, és aki egész lelkét beleadva küzdött az erdélyi magyarság egyenjogúságáért, azonnal tollat ragadott. *Félelem nélkül* – írta heves indulatú publicisztikája fölé a brassói *Népi Egység* 1946. szeptember 15-i számában. Felemlíti a keserű jóslatokat az erdélyi magyarság lassú elmerüléséről, a „régii” kisebbségi idők visszatéréséről. Ez a hangulat lefegyverző, kisebbségellenes, mivel – Kurkó Gyárfást, a Magyar Népi Szövetség országos elnökét idézve – „a nemzetiségi sors a jogokért való szüntelen harcot jelenti”. A jogegyenlőségért vívott harc egyben küzdelem a demokráciáért, szövetségben a román demokrata erőkkal – fejtegeti Szemlér. Majd kijelöl három alapvető feladatkört. Első a szilárd alapokon nyugvó magyar iskolahálózat létrehozása. Második: a magyarság gazdasági életének a szervezettség legmagasabb fokán való kiépítése, meglévő és a szükségleteknek megfelelően kialakuló gazdasági intézményeink kifejlesztése révén. Itt felsorolja a szövetkezeteket, amelyek addig is a kisebbségi élet fundamentumát képezték, a székelyföldi iparosítást – százéves kívánság volt már akkor! –, hogy a székelység ne szóródjék szét az országban és a világban, hanem szülőföldjén találjon biztos megélhetést. Harmadik feladatkört a népi politikai szervezet – jelesül a Magyar Népi Szövetség – oly arányú megerősödésében lát, amely biztosítja, hogy az erdélyi magyarság számarányának megfelelő szerepet játszassék az ország politikai életében.

Újra meg újra aláhúzza Szemlér – a valóban megtartó életelvek hangsúlyozása során –, hogy a kisebbségi magyarság mindeme célokat csak a román többségi nemzetre támaszkodva érheti el. Ez volt a korszak vezérszólama.

Sztálin, mikor a háborús győzelem pillanatában „a nagy orosz népre” ürítette poharát, noha legalább akkora véráldozatot hoztak a szovjet gyarmatbirodalom nem orosz népei is, akkor valójában a többségi népek szabad uralmát

hirdette meg a kisebbségek fölött. És valóban, a csatlós vagy fél-csatlós népi demokráciákban is a többségé lett minden jog, érdem, előny, amikből a maga *jóindulata* alapján juttatott a kisebbségeinek. Hiszen már az 1947-es békeszerződés sem kötelezte őket a kisebbségek jogegyenlőségének biztosítására. A béketárgyalásokon a szovjet küldöttség, maga Molotov követelte annak a cikkelynek a mellőzését, amelyik a trianoni egyezményben még létezett. (Azzal sem törődve, hogy Moszkva ezzel leleplezi belső *imperializmusát*.)

Az angol küldött a londoni béketárgyalásokon *kimondta* a kisebbségek békés beolvadásának óháját, a szovjet rendszerek – és ez alól Jugoszlávia sem volt kivétel – *rendeleteket hoztak* e hatalmi vágy gyors megvalósítására. Milyen kisebbségi életérzést szülhetett ez az állapot? Az egyenlőséget semmiképpen. A kisebbségi érzést mindenképpen. Elképzelhető lehetett volna-e másként, másutt, hogy a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem rektora, dr. Takács Lajos maga segítse elő egyeteme felszámolását? Ebben a közszellemen lehetett halotti némaság közepette megszüntetni erdélyi magyar iskolákat, intézményeket, lényegében betiltani a kisebbségek nyelvét, szellemüket, hagyományait. Csak egy lehajtott fejű társadalomban lehetett törölni a kisebbség nemzeti irodalmából az egyik legfőbb alapítót, Kós Károlyt! Végül odáig jutottunk, hogy az erdélyi magyarból, mely ezer éve lakja szülőföldjét, „magyar nemzetiségű román” lett, a hivatalos okmányokban és renegát szónokok ajkán.

Csakugyan „román” lett? És szerb lett abból a délvidéki magyarból, aki gyáva meghunyászkodással „jugoszláv nemzetiségűnek” kezdte vallani magát? Szlovák abból a felvidéki magyarból, a honfoglalók utódaiból, aki szemét behunyva aláírta reszlovakizációs nyilatkozatát, csak hogy megmaradjon kicsi háza, földje, élete? Szárba szökkenhetett-e a szeretet az ilyen kisebbségiben az uralkodó többség iránt? Ebből a lelki terrorból csak statisztikai mutatók születhettek. Igaz,

az ámuló-bámuló nyugati társadalmakat könnyen el lehetett kápráztatni az ilyen mutatványokkal.

Groteszk fintora a történelemnek, hogy az ilyen „szocialista” kisebbségpolitika nem elősegítette, hanem gátolta a természetes asszimilációt. Mert mindig volt és van nyelvváltás, nemzetváltás, meggyőződés, megszokás, családi környezet hatására. Ez csakugyan magánügy. Megismertem Bukarestben, mikor ott laktam, egy székely kőművest. (Javították a házunkat.) Könyveimet látva, kölcsönkért belőlük.

– Olyan rég nem olvastam magyar könyvet – mondta. – Az a vonat, amelyre felültem, a románok felé vezetett. Szinte észrevétlenül változott meg bennem valami. Magyar szóra már nem dobbant meg annyira a szívem, és a futballpályán a román csapatnak kezdtem szurkolni... De mióta látom, hogy kik csapnak fel hirtelen románnak, tegnap még nagy magyarok, hát uram, én leszálltam erről a vonatról. Nem adnám el soha a lelkemet egy tál lencséért.

Olvasom Slota úr, a szlovák főnáci – még a hajdani nácik se beszéltek olyan gyűlölettel és álnoksággal a magyarokról, mint ő – kesergését, hogy szerinte növekszik a felvidéki magyarok lélekszáma. (Sajnos – a valóságban – csökken.) Szándékos „tévedésének” az oka az lehet, hogy a Beneš-dekrétum után elindult szlovákosítási erőszak számadataira épít. Az a páratlan kíméletlenségű genocídium valóban magyar tömegeket kényszerített nemzetiségük – nem lelki, csak statisztikai – elhagyására. Ezek az elveszett lelkek jórészt levetették az idegen gúnyát. De akadnak, nem is kevesen, akik ezt nem merik megtenni. (Lehetne-e árulkodóbb bizonyossága a tovább élő magyarüldözéseknek?)

Rév-Komárom népessége 1910-ben 22 337 lélek. Közülük magyar 19 924, az összlakosság 89,2 százaléka. Szlováknak vallotta magát 168 személy. Német volt 1248. A legutóbbi népszámlálás 37 346 lakost mutatott ki. Magyar nemzetiségű 23 745, az összlakosság 64 százaléka. Mivel a németek úgyszólván teljesen eltűntek, a különbséget eszerint szlovák:

13 601. Csakugyan ennyi szlovák élne ma Komáromban? 1998-ban, a választásokon a 35 helyi képviselő – városi tanácsos – közül 29 a Magyar Koalíció Pártjának színeiben indult, sikerrel. Rajtuk kívül is még három magyar jelölt került be a városi tanácsba. Szlovákok közül három jelöltet választottak meg. A statisztikai adatok szerint tízet kellett volna. Elképzelhető lenne-e, hogy ezer meg ezer szlovák választó a magyar jelöltekre szavazott? Éppen itt, Komáromban, ahol Slota úr és szövetségesei mindent megtesznek a magyarság visszaszorítására?

Hová tűnt a statisztikákban szereplő komáromi „szlovákok” több ezer főnyi tömege? Ott vannak továbbra is, a kimutatásokban, a szlovák nemzetiségűek között. Ezek azok az emberek, akik az 1946-ban megindult „visszaszlovákosítás” során kényszerből elhagyták nemzetüket. Idők enyhülésével tömegesen tértek vissza lelkileg soha el sem hagyott nemzeti közösségükbe. De tömegesen maradtak olyanok is, akik még most sem mernek ujjat húzni a hatalommal. Ki szólhatná meg ezért őket? Ki tudja, mi következik még? (Éppen Slota úr „nemzetvédőinek” magatartása, az utóbbi idők eseményei őket igazolják!) Így gondolkodnak: „Ám tekintsenek továbbra is szlováknak, amúgy hivatalosan, mert lélek szerint magyar voltam mindig és az is maradok.”

Ezek a lelki sérültek, „szülőföldi száműzöttek” csak a választási fülkében, egymagukban, fürkésző pillantások és gyanakvó megrovás nélkül merik magyaroknak vallani magukat. Lelki rabságuk egy pillanatra felenged bilincseiből, és a magyar jelöltre szavaznak. Felborítva a hivatalos statisztikákat.

Visszaütött a történelem, amely amúgy különben kegyetlen bíró szokott lenni. Hamisan szerzett lelkeket nem lehet megtartani kényszer-hűségen. A Felvidéken is beteljesedik Jászi Oszkár – ebben a kérdésben vitathatatlan – igazsága: „A történelem nem ismer olyan esetet, hogy az erőszakos asszimiláció sikerrel járna.”

Ilyen „szlovákokat” szeretne látni Slota úr a Csallóköz, az Ipoly mente ősi magyar hajlékaiban? Csak ezt a „bölcse séget” tudta levonni az elmúlt fél évszázad kisebbségi-többségi küzdelmeiből? A kisebbségi létre ítétek – legalábbis a magyarok a Kárpát-medencében – sokkal fontosabb tanulságra jutottak. Zsákutca a kisebbségek számára csupán a többségtől várni jogait, nyelvi, kulturális szabadságukat, intézményeiket, az önrendelkezést. Ez nem szembenállás a többséggel, csak józan önértékelés. A székelységben már a két háború közötti időkben megérlelődött ez a felismerés. Erdélyi életük gondjainak megtárgyalására, tehát a román-sághoz való viszony megvizsgálására hívták össze 1937-ben a „cselekvő fiatalok”, nagyrészt baloldali beállítottságú értelmiségiek a *Vásárhelyi találkozót*. Az egyik legfőbb kezdeményező, Tamási Áron nyitotta meg, 1937. október 2-án, Marosvásárhelyen a vitanapokat. (Amelyekhez szabadtéri misén kérték Isten segítségét!) Tamási pedig tekintetét végighordozta egész Európa kisebbségi tájain:

„Európában ma negyvenmillió ember él kisebbségi sorsban. Nyugodtan állíthatom, a szónak igazán ősi és szenvedő értelmében, hogy ez a negyvenmillió ember ma Európa igazi kereszténysége. Azok a népek, amelyek olyan szerencsések, hogy önálló hatalmi formában élhetnek, mindenekelőtt anyagi javakért és nagyobb hatalomért küzdenek. De ez a negyvenmillió ember nem hatalomért küzd és nem bőséges anyagi javakért, hanem egyszerűen olyan elemi, nemzeti és emberi jogokért, amelyek vita nélkül megilletik ennek a világnak minden lényét, akit bármilyen nyelven embernek neveznek.”

Csakhogya ez a negyvenmillió egymásról se nagyon tudott. Iszonyú kiszolgáltatottságuk felismerése sejtette meg velük, hogy együttesen regionális vagy akár kontinentális politikai erőt jelentenek. Említsem az Európai Uniót, amelynek ugyan a veszélyeit is fel tudom mérni, de e vonatkozásban, a kisebbségek szempontjából kétségtelen előny, hogy

a régiók fejlesztésének egybehangolására épül. Az Európai Unió Parlamentjében 85 év, Trianon óta először alkotnak egységet – nem lelki, hanem kézzelfogható szövetséget – az anyanemzet és az elszakított kisebbségi magyar közösségek. Ennek üdvös hatását máris érezhettük, például közös fellépésüket a moldvai csángó-magyarok érdekében, a székelyföldi autonómia kérdésében.

Európa-szerte megmozdultak a kisebbségek, egymás felé és ilyképpen a jövő felé. Nem egy kisebbségi közösség még csak a bemutatkozásnál tart, vagy ott sem. Ne lepődjünk meg a rendhagyó mozzanatokon. Ilyen egy könyvsorozat elindulása, 2005-ben, francia nyelven, Bretagne tartományban. A húsz kötetre tervezett enciklopédia a veszélyeztetett európai kisébbségeket, szórványokat mutatja be, a több százézes lélekszámúakat, mint az erdélyi székelyek és az egészen kis néptöredékeket, mint az észtországi lívek. A bemutatásra kiválasztott kisebbségi közösségek eleve sugallják, hogy a sorozat szerkesztői nem kuriózumot keresnek, hanem nagyon komolyan veszik a népek, nemzetek – kicsik vagy nagyok – egymás közötti egyenlőségét, ami a mai világpolitikában is eléggé egyedülálló jelenség.

Éppen a bretonok? Bretonföld kelta ősökötől származó lakói hazájukat „a föld végének” is nevezik, mivel itt van a kontinentális Európa nyugati pereme. Egy meglehetősen széles félsziget nyúlik be az Atlanti-óceánba. Az angol szigetről menekülő kelták népesítették be, jó kétezer esztendeje, mindenképpen Krisztus előtt. Sorsuk azóta is örökös „menekülés”. Hosszú ideje már, hogy a bretonok kisebbségbe kerültek a szülőföldjükön. Becsült lélekszámuk 600 ezer és egymillió között mozog, de csak egytizedük beszéli folyamatosan a közélet minden területéről kiszorított anyanyelvüket. Vigasztalás lehet-e a breton kultúra maradványainak makacs őrzői számára, hogy az Artúr királyról szóló kelta mondák adták a francia udvari regények fő témáját, és így a középkori európai lovagregények ihlető forrásának tekinthetők?

Ez a könyvsorozat, amely Európa nyugati pereméről, breton földről elindul a kontinens minden tájára, a kevésbé ismert vagy félreismert, veszélyeztetett kisebbségek életét mutatja be, történelmüket, kultúrájukat, nyelvüket. Olyan tükröket tart eléjük, amelyekből biztos énképet kaphatnak. Szükség van-e erre? De még mennyire! Az elsüllyedő kis népek, kisebbségek előbb önismeretüket veszítik el, ezt követi nyelvük és öntudatuk elhagyása. Tehát megmaradásuk önmaguk keresésével kezdődhet el. De szólnak ezek a könyvek a nemzetközi közvéleménynek, amely megmentheti a népeket a nemzethaláltól. És szólnak a kisebbségtartó gazdanemzeteknek, hogy a történelem előtt elsősorban ők felelősek minden nép, minden nyelv, minden kultúra, minden érték megőrzéséért.

A Brest városában működő Armeline könyvkiadó sorozatában *Collection Peuples en Péril*, sorra lépnek elénk a moldvai csángók, az erdélyi székelyek és szászok, a hollandiai frízek, a németországi szorbok, az észtországi lívek, a krími tatárok, a ladinok, a moldvai gagauzok, a samojédek, az inkeriek, a pomákok, a valahok, a kozákok, a manok. A szerkesztők észrevehető szándékossággal nem az autonómia jegyében rendezett sorsú kisebbségek életét kívánják bemutatni, hanem azokat a közösségeket, amelyeknek sorsa egyáltalán nem megnyugtató. Így nem kaptak helyet a Finnországhoz tartozó Alánd szigeteken élő kisebbségi svédek, akiknek az önkormányzata államalkotó nemzet jogaival ér fel. Hiába várjuk az olaszországi dél-tiroliakat, amelyek már kivívták – véres áldozatok árán – az autonómiájukat. Nem készül kötet a katalánokról, akik akár társnemzetnek is tekinthetők Spanyolországban. Elkerülik a szerkesztők Ukrajna kisebbségeit, főleg az orosz ajkúak tízmilliónyi tömegének jelenléte miatt; ezek ugyanis a sztálini belső határmegvonások következményeként kerültek – a szovjet birodalom összeomlása nyomán – „kisebbségi” joghelyzetbe.

Ellenben nagyon is megfontolt szerkesztői koncepcióra vall, hogy a sorozat nyitó kötete a moldvai csángó-magyarokról szól. Kevés ennyire „elrejtett” kisebbségi közösség létezik a mai Európában, mint ők. Nem rejtekező etnikum ez, hanem múltjától, nyelvétől, hagyományaitól megfosztott közösség, amelyet a román hatalom a világ előtt román nemzetiségűként prezentál, s amelyre a belső állami és egyházi terror kényszeríti rá ezt a minősítést. Mivel azonban a finnugor összehasonlító nyelvészet tudósai, a nyelvjárási gyűjtők, a történészek, a szociográfusok – tények alapján – hitelt érdemlően cáfolják ezt az állítást, míg román újságírók, pártagitátorok, renegát papok primitív hamisításokkal erőszakolják a csángók román eredetének fantazmagóriáját, ez az egész kérdés sajnálatos módon kikerült a tudományos viták köréből, és a Ceaușescu-diktatúra továbbélő jegyeit viseli magán.

Üdítően hat, hogy a csángókkal foglalkozó kötet (*Les csángós de Moldavie*) mentes minden elfogultságtól. Megírására, akárcsak a székelyekről szóló második kötetre, egy ismert francia művelődéstörténész, Bernard Le Calloc'h vállalkozott. Egyik névrokona – vagy több is? – J. P. Calloc'h (1888–1917) a 20. század legnagyobb breton költője volt. Szerzőnk a diplomataképző francia főiskolát végezte. Francia nyelvtanár volt a gödöllői premontrei gimnáziumban, majd titkár a budapesti francia nagykövetségen. Hajdani diákjai nagy elismeréssel emlékeznek rá: „keze alatt” mindenki kiválóan megtanult franciául. A tanár úr is folytatta tanulmányait, beleásta magát a finnugor összehasonlító nyelvészet tudományába. Nyolcvanon túl is friss, fáradhatatlan; időnként most is feltűnik Budapesten, előadásokat tart, újabb munkához gyűjt adatokat.

Magyar tudósok, nyelvészek közül legelőbb Kőrösi Csoma Sándor legendás pályája és életműve ragadta meg. Francia és magyar kiadóknál összesen öt könyvet jelentetett meg Kőrösiről, franciául és magyarul: *Alexandre Csoma de Kőrös*, Párizs, 1985; *Kőrösi Csoma Sándorral Nagyenyedtől a Hi-*

malájáig, Sopron, 1966; *Új adatok Kőrösi Csoma Sándorról*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1998; *Le dictionnaire tibétian d'Alexandre Csoma de Kőrös*, Budapest, 2000; *Kőrösi Csoma Sándor útinaplója*, Püski, Bp., 2000. A finnugrisztika körébe vág 2001-ben Párizsban megjelent munkája: *Le Xe siècle et le Hongrois*.

Tűnhetik meglepőnek is, hogy 1988-ban, Párizsban egy napi politikai ügyről jelentet meg könyvet: *Un épisode oublié de la guerre froide: Le défi hungaro-yougoslave (1945–1955)*. Azért szokatlan a témaválasztás, mivel a Tito és Sztálin közötti – véres határcidensekkel teletűzdelt – kötélhúzásból valamenynyí szovjet csatlós kötelezően kivette a részét; Magyarország nem volt zászlóvivő, kezdeményező; miért éppen Rákosi és a magyar párt „láncoskutya korszaka” a legalkalmasabb a kétségtelenül rendhagyó jelenség vizsgálatára? Emlékeztetnék arra, hogy a szakítást kiváltó jelentést a Tájékoztató Irodában Gheorghiu Dej román pártfőtitkár terjesztette elő, s hogy magának az Irodának, az álcázott újabb Kominternnek a székhelye, Belgrád után, Bukarest lett. Vagy arról van szó, hogy mi, magyarok jó kísérleti nyulak vagyunk minden történelmi jelenség vizsgálatához? Mivel önszántunkból vagy külső parancsra, teljes hévvel vetjük bele magunkat olyan konfliktusokba is, amelyekhez tulajdonképpen semmi közünk sincs, és csak kárunk származik belőle.

Bernard Le Calloc'h utólérhetetlen előnye, szemben az állami parancs alatt élt román és magyar történészekkel, a teljes tudományos függetlenség. Megállapításait, kezdve mindjárt az egyik legfontosabb kérdéssel, a moldvai csángók eredetével, nem befolyásolhatja semmilyen hatalmi nyomás, durva terror, ravasz megfélemlítés. Forrásai között ott voltak a leglényegesebb magyar és román okmányok – felsorolja őket – és a latin nyelvű egyházi feljegyzések is. Hivatkozik rájuk, ellenőrzi hitelességüket, csak azokat fogadja el közülük, amelyeknek az igazáról meggyőződött.

Itt vannak mindjárt tanúságtételként a csángó lakta falvak elnevezései. A francia művelődéstörténész magyarosan

szerepelteti magát a népnevet: *les csángós*, kerülve a románok által használt *ceangău* – ejtsd: csángöu – elnevezést. (Erdélyben, a Barcaságon, Déván és másutt szintén csángóknak mondják magukat, és ezeknek a magyarságát senki román történész nem vonja kétségbe.) Vallomástevők a helységnevek, fényt vetnek a falu vagy város alapításának idejére, az alapítók nemzetiségére, nyelvére. A román államhatalom a diktatúra idején, de békésebb korszakokban is szigorúan tiltotta a helységnevek kutatását Erdélyben, nem is említve Moldvát. Mivel száz meg száz település nevéől kiderülhet, hogy a magyar név az eredeti, a román pedig csak egyszerű változata a magyarnak, esetleg a magyar eredeti tükörfordítása, illetve a magyar elnevezés átigazítása román hangzásúvá.

Megjegyzem, hogy a román hivatalosság nem tűrte el azt sem, hogy magyar nyelvészek a román nyelvet ért magyar hatásokról értekezzenek, szigorúan tudományos alapon. Pedig természetes folyamat az egymás mellett vagy épenséggel – mint Erdélyben – együtt élő nyelvek esetében: szavakat vesznek és adnak át egymásnak. A magyar nyelvben kimutatható román hatást már előszeretettel engedték tanulmányozni. Gáldi László, az aradi kötődésű tudós, műfordító, aki felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a román irodalomnak, azért vált „nemkívánatos” Romániában, mert 1943-ban megjelent, *Az erdélyi román nyelvújítás* című kötetében „eltúlozta” a magyar hatást a román nyelv fejlődésére.

Francia szerzőnk, mindjárt könyve elején, az *Ou se situent-ils?* című fejezetben azt vizsgálja, hogy „hol helyezkednek el” a moldvai csángók. Kimutatásba sorolja Csángóföld helységeit, előbb magyar, majd román nevükkel. Ezzel akaratlanul felkínálja az olvasónak a két elnevezés egybevetésére. Lészped = Lespezi, Pusztina = Pustiana, Szaloncka = Solont, Tatros = Tîrgu Trotus, Aknavásár = Tîrgu Ocna, Szerbek = Sârbi, Dormánfalva = Dormănesti, Fűrészfalva = Ferestrău-Oituz, Szabófalva = Săbăoani, Szászkút =

Sascut, Klézse = Cleja. És így tovább. Ha szerzőnk ellátogat Klézse határába, a dűlőnevek között ilyeneket talál. Diós-kút, Zaboshegy, Bükkös... Így szerepelnek, magyar alakjukban, a tanácsháza könyveiben is. Román nevük egyszerűen nincs. Nem volt szükség arra, hogy lefordítsák őket. Magyarok nevezték el a határrészeket, magyarok művelték. Könnyű érvek annak bizonyítására, hogy a moldvai csángó falvakat magyar nyelven beszélő nép fiai alapították.

Bernard Le Calloc'h nem él ezzel a kínálkozó lehetőséggel. A maga dolgát abban látja, hogy tényeket sorakoztat fel a csángók múltjáról, jelenéről, hitéletéről, gazdasági helyzetéről, anyanyelvéről, népköltészetéről, lelki beállítottságáról. Mindezekből kikerekedik a magyar nép egyik szórványa a Kárpát-medencén kívül, amely sok évszázados elszakíttóságban az anyanemzettől, a hivatali, egyházi és „természetes”, az együttélésből következő asszimiláció ostromában, számbelileg erősen megfogyatkozva, tulajdonképpen magyar iskolák nélkül – csak néhány évig létezett anyanyelvű oktatás a Csángóföldön – egy-egy falu keretében (színmagyar falvakban) megőrizte ősei nyelvét, népi kultúráját, csökevényes nemzeti öntudatát.

De hát a rengeteg román szó, amelyeket a csángók beszédükben használnak? Sajnálhatjuk, hogy a francia művelődéstörténész figyelmét elkerülte Márton Gyula hajdani kolozsvári professzornak 1972-ben, a román cenzúra pillanatnyi lanyhulását kihasználva megjelent kötete, *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, a csángók mindennapi beszédébe bekerült román jövevényszavakról. Ez a könyv ugyanis tudományos bizonyíték arra, hogy a legerősebb idegen, román nyelvi hatásnak-nyomásnak kitett magyar nyelvjárás, a moldvai csángó dialektus a magyar nyelv törvényei szerint fejlődött, a román jövevényszavakat a legtöbb esetben e törvények szerint illesztette a maga eredeti kifejezései közé, s noha a tartós és erős hatás nyomán román eredetű jelenségek is meghonosodtak, ezek alig érintették a

nyelvjárás struktúráját. Tehát a moldvai csángó nyelvjárás a magyar nyelv elszakíthatatlan része, és a csángók vitathatatlanul magyarok.

Talán egy spanyol, egy angol, egy német elcsodálkozna: miért ne lennének magyarok, ha magyarul beszélnek, magyar folklórban élnek? Igaz ugyan, hogy az etnikai kisebbségek történelme, sorsa, Finnországtól a Bretonföldre, esetenként nagyon különböző képet nyújt, de tudomásom szerint egyetlen többségi nép sem akarja nyílt erőszakkal megváltoztatni a vele együtt élő kisebbségek identitását. Romániában azonban a csángókérdés szinte mindig kizárólag a politika szférájában jelentkezett. Mindkét oldalon növelte az elkeseredést. Román részről az erőszakos türelmetlenség erősödött fel most, amikor a csángók kérdése kezdett nemzetközi visszhangot kapni. Éppen emiatt. Román szerzők diktatórikus fölényrel hirdetik a csángók román származását, és helyálló érvek helyett, ezek hiányában, mind képtelenebb hamisításokhoz folyamodnak. Le Calloc'h könyve elegánsan kívül marad a rágalmozások körén. Tényei azonban egyértelműen bizonyítanak a történelmi igazság mellett.

Kivel vitatkozhatna, ha fel akarná venni a kesztyűt? Bibliográfiájában említi Dumitru Mărtinaş hírhedt „tanulmánykötetét”: *Origines ceangăilor in Moldova* (A moldvai csángók eredete), Bucureşti, 1985. Egy renegát csángó középiskolai tanár megkísérelte bebizonyítani, hogy a moldvai csángók eredetileg erdélyi románok voltak, akik a „magyar elnyomás” elől menekültek át a Keleti-Kárpátokon, és Moldvában egy részük, csupán megszokásból, még mindig beszéli „egykori elnyomói” nyelvét, a magyart. Még dajkamésének is képtelenség! Mărtinas tudománytalan, már-már neveléses érvelésére. Csak jóval a szerző halála után jelent meg a könyv, a román pártközpont, egyenesen Ceauşescu utasítására. (Olyan könyvek megjelenésének időszaka ez, mint Ion Lăncrăjan „fajgőzös” monológja, a *Cuvint despre Transilvania*. Minden téren megindult a magyarság kisöp-

rése Romániából.) Mărtinaș könyve ebben a légkörben egy csapásra „hivatalos történelemkönyvvé” lett, a moldvai katolikus plébániákon árusították, a csángókat kötelezték a megvásárlására, s a könyvben kifejtett „elmélet” tananyag lett minden csángó számára!

Kiemelheti-e a moldvai csángókat ebből a történelmi kátyúból a magyarság önereje? Aligha van más menekvés, mint a nemzetközi nyilvánosság. Az Európai Unió, amelynek kapujában bebocsátását várva, ott áll Románia is, Bukarest akaratára és ellenkezése dacára „európai állampolgárokká” avatja a moldvai csángókat is. (Bármelyik moldvai csángó-magyar beperelheti a román államot, amiért megtiltották anyanyelv használatát az iskolákban és a templomokban!) Bernard Le Calloc'h kitűnő könyve a második kísérlet a csángókérdés nemzetközivé tételére. Egy vatikáni diplomata, Nicola Girasoli pápai káplán a kilencvenes évek végén kisebbségkutató alapítványt hozott létre Brüsszelben. Az intézet főleg a moldvai csángók életét kutatja. Girasoli atya személyes tapasztalatokból ismeri a csángó-magyarok nyelvi nyomorát. Diplomataként a gyakorlat embere. Két romániai – román nemzetiségű – szerzővel angol nyelvű könyvet íratott a moldvai csángókról, s noha a kötetnek vannak vitatható részei is, abban egyetértés alakult ki a szerzők és a történelmi igazság között, hogy elismerik: a csángók magyarok.

Minden egyéb, az anyanyelv szabad használata az iskolákban és a templomokban, ebből következik. Előbb vagy utóbb.

Le Calloc'h körültekintően arra is gondolt, hogy a csángóság bevitele során a nemzetközi közvéleménybe, zavart okozhat: Erdélyben több tájegység magyar lakói nevezik magukat csángóknak. Ezért külön fejezetben foglalkozik a barcasági csángókkal és a bukovinai székelyekkel, akiket tulajdonképpen tévesen hívnak „csángóknak”.

Nem feledkezik meg a gyimesi völgy magyar-csángó lakóiról és a nagyrészt Barcaságról – Brassó megyéből – Bu-

karestbe sodródottakról. Részletes bemutatásukkal szembe-
tűnővé teszi az alapvető különbséget közöttük: a moldvai
csángók soha nem éltek magyar főhatalom alatt, tehát több-
ségi helyzetben; a többi csángó raj magatartását, nyelvi kultú-
ráját, műveltségét, gondolkodását magabiztos magyar identi-
tás jellemzi. A moldvaiak, az „árva” csángók körében, s talán
még inkább Bukarestben, ahová az erdélyi életből érkeztek
a barcasági csángók, mindig ijesztő volt az asszimiláció ará-
nya, de a madéfalvi veszedelem idején, 1764-ben Moldvába
kifutott, majd Bukovinában letelepített székely-csángó lelké-
ből soha nem halt ki a magyar haza forró szeretete, és másfél
évszázados „pusztai vándorlásuk” után, már előbb útra kelt
kisebb csapatok után, 1940-ben az utolsó raj is hazatért közü-
lük. Önmagát telepítette át a Kárpátokon. Előbb Bácskában
találtak otthont, ha nyugalmat nem is, majd a háború végén
ők lettek a Tito-terror első magyar áldozatai, míg többségük
újabb vándorútra kelt, ezúttal a Dunántúlra.

Bernard Le Calloc'h költői lelkületű író. Hosszan fog-
lalkozik az első moldvai magyar népköltővel, Lakatos De-
meterrel, aki nem ismerte a magyar helyesírást, román or-
tográfiával írta a magyar szavakat, de mint egy hajdani
vándorénekes, rigmusaiban híven kifejezte népe életérzését.

*Car nous ne vivons pas dans un monde libre,
Nous ne pouvons aller ou nous le désirons.*

Magyar eredetiben:

*Mert szabad világba nem élünk.
Amerre hív a vágy, nem menünk.*

Megható a breton ősök ivadékának lelki azonosulása a
moldvai csángókkal. Teljes egészében közli, francia fordítás-
ban, azt a csángó népéneket, amelyet a „csángók himnuszá-
nak” szoktak nevezni: a fájdalom csángó imádságát.

*Csángó-magyar, Csángó magyar!
Mivé lettél Csángó magyar?*

Franciául:

*Csángó magyar, Csángó magyar,
Qu'es-tu devenu, Csángó magyar?
Tu es l'oiseau tombé de l'arbre
Rejeté, oublié.*

Érzelmeinek tolmácsolása mellett, a „csángó himnusz” lefordítása franciára alkalmat adott Le Calloc’h-nak arra, hogy az éneket először lejegyző ferences atyáról, Petrás Ince Jánosról (1813–1886) is szóljon. Ő volt az első folklórgyűjtő a magyar kultúrában, megelőzve erdélyi társait. A ma is élő csángó folklór a legrégebből ismert magyar népköltészet. A francia író szükségesnek tartja elmondani, hogy Lakatos Demeter munkássága nem annyira a filológusokat, irodalomtörténészeket foglalkoztatja, mint inkább a nyelvészeket és a néprajzosokat. A folklór az asszimilációs tömegvonzás örvényeiben is megtartó erő. Ha egy népcsoportból kivész az önkifejezés vágya, az feladta önmagát. A moldvai csángóság egy része idők során belerokkant a nyelvi önvédelembe. Azokban a falvakban, amelyekben már nem beszélnek magyarul – népköltészet sincs többé. Román folklór sincs. A népköltészet a lélek virága.

Moldva csángó-magyarságának jövője magának az európai történelemnek adja fel a leckét: minden szellemi értékét gonddal védelmesző kontinensünk megengedheti-e magának, hogy immár szeme láttára pusztuljon el egy népcsoport évezredes kultúrája?

BEKE GYÖRGY

(A tanulmány közlésével búcsúznak elhunyt szerzőnktől.)

MASARYK ÉS A MAGYAROK

II. rész

A mikor a tudós és államférfi Masaryk négy és fél évnyi, külföldön folytatott küzdelme után 1918 decemberében visszatért hazájába, diadalmasan vonulhatott be a prágai várba, mint Közép-Európa új államának, a Csehszlovák Köztársaságnak az elnöke. Közel két évtizedig töltötte be ezt a magas tisztséget, és államvezetésében a leggyakrabban emlegetett eszme a humanizmus és a demokrácia voltak. Nem kétséges, hogy olyan kiemelkedő egyéniség, mint Masaryk, elnöki működésével befolyásolta a köztársaság minden népét és társadalmi osztályát, a masaryki politika mégsem érvényesülhetett maradéktalanul. Ennek legfőbb okát abban lelhetjük, hogy a kiépült és centralizált csehszlovák államapparátus és társadalmi-politikai struktúra sokkal inkább a beneši elképzelések akarata és hatalma alapján jött létre. Végigtekintve Masaryk elnök országlásán, elsősorban azt kívánjuk vizsgálni: hogyan érvényesült nemzetiségi politikája a magyarokkal szemben. Ennek a képnek a felvázolásához azonban mindenképp ismernünk kell Masaryk magyarságszemléletét.

Masaryk felfogása a magyar történelemről és Magyarország szerepéről a háború évei alatt már nem a tudósé, hanem a politikusé volt. Ekkor és a békekötést követően cikkeiben, tanulmányaiban és más megnyilatkozásaiban a magyar kérdést kizárólag a csehszlovák államalapítás szemszögéből ítélte meg. Például Csehszlovákiáról kijelentette, hogy az „a régi cseh (nagy-morva) állam felújítása”; ugyanis szerinte eredetileg „a csehek és a szlovákok egységet alkot-

tak, de a magyarok Pannónia meghódításával a szlovákokat uralmuk alá vonták. A csehek és a szlovákok egy nép és egy nyelvük van.” (T. G. Masaryk: *A nemzetiség kérdése*. Bratislava, 1935. 138. l.) Főleg *Az új Európa* című munkájában foglalkozik részletesebben a magyar történelem cseh és szlovák vonatkozásaival. A csehszlovák állam jelentőségét méltatva kiemeli Csehország és Szlovákia központi fekvését Európa centrumában, amellyel gátat vet a pángermán imperializmusnak. Történelmi visszapillantásában 1526-ig nyúl vissza, „amikor Csehország perszonálunióba lépett Ausztriával és Magyarországgal”. Erről az időszakról sajátosan úgy vélekedik, hogy „tulajdonképpen csak Szlovákia maradt szabad, és így ő szerepelt az unióban”. A történelmi Magyarországnak török alóli felszabadulására – Masaryk szerint – „csak Csehország és Ausztria együttes erőfeszítéseivel” kerülhetett sor.

A magyar 48-cal és Magyarország újkori szerepével kapcsolatban így vélekedik: „Mind a mai napig a magyarok az 1848-i politikai forradalomból és különösen Kossuth nevéből élnek; és mégis már akkor is elnyomták a magyarok az ország más népeit.” Majd Cavourt idézi Masaryk, aki szerint „a magyarok küzdenek a saját szabadságukért, de nem engedik érvényesülni a más szabadságát.”

Amikor Masaryk a fenti formában és korlátokkal ismeri el a magyarság szabadságszeretétét, ugyanakkor „igen arisztokratikus nép”-nek jelenti a magyart – nagyszámú nemeseire való tekintettel, és a dualizmus alatti kormányzati rendszert „oligarchikus abszolútizmusnak” mondja. Somásan elmarasztalja a kiegyezés korának Magyarországot, nem veszi figyelembe, hogy Eötvös és Deák nemzedéke lerakta – és bizonyos mértékben az egész Monarchiában előmozdította – a parlamentáris rendszer alapjait. Masaryk elfogultsága a magyar uralkodó osztályokkal szemben olyan fokú volt, hogy nem méltatta figyelemre azt az államrendszert, amelynek törvényesen és intézményesen rögzí-

tett uralkodó eszméje modernizálta a hatalmi apparátust Magyarországon. Masaryk későbbi nyugat-európai szövetségesei akkor úgy vélekedtek Magyarországról, hogy Európa ennek az országnak a keleti határainál végződik.

Az is tény viszont, hogy a dualista korszak későbbi évtizedeiben, a századforduló táján – amikor egyre-másra jelennek meg Masaryk történetfilozófiai művei – Magyarországon az „egységes magyar politikai nemzet” fikciója, a magyar nemzeti hegemonia nagymértékben csorbította a liberalizmust és fékezte az Ausztriával szembeni „függetlenségi” törekvéseket. A Monarchia utolsó évtizedeiben nem csupán a magyar politikai vezetőréteg, hanem a függetlenségi ellenzék is úgy vélte, hogy a nemzetiségi vesztély ellensúlyozására csak egy megoldás kínálkozik: a feltétlen ragaszkodás a Habsburg-monarchiához, behódolás a királyi hatalomnak. Mindebből a magyar belpolitikában a néptömegek politikai követeléseivel (általános és titkos választójog) szembeni határozott fellépés, a nemzetiségek politikai és kulturális igényeinek a semmibevétele következett. Masaryk politikai fellépése idején már nem az Eötvös–Deák-féle Magyarországgal, hanem a két Tisza uralmi viszonyaival találkozott. Ezért természetes, hogy miközben az uralkodó nemzet nacionalizmusa nagyra növelte a nemzetiségek nacionalizmusát, Masaryk a szlovák és más nemzetiségek politikai csoportjait támogatta a magyar kormányzat elleni harcukban.

Felvetődik a kérdés: miért nem alakult ki a bécsi centralizmus ellen küzdő demokratikus erők – beleértve Masarykékát is – összmonarchiai összefogása a Monarchia átépítése érdekében? A Monarchián belül működő szeparatista erők, valamint a baloldal egysége nem kedvezett ilyen közös front szerveződésének. Ezekben a döntő években sem a szocialisták internacionalizmusa és egységes fellépése nem jött létre, sem a polgári baloldalé. A polgári radikalizmus egységes frontjáról nem is beszélve. A demokrácia gyengesége kü-

lönösen a Lajtán innen, Magyarországon volt szembetűnő. Habár olyan progresszív szervezet, mint a Társadalomtudományi Társaság, felfigyelt a cseh polgári értelmiség tevékenységére, és – mint megírtuk – közülük éppen Masarykot Budapestre hívta, sőt két előadását nyomtatásban is megjelentette, szervezett kapcsolat nem jött létre a magyar és a cseh polgári értelmiség legjobbjai között. Amikor viszont a háború kiélezte a magyar és nem magyar népek, nemzetiségek közti ellentéteket, a magyar progresszió – beleértve Károlyi Mihályt is – csak illúziókat kergetett, amikor a wilsoni pontokra és a demokratizmusra hivatkozott. Még Masaryk is azok közé a politikusok közé tartozott, akik a győztesek nyelvén beszéltek a legyőzöttekkel.

Masaryk a magyar nacionalizmus és a nemzetiségi elnyomás elleni harcáról a háború utáni években leplezetlenül kijelentette: „Ezt a veszedelmet felismerték a franciák, angolok és amerikaiak, és őszintén bevallom, külföldi munkámnak nagy részét az tette, hogy ezt a kérdést az antant népeivel megértessem. Nagy részem van ennek a politikának a megbélyegzésében. Ez azonban nemcsak emberi jogom, hanem emberi kötelességem is volt.” (T. G. Masaryk: *A nemzetiségi kérdés*. Bratislava, 1935. 1921. l.)

A politikai, diplomáciai csatákban teljes győzelmet aratott Masaryk éppen akkor tért haza Prágába, és látott hozzá államfői teendőihez, amikor az egykori eszmetársait is magában foglaló magyar polgári demokratikus rendszer súlyos válságát élte. Károlyi, Jászi és társai azonban nem csupán a wilsonizmusban csalódtak, hanem a tegnapi elvbarát Masarykban is, aki semmiféle erkölcsi vagy politikai segítséget nem nyújtott a súlyos bel- és külpolitikai bajokkal küzdő Károlyi-rezsimnek. Viszont egy csapásra megváltozott a helyzet Prágában, amikor 1919 tavaszán a tanács hatalom, a magyar proletariátus ragadta magához a hatalmat Magyarországon. Masaryk ugyan – a forradalmasodó cseh munkásságra való tekintettel – 1919. április 3-án nyilvá-

nosan biztosította a szociáldemokrata vezetőket, hogy szó sem lehet a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervencióban való részvételtől. Közben a prágai hadügyminisztérium antant-tisztek irányításával titokban dolgozott a támadás előkészítésén. A cseh polgári sajtó pedig a magyar fegyveres támadásokról szóló koholmányokkal befolyásolta a közvéleményt az intervenció érdekében. Ismeretes, hogy erre az intervencióra csakhamar sor került, és jellemző a cseh burzsoázia étvágyára, hogy Salgótarjánon kívül Vác és Miskolc Csehszlovákiához történő elcsatolását is tervezte. Egy 1954-ben publikált titkos cseh okmány szerint maga Masaryk így fogalmazta meg a Magyar Tanácsköztársasággal szembeni nagyratörő céljait:

1. Elfoglaljuk a dunántúli területek ránk nézve fontos körzeteit...

2. Az Ipolytól kezdve a Duna mentén egészen Vácig és innen egyenes vonalban a demarkációs vonalig.

3. Elfoglaljuk Budapestet és kényszerítjük a magyarokat, hogy minden kárt és költséget fizessenek meg. Előlegképpen mozdonyokat, vagonokat, a dunai flotillát és hadianyagot veszünk el tőlük.

Ezeket a terveket természetesen jóváhagyatnánk az antanttal... (*Okmányok T. G. Masaryk nép- és nemzetellenes politikájáról*. Bratislava, 1954. 50-53. l.)

Más kérdés az, hogy az antant által is támogatott cseh imperialista mohóság terveit csírájában megghiúsította a Magyar Vörös Hadsereg, amely a diadalmas északi hadjáratban Bártfáig űzte a csehszlovák ellenforradalmi csapatokat.

A trianoni békeszerződés megkötése utáni években – a fentiek ellenére – mégiscsak Masaryk volt az, aki békülékeny hangnemet igyekezett megütni Magyarországra és a Csehszlovákiához csatolt magyar kisebbség felé. „Nemcsak megértem a magyarokat – jelentette ki -, hanem együtt is érzek velük. Teljesen érthető, hogy fáj – igen, ismétlem, fáj nekik – hogy történelmi nevezetességű ezeréves hazájuk

összeomlott. Ezen azonban nem lehet változtatni. A magyaroknak bele kell nyugodniuk. A mai helyzethez kell alkalmazkodniuk, ha ebben az államban akarnak élni. (T. G. Masaryk: *A nemzetiségi kérdés*, I. m. 195. l.)

Masaryk úgy vélte, ha a magyarok elvetik a régi, Szent István-i állameszmét és elfogadják a status quót, akkor könnyen kiegyezhet velük. Jól ismerve a régi Monarchia gazdasági egységét, azonban kijelentette: „az ezeréves együttélés nyomait sem lehet egyszerűen eltörölni”. (Uo. 193. l.) Ugyanakkor a csehszlovák–magyar határokról és a nemzetiségi kérdésről egymásnak ellentmondó álláspontot képviselt. „Elismerem a nemzetiségi elvet és az önrendelkezés jogát; de az adott közigazgatási viszonyok mellett a nemzetek keveredése révén adott határaink vannak...” – jelentette ki. Majd néhány sorral lejjebb így fogalmaz a nemzetiségi kérdéstről szóló – többször idézett – munkájában: „Amennyiben közös határaink vannak százados ellenségeinkkel ... kötelességünk a tartós béke érdekében, hogy amennyire csak lehet, nekik kedvezőtlen stratégiai határaik legyenek.” (Uo. 179. l.) Az önrendelkezési elv hangoztatása egyfelől, majd a stratégiai határok nyílt megvállása másfelől a „százados ellenséggel” szemben, békésen megfér Masaryk koncepciójában.

A stratégiainak minősített csehszlovák államhatárok védelmében furcsa módon még a magyar nemzetiség érdekeinek is tekintette elcsatolásukat az anyaországtól. Úgy vélte, hogy a magyar kisebbség kulturálisan nyert a „prevrat”-tal, az államfordulattal. Szerinte ugyanis a kisebbségi helyzet „nagyobb aktivitásra vezet és a más környezetben, a más kultúrájával való érintkezés az életet gazdagabbá teszi”. Feltevésének megerősítését látja Móricz Zsigmond nyilatkozatában, aki a köztársaságban tett látogatása után azt írta, hogy Csehszlovákiában „újarcú magyarokat talált: szociálisan és kultúrában európai magyarokat”. (U. o. 190. l.)

Masaryk koncepciójában a legteljesebb mértékben összefért az imperialista békék révén létrejött, sok helyütt

általa is stratégiainak minősített határok védelme az anyanyelvről és a nemzetiségi jogokról vallott humanista, demokratikus megfogalmazásokkal. Ma is időszerű megállapításai közül idézhetjük például, amit a nyelvről szólva így fejezett ki: „Egy nemzetnek nyelvétől való megfosztását a lelketlen materializmus és a politikai mechanizmus barbárságának tartom.” (61. l.)

Talán a legidőtállóbb és manapság is aktuális intelmeként hat ez a masaryki megállapítás: „A többségben lévő népnek a feladata olyan államban, hol nemzeti kisebbségek vannak, a kisebbségi helyzetét magával a többséggel szemben s annak helyzetét az államban megértéssel rendezni. Nem szabad arra várni, hogy mit akarnak a kisebbségek, mit követelnek, mit kívánnak. Az engedményeket nem szabad megszabni, hogy milyen hangosan követeli a kisebbség az előnyöket.” (Uo.) Majd annak érdekében, hogy Csehszlovákiában kialakulhasson a nemzetiségi kérdés rendezésének példamutató európai modellje, ezt javasolja: „Alaposabban kellene tanulmányoznunk, hogy miképpen oldották meg a nemzetiségi kérdést máshol, mint például Svájcban, Belgiumban, stb.” Abban reménykedik, hogy „idővel sikerülni fog a nemzetiségi kérdés rendezésének sajátos csehszlovák módját megteremteni”.

A fentiekben csak nagyon szemelvényesen ismertettem Masaryknak a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteit. Minderről bőven és sokszor volt alkalma nyilatkozni. Magyar küldöttségek, külföldi személyiségek prágai elnöki audienciái, valamint az államelnök 1921-ben és 1930-ban tett szlovákiai és kárpátaljai látogatásai alkalmával került sor ezekre a megnyilatkozásokra. Nem lehet elvitatni azok demokratikus, humanista tartalmát, de azt is látnunk kell, hogy magasztos megfogalmazásaival az államelnök Masaryk jól megfontolt taktikai okokból igyekezett leszerelni a sokszor ellenzéki és kritikai hangot is megütő nemzetiségi képviselőket.

Masaryk gyakorlati politikájában a humanizmus és a demokrácia sohasem volt taktikai kérdés. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a nemzetiségi kérdést illetően nem csupán magasztos elveket hangoztatott, hanem Közép- és Délkelet-Európa régiójában egyedülálló tettekre is hajlandónak mutatkozott. Ennek legszebb példája a csehszlovákiai magyar tudományos társaság – közismert nevén Masaryk Akadémia – megalapítása, amelynek története és jelentősége külön fejezetbe kívánkozik.

Ennek az országos jelentőségű eseménynek az előzményei visszanyúlnak a sarlós fiatalok küldöttségének elnöki audienciájához. Balogh Edgár írja le a *Hétpróba* című önéletrajzában, hogy miután Scherer Lajos tanárt, *A Mi Lapunk* című ifjúsági lap szerkesztőjét állásából felfüggesztették, a sarlósok elhatározták: a köztársaság elnökéhez fordulnak panaszaikkal, hiszen a losonci magyar gimnázium tanárának üldözése a sarlósok lapjának létét fenyegette. Balogh Edgárék – túl a Scherer-ügyön – az alkalmat arra is felhasználták, hogy elmondják véleményüket a csehszlovákiai magyarság helyzetéről, és kifejtsek nézeteiket a jövő feladatairól. De nem hittek abban, hogy Masaryk hajlandó fogadni a magyar fiatalok küldöttségét, ezért meglepte őket az elnöki iroda értesítése: a köztársaság elnöke 1930. január 17-én délelőtt 11 órakor várja a Sarló delegációját. Balogh Edgár két diáktársával, (a később Magyarországra áttelepült) Boross Zoltánnal és (az amerikai állampolgárrá vált) Terebessy Jánossal együtt jelent meg a prágai várban. Az elnök úgy fogadta őket, mint az egész magyarság ügyének képviselőit. A Scherer-memorandum átnyújtása után Balogh Edgár felolvasta szlovák nyelvű köszöntőjét, amelyben kifejtette a köztársaság első emberének, hogy az ő nemzedékének alkotó szakasza után valami újnak kell következnie, ami feloldja a jelen egyre kínzóbb gazdasági és társadalmi ellentmondásait. Tolmácsolta a magyar fiatalok elvi álláspontját

a teljes nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság érvényesítésének szükségességéről, és tájékoztatta az elnököt arról, hogy tervbe vettek egy kisebbségi felmérést a magyar lakosság napi erejének pontos feltérképezése érdekében, valamint tudományos téren egy kisebbségi akadémia felállítását, és egy kelet-európai intézet megszervezését, „amely nem parcelálható szét országhatárok szerint”.

Az elnök meghallgatta Balogh Edgár előadását, és először németül szólt hozzájuk: „Ja, ja es war schön dieses Magyarország, aber Sie haben recht, wen Sie jetzt, Ihre Lebensform neu aufzubauen trachten...” (Igen, igen, szép volt ez a Magyarország, de önöknek igazuk van, amikor most egy új életforma felépítésére töreksznek...) Majd arra bátorította őket, hogy a magyar fiatalság csak törjön előre a hazai egyetemeken, és az új keretek között is juttassa diadalra a maga kulturális haladását, a magyar nép tudományos szolgálatát.

Amikor átadták neki *A Mi Lapunk* pirosba kötött 1929-es évfolyamát, Masaryk megszólalt: „Igen, ez a losonci tanár lapja”. Amikor pedig az elnök azt kérdezte tőlük, hogy más hibát nem észleltek, mint a Scherer-ügy, a küldöttség tagjai felbátorodva felsorolták egyéb sérelmeiket: a Slovenská Liga erőszakos szlovákosító politikáját, a szintiszta magyar Csalóközbe és általában a magyar etnikumba erőszakolt cseh legionárius és szlovák településeket, az állampolgárságuktól megfosztott ezrek sorsát, a nemzetiségek elleni uszítást stb. Mialatt panasztolták kisebbségi fájdalmaikat, egy magas rangú tiszt lépett az elnöki fogadószobába, hogy az idő múlására figyelmeztesse a magyar fiatalokat, de az elnök – közējük felejtkezve – erélyes mozdulattal kiküldte az ezredest. Háromnegyed óra elteltével ért véget a kihallgatás, és búcsúzáskor Boross Zoltán még megkérdezte Masaryktól: mit üzen a kisebbségi magyar ifjúságnak. Masaryk felkapva az asztalról a neki hozott magyar lapokat, ennyit mondott: „Én soha nem leszek önök, magyarok ellen!”

Így ért véget Balogh Edgárék kihallgatása a csehszlovák köztársaság elnökénél. Az üzenet és az elnöki intézkedés, amelynek következtében Scherer Lajos visszakapta állását, a sarlósok nagy erkölcsi-politikai sikerét jelentette. A látogatásról Boross Zoltán írt nagy cikket a pozsonyi *Híradó* 1930. február 1-jei számában, kitérve a *Slovenská Politika* című napilap sovinizta támadásaira. Az esemény híre Magyarországra is eljutott, és jellemző a hírheft szélsőjobboldali Milotay Istvánra, aki a *Magyarország* hasábjain a tényeket meghamisító módon eme címmel jelent meg: *Masaryk segíti a bolsevista felvidéki Sarlósokat*. (1931. szeptember 6.)

Alig fél évvel a hradzsini fogadás után Masaryk köztársasági elnök és kísérete meglátogatta Közép- és Dél-Szlovákiát. Szeptember 12-én felkereste Alsósztrégován Madách Imre sírját, és nem várt gesztussal koszorút helyezett el rajta, szalagján a következő felirattal: „Az ember tragédiája szerzőjének T. G. Masaryk”. A meglepetés csak fokozódott, amikor az elnök szép magyar nyelvű beszédben méltatta Madáchot és nagy művét. Másnap Losoncon Kövy Árpád református lelkésznek, a magyar kulturális egyesületek szónokának beszéde után olyan kijelentést tett Masaryk, amivel valósággal lázba hozta a magyar közvéleményt. Az elnök magyarul válaszolt a 18 tagú kulturális delegációnak, és – többek között – a következőket mondotta: „Hogy a kultúra iránt érzett őszinte tiszteletemet tettekkel is bizonyítsam, elhatároztam, hogy a nyolcvanadik születésnapom alkalmából létesített alapból egy magyar tudományos, irodalmi és képzőművészeti társulat céljaira megfelelő összeget juttatok.” Kijelentése még a közvetlen környezetét is meglepte. A cseh, szlovák és a magyar sajtó nagy elismeréssel számoltak be az elnök bejelentéséről. (Csupán a Hlinka-párti *Slovák* jegyezte meg keserű féltékenységgel: „Masaryk elnök a magyaroknak tudományos és művészeti akadémiát alapít, amely még a szlovákoknak sincs.”)

A Masaryk Akadémia létrehozását az az egymillió koronás ajándék tette lehetővé, amelyet az elnök 1931. január

végén a húszmillió jubileumi ajándékból (80. születésnapja alkalmából) a csehszlovákiai magyar kisebbségnek kulturális célokra juttatott. Az elnöki alapítvány híre az egész magyar kisebbség körében lelkesült visszhangra talált. Írók, tudományos dolgozók, művészek és diákok annak a reményüknek adtak kifejezést, hogy az alapítvány felhasználása és gyümölcsozttetése szigorúan objektív módon, a pártpolitikai érdekek kikapcsolásával történik. A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Képzőművészeti Társaság – közkeletű néven a Masaryk Akadémia – a pozsonyi Prímáspalota tükörtermében 1931. november 8-án ünnepélyes külsőségek között alakult meg. A Társaság tagjai magyar nyelvű emlékiratban köszönték meg a köztársaság elnökének a nemes ajándékot. A díszközgyűlést dr. Orbán Gábor tanár, a Társaság elnöke nyitotta meg. Székfoglaló beszédét követően Ivan Dérer iskolaügyi miniszter emelkedett szólásra, és magyar nyelvű beszédében méltatta a Társaság megalakulásának jelentőségét: „mind az itteni magyarság, mind a Csehszlovák Köztársaság szempontjából”.

Az ünnepi közgyűlésre ugyan a Masaryk Akadémia előkészítő bizottsága több magyarországi kulturális intézményt és személyiséget meghívott, de senki nem jött el. Egyesek azonban – mint a Kisfaludy Társaság, a Magyar Írók Egyesülete, a *Magyar Nyelvőr* szerkesztősége, a szegedi egyetem rektora, valamint a losonci emigrációjából nemrég hazatért Simándy Pál író – táviratban köszöntötték az alakuló közgyűlést. A cseh és a szlovák intézmények közül a Cseh Tudományos Akadémia, a pozsonyi Komensky Egyetem, a Safárik Társaság stb. küldtek üdvözlőt.

Az Akadémia tevékenységéről, feladatairól a különböző pártállású sajtóorgánokban széles körű vita indult. A mindössze egy számot megélt *Új Munka* című irodalmi folyóirat ankét megrendezését javasolta, hogy a politikusok mellett a leginkább érdekelték: írók, tudósok, az értelmiség különböző reprezentánsai hallathassák a szavukat az Akadémia ügyé-

ben. Így került sor az anketón belül nem csupán a csehszlovákiai írók megszólaltatására, hanem néhány magyarországi írástudó véleményének a kikérésére is. A budapestiek közül Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Komlós Aladár és Mohácsi Jenő szólaltak meg. Közülük Móricz Zsigmond egyenesen „fejedelmi ajándék”-nak nevezte Masaryk elnök millióját. Komlós Aladár – a felvidéki, losonci származású író és kritikus – magyar könyvkiadó megteremtését és egy színvonalas irodalmi folyóirat kiadását javasolta.

A csehek közül figyelmet érdemel Emanuel Rádl prágai egyetemi tanár nyilatkozata. A kiváló cseh tudós már korábban is reálsan és sovinizmustól mentesen mérte fel a kisebbségi magyarok helyzetét, s először emelte fel a szavát annak érdekében, hogy csehszlovákiai magyar írók és költők is részesülhessenek az évente adományozott irodalmi díjakból. A Masaryk Akadémiáról úgy vélekedett, hogy olyan modern intézménnyé kell válnia, „amely a tudományt a népért, a kisebbségi magyar népért műveli, s a kor történelmi szükségleteinek a szolgálatában áll”. Majd hozzáfűzte, hogy az új akadémiának „a hiányzó magyar egyetemet kell pótolnia”.

Külön lapra kívánczik Fábry Zoltán akkori és későbbi véleménye az Akadémiáról és Masarykról. Fábry – akkori szektás-dogmatikus korszakának megfelelően (ami nem vonatkoztatható el a kommunista pártok korabeli szektarianizmusától) – így nyilatkozott az Akadémiáról: „Tekintettel arra, hogy a Masaryk-alapítvány tisztára a polgári-kapitalista osztálykultúra ügye, ahhoz semmi közöm.” Két évtizednek kellett elmúlnia, hogy Fábry beismerje akkori tévedését. Ez a példátlanul etikus lény Masaryk születésének centenáriumát használta fel arra, hogy az *Új Szó* hasábjain megjelenő *Masaryk magyar emléke* című cikkében (1950. 56. sz., 3. l.) korrigálja korábbi, elfogult nézeteit. Így írt: „A gesztust leráztuk magunkról, gyanakodtunk, sisteregtünk, kiközösítettünk: A Masaryk Akadémia a polgári kultúra ügye, sem-

mi közünk hozzá! Igazságtalanok voltunk, türelmetlenek és kegyetlenek, mert Masaryk több volt, mint sommásan a polgári kultúra és más, mint az agrárszocialisták által kisa-játított Masaryk Akadémia ügye. Nagy igyekezetünkben a fürdővízzel együtt kiöntöttük a gyereket: az elherdálhatatlan örökséget, a humánusmot.”

Fábry a masaryki humanizmusból eredezteti a szlovákiai magyar „vox humaná”-t. Holott a „prevrat”-ot, az államfordulatot – beleértve Masarykot – nehezen viselte el az egymilliónyi magyarság. „Sírásra hajló érzékenységünkben, dacos sértődöttségünkben, tanácstalan árvaságunkban – írja Fábry – ő volt az első hang, amely kibékített minket az új helyzettel...” – Fábrynak különösen azért imponált Masaryk személye, mert volt morális bátorsága és tudományos lelkiismerete lerombolni egy romantikus, de hamis cseh legendát, majd a polnai vérváddal kapcsolatban megcáfolni a rituális gyilkosság aljas meséjét. Fábry ez előtt a Masaryk előtt hajt fejet...

Abban is igazat kell adnunk Fábrynak, hogy „a Masaryk-éra sok bűnét nem lehet Masarykra leegyszerűsíteni”. Mindez nem jelenti azt, hogy Fábry – akárcsak utólag is – egyetértene a századforduló polgári eszméit képviselő Masaryk társadalomszemléletével. De kijelenti: „Ha Masaryk filozófiájával, szociológiájával szemben lehetnek súlyos ellenvetéseink, egyet azonban el kell ismernünk: ekkor és itt ő volt a humanizmus hangja.”

Összegezve és leegyszerűsítve, de nagyon találóan Fábry ezt írja: „Masaryk nem volt Beneš!” – Nagy erkölcsi bátorságról tanúbizonyságot tevő írását (1950-ben publikálta!) szinte az egész szlovákiai magyarság nevében így fejezi be: „A sztregovai sír koszorúját nem lehet elfelejteni: a mai százéves fordulón csak a vox humana nyugtáját írtuk meg. Sem többet, sem kevesebbet.”

Nem lenne teljes a Masaryk Akadémiáról nyújtott kép, ha csupán a fogadtatásáról, az alapítás kiváltotta vissz-

hangról írának, és hallgatnánk a Társaság tevékenységéről. A közvéleményt az első csalódás akkor érte, amikor a kormány a létesítendő intézményt az uralmon levő két párt – a szociáldemokraták és az agráriusok – magyar exponenseinek a kezére játszotta. A Társaság vezetőségének nagy részét a kinevezési jogával élő kormány kipróbált „aktivistákból” (aktivistáknak nevezték a feltétlenül kormányhű magyar politikusokat és értelmiségieket) válogatta ki, és ezeknek a közreműködésével az egyes osztályokat is ellepték a „tudósokká és írókká előléptetett” kormánypárti újságírók. Ily módon a Társaságtól nem lehetett gyümölcsöző kulturális tevékenységet elvárni. A két világháború közötti korszak legnagyobb szlovákiai magyar költője, Győry Dezső teljes joggal nevezi „ki nem használt lehetőségek tárházának”, a Masaryk Akadémiát. (*Magyar Újság*, 1933., 132. sz.) És a Sarló-fiataltság – amelynek az elnöknél tett ismeretes kihallgatása során némi szerep jutott a gondolat megszületésében – a leghatározottabban tiltakozott az Akadémia „kormánypolitikai beállítottsága és a dilettantizmus ellen”.

A Társaság működése során sem a kisebbségi tudományosság, sem az irodalmi és művészeti élet terén nem mutatott fel érdemleges eredményeket. Holott a Társaság első lépéseit az alapító elnök figyelemmel kísérte. Dérer iskolaügyi miniszter jelenlétében 1933. február 16-án a prágai várban fogadta a Társaság elnökségét, és melegen érdeklődött a magyar akadémia tevékenysége iránt. „Érdeklődéssel kísérem az önök munkáját – mondotta –, és örömmel várom, hogy ez a munka kulturális gyarapodást fog jelenteni mind a köztársaságbeli magyar nép fejlődésében, mind államunk haladásában.” (*Reggel*, 1933. 40. sz.)

A Társaság életére kedvezőtlenül hatott Masaryk lemondása elnöki tiszteréről. A Masaryk-kultusz ugyan tovább élt a Társaság életében, de ez önmagában nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a székház falai között kibontakozhasson a kisebbségi magyarság tudományos élete. A Cseh-

szlovák Köztársaság első elnökének adománya csak lehetőséget nyújtott ehhez. Az Akadémia működésének szerény eredményei eltörpültek a lehetőségek mellett, amelyekkel a vezetőség kicsinyes politikai megosztottság és személyi torzalkodás miatt nem tudott élni. Mindez azonban semmit sem von le a humanista államelnöknek Közép-Kelet-Európa országaiban mindmáig példa nélkül álló gesztusából.

Túlmenően a Magyar Akadémia történetében, arról a Masaryk-jelenségről is szólnunk kell, amely alól nem vonhatta ki magát a republika magyar lakossága. Ha a pártokat nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy az ellenzéki pártok és a kommunistákhoz tartozó magyarság – természetesen különböző megfontolásokról – erőteljes kritikát alkalmaztak azzal a masaryki politikával szemben, amelyet a kormánypártok képviseltek. Az agrár- és szociáldemokrata pártokba tömörült „aktivista” magyarok, valamint az egykori októbristák viszont Masaryk feltétlen híveiül szegődtek. A magyar értelmiségi fiatalság – szinte pártállásra való tekintet nélkül – Masarykban az etikus embert, a humanistát, a kritikus gondolkodót tisztelte, de bírálta a személyében azt az államférfit, aki a nagy tekintéllyel fedezte a cseh imperializmus nép- és nemzetiségellenes gesztióit. Természetesen ez a magyar értelmiségi fiatalság nem tudhatta, hogy a hatalmi struktúra piramisán Masaryk mellett országglásának utolsó éveiben egyre inkább Benešnek és munkatársainak az akarata érvényesült.

*

Masaryk abban a tudatban hunyhatta örök álmra a szemét 1937. szeptember 14-én, hogy életműve: a Csehszlovák Köztársaság szilárd alapokon áll, és az a polgári demokratikus rendszer, amely közel két évtized alatt jórészt nevéhez fűződően kiteljesedett, időtállóan bizonyult. A masaryki állam létét fenyegető viharfelhők csak egy évvel elnöke halála után gyülekeztek Csehszlovákia felett. Az állam alapjait megrendítő politikai válság valójában a versailles-i békerendszer vál-

ságát tükrözte. Kiderült, hogy a nemzetiségi kérdés hibás kezelése, a szlovák nemzeti törekvések kielégítetlensége a külső kedvezőtlen körülmények hatására szétfeszítették a többnemzetiségű Csehszlovák Köztársaságot. Masaryk és Beneš egykori francia és angol szövetségesei Hitler előtt kapitulálva, Münchenben feláldozták a párizsi békeszerződés Csehszlovákiáját. Mindebből Masaryk utódai – elsősorban Beneš elnök – a második világháború alatt az emigrációban, majd a háború után olyan következtetéseket vontak le a történelmi eseményekből, hogy helytelen volna a második Csehszlovák Köztársaságot a régi alapokon visszaállítani. Terveikhez – a német és a magyar nemzetiségek kitelepítéséhez – sikerült megnyerni Sztálin és a Csehszlovák Kommunista Párt támogatását. A Beneš által – moszkvai útja után – meghirdetett kassai kormányprogram ezért tartalmazhatta a német és a magyar nemzetiség kollektív jogfosztását, hogy azután az új helyzet jogi alapul szolgálhasson a további kisebbségellenes intézkedéseknek. Persze mindez, nem a masaryki humanizmus eszméjéből sarjadt.

A cseh kommunistákra politikai tevékenységük során – a Masaryk-kérdés vonatkozásában is – nehéz, bonyolult feladatok vártak. Egyfelől el kellett ismerniök Masaryk érdemeit a demokráciáért folytatott harcban, és respektálni azt, hogy széles néptömegek szimbóluma volt a nemzeti szuverenitás, valamint a demokrácia védelme. Másfelől abból a reális tényből kellett kiindulni, hogy Masaryk nem volt szocialista, marxista, gyakran élesen lépett fel a kommunizmus ellen, nem adott autonómiát Szlovákiának, Kárpátaljának, és nem igyekezett változtatni a kommunisták számára hátrányos hatalmi viszonyokon. A kommunisták viszonya Masarykhoz nem szorítkozott csak a tiszteletre és elismerésre, hanem áterjedt a masarykizmus elleni harcra. Különösen Klement Gottwald illetve kemény kritikával Masaryk politikáját, míg Zdenek Nejedly és mások a bírálat mellett elismerték azt a humanista töltésű demokráciát, ami köz-

vetve a munkásosztály érdekeit is szolgálta. Közülük a nagy tekintélyű Nejedly professzor még Masaryk életében három testes kötetben elemezte a masarykizmust. Az államelnök „kultúrliberalizmusára” jellemző – amint Dobossy László kiemeli már említett művében –, hogy Nejedly a Masarykot bíráló hangvétele ellenére nem veszítette el katedráját.

Az 1945 és 1950 közötti években a kommunisták nem csupán Masaryk eszméi ellen folytattak harcot, hanem egyben Masarykért is: munkásságának, szellemi örökségének maradandóan progresszív részéért. Közben az 1948. évi prágai februári forradalom lemondásra kényszerítette Beneš elnököt, akit Klement Gottwald követett a köztársasági elnöki székben. A kommunista párt főtitkárának tisztelgése elnökké választása után a lánai kastély sírjánál, Masaryk hamvainál, nem tűnt holmi gesztusnak. Az 50-es évek első fele azonban a Masaryk-kérdés kezelésében nem múlt el nyomtalanul. A dogmatizmus és a szektarianizmus eluralkodása során szigorú, sőt igazságtalan bírálatok érték az első köztársaság elnökét. E korszak kiadványai fő feladatuknak tartották, hogy megszabadítsák a közvéleményt a Masaryk személyét övező „legendáktól” és az úgynevezett hamis képzetektől. Voltak, akik még ennél is tovább mentek: farizeusnak nevezték Masarykot és történelmi hazugságnak a masaryki humanizmust.

Ma azt láthatjuk: társadalmi rendszereket átfogó jelentősége túlnőtte államának, nemzetének történelmi időszakait. Személye olyan történelemformáló tényezője lett az első világháború időszakának és a két világháború közti két évtizednek, mint senki másé itt Közép- és Délkelet-Európában a 20. század első felében.

VÍGH KÁROLY

ALCIDE DE GASPERI ÉS A JOBBOLDALI RADIKALIZMUS

Az első világháborút lezáró politikai rendezés részeként De Gasperinek a Dolomitokban meghúzódó szülőföldjén, Trentinóban megtartott népszavazáson a lakosság döntő többsége az Ausztriától való elszakadás és az Olaszországhoz történő csatlakozás mellett foglalt állást. Ennek ellenére az olasz kormány Trentinóban katonai közigazgatást vezetett be, a lakosságnak számos végzetúrát kellett elviselnie, s nagy számban internálták a Monarchia hadseregébe besorozott és ott szolgált olaszokat. De Gasperi a régió székhelyén, Trentóban a katonai kormányzat mellett működő tanácsadó testület tagjaként és az újraindított és cenzúrázott lapjában, az *Il nuovo Trentinó*ban számos alkalommal kikelt a katonai közigazgatás gerjesztette tarthatatlan helyzet ellen. A nehézségeket jól jelezte, hogy Trentino háború alatti internálásából visszatért püspöke 1919 márciusában levelet írt XV. Benedek pápának, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a háború sújtotta vidék helyreállításának elképesztő lassúsága, a fizetőeszköz kérdésének a megoldatlansága, a katonai közigazgatás alkalmatlansága miatt „még nem tért vissza a lelkek békéje”.

De Gasperi első tapasztalatai tehát az olasz valósággal igen kedvezőtlenek voltak. Továbbra is fennállt a pápa „lateráni fogsága”, az olasz katolikusok számára érvényes „non expedit” parancsa – ami nyilvánvalóan számára is lelkiismereti kérdéseket vetett fel –, s nem volt elhanyagolható tény, hogy a Monarchia jól működő államigazgatási struktúrái helyébe egy fiatal állam „rendetlensége”, államigazga-

tási tehetetlensége lépett. (Később egy parlamenti vita során meg is jegyezte, hogy ez nem parlament, hanem inkább cirkusz.) A „felfordulást” súlyosbította a háború utáni drágaság, a földfoglalások, a sztrájkok, az általános munkanélküliség, amit tovább nehezített a leszerelt katonák milliós tömege. Az évtizedek óta hatalmon lévő és a hatalom gyakorlásában elkopott konzervatív-liberális erők adta újabb és újabb kormányok képtelenek voltak megérteni a háborút követően kialakult olasz valóságot, illetve azt teljesen inadekvát eszközökkel igyekeztek kezelni, így egyebek mellett akcióképtelenségük miatt hatalmas politikai űr alakult ki az országban, amelynek betöltésére a politikai paletta szélén, vészjósló módon gyülekeztek a „friss erők”.

A hatalmon lévő politikai elit nem rendelkezett válasszokkal arra, hogy hogyan lehet a háború után megjelent új helyzet igénye szerint átszabni a Risorgimentót követően kialakult társadalmi struktúrákat, hogyan lehetséges azon tömegek integrálása a rendszerbe, mely tömegek képviselőit egyik hagyományos politikai formáció sem volt képes, hogyan lehet megoldani a középkorból örökölt gazdasági szerkezetek és a modern kapitalizmus együttéléséből fakadó problémákat, és hogyan lehet beváltani a fronton szolgált, majd leszerelő – főleg paraszti – tömegeknek tett ígéreteket.

A győztesek asztalánál helyet foglaló Itália lényegében a gazdasági összeomlás küszöbére érkezett a háború végére, s helyzetét tovább súlyosbította, hogy az antant oldalán történő hadba lépését megelőző alkudozások eredményeképpen megkötött Londoni Egyezményben megígért területeknek a kisebbik részét kapták. Az elszabadult infláció aztán megadta a kegyelemdőfést az egyre népszerűtlenebb kormányzatnak. A párizsi békeszerződések eredményeképpen meghiúsult olasz vágyak, az egymást váltó kormányok tehetetlensége a gazdasági problémák és a társadalmi válság kezelésében, valamint a kommunista forradalom eshetősé-

ge 1920-ra megteremtette a feltételeit annak, hogy Mussolini fasiszta pártja hatalmi tényezőként lépjen fel. Az 1921-es parlamenti választásokon a képviselői mandátumok tíz százalékát szerezte meg, és ezzel teljes mértékben „partiképes” lett a politika számos szereplője számára, annak ellenére, hogy feketeinges rohamosztagai terrortámadásokat hajtottak végre a szocialisták és kommunisták ellen. (Utóbbiakkal véres utcai csatákat vívtak, s a hadsereg támogatásával felfegyverzett alakulataik még néhány kisebb várost is a hatalmukba kerítették.) Mussolini korábbi radikális hangvételén változtatott és erős, a nyugalmat helyreállító kormányt ígért, gazdasági liberalizmussal, a dolgozók életkörülményeinek a jobbításával – nem felejtkezve meg a nacionalista erők felé tett gesztusokról sem.

Az 1922 augusztusára a szocialisták és a kommunisták meghirdette sztrájkot a kormánycsapatok már a rohamosztagosokkal együtt verték le, ami gyakorlatilag Mussolini hatalomba emelését jelentette. Az év októberére megérett a helyzet a „Marcia su Roma” számára, s mivel minden nem baloldali politikai szereplő Mussolinitól várta az erős kormányzat megteremtését, 1922. október 31-én Mussolini koalíciós kormányt alakíthatott a nacionalisták, katolikusok és jobboldali liberálisok részvételével.

Ebben az első Mussolini-kormányban De Gasperi igen határozott támogatásával a Partito Popolare Italiano (Olasz Néppárt) elvállalta a kincstárügyi és a munkaügyi tárcát, annak ellenére, hogy a párt centruma és balszárnya korábban teljes mértékben elzárkózott az „erőszak és a törvénytelenység” pártjának nevezett fasisztákkal való együttműködéstől. A pártnak e szárnyát jó néhány püspök túlságosan is radikálisnak látta ahhoz, hogy a párt kiérdemelje az egyház támogatását. Ugyanakkor a fasiszta párt számos látványos gesztust tett az egyház irányába, s kötelezettséget vállalt a rend helyreállítására, aminek következtében egyre több néppárti szimpatizánsban módosult kedvező irányban a fa-

siszta párt megítélése. Ettől a jelenségtől nem volt idegen az sem, hogy Mussolini első, később számtalan változást megért politikai programja a korabeli olasz társadalom szinte valamennyi megoldásra váró problémáját napirendre tűzte. Felszólított az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívására, az olasz köztársaság kikiáltására teljes önkormányzati és regionális autonómiával, általános szavazati jog bevezetésére és az arányos képviselői rendszer megteremtésére, a nők szavazati jogának, az ügydöntő és véleménynyilvánító népszavazás intézményének a bevezetésére, a szenátus intézményének és a nemesi címek, a politikai rendőrség, a kötelező katonai szolgálat eltörlésére, a gondolat- és vallásszabadság, a sajtószabadság feltételeinek a biztosítására. Gazdasági téren követelte a részvénytársaságok feloszlatását, a bank- és tőzsdéspekulációk megszüntetését, a tőke megadóztatását, a vallási szervezetek vagyonának az elkobzását, a háborús szállításokat teljesítő cégek átvilágítását és profitjuk 85%-ának kisajátítását. A párt szociális programja kitűzte a nyolcórás munkaidőt, az üzemek vezetésében való munkásrészvételt, a földosztást, valamint azt, hogy a közüzemeket szakemberekből és munkásokból álló szindikátusok irányítsák.

Nemzetközi téren az általános leszerelés, a hadiipar államosítása mellett szállt síkra, a titkos diplomácia megszüntetését követelte és egy olyan nemzetközi közösség megteremtését, amely a népek függetlenségén és szolidaritásán alapul. (A fasiszta párt szándékainak őszinteségéről sokat elárult azonban Mussolininak a *Popolo d'Italia* 1919. március 23-i számában megjelent írása, melyben leszögezte: „Megengedhetjük magunknak azt a luxust, hogy arisztokraták és demokraták, konzervatívok és haladók, törvénytisztelők és törvénytágadók legyünk azoknak a körülményeknek, helynek, keretnek megfelelően, amelyekben élni és tenni kényszerülünk”). A korai fasiszmus megítélését illetően nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az általános köz-

hangulattal összhangban az új pápa később a „gondviselés emberének” nevezte Mussolinit, hasonlóan számos európai politikushoz, köztük Churchillhez. Ez utóbbi Musolinivel történt 1927-es találkozását követően a faszizmust egyenesen a „kommunizmus ellenszérumának” nevezte.

De Gasperi az 1921-es választásokat követően a néppárti képviselőcsoport vezetője (sőt, az 1922-es kormányválság idején miniszteri székkal kínálták), a parlament belügyi bizottságának az alelnöke, és ő készítette a háborús költségeket vizsgáló bizottság jelentését. Parlamenti súlya az osztrák parlamentben játszott szerepéhez képest megváltozott, tényező lett az olasz parlamentben. E parlamentet (olykor lesújtó magánvéleménye ellenére) már ekkor is az alkotmányosság letéteményesének, a demokrácia zálogának tekintette. Egyik felszólalásában, egy hónappal Mussolini kormányra kerülése előtt így tett hitet mellette: „Igaz, ez a képviselőház olykor jellegtelen és érzéketlen, de gyakran visszhangoznak itt a Haza érdekei védelméért az aggódások, gyakran hangzanak itt éles tiltakozások a Nemzetet és a törvényt kintről érő támadások ellen, és gyakran volt tanúja azoknak a makacs erőfeszítéseknek, amelyek arra irányultak, hogy erkölcsileg és anyagilag megtisztítsák a háború utáni gyötrelmekről szagotott Hazát”. Egyebek mellett a parlamentarizmus iránti mély elkötelezettsége is indokolta, hogy végül – ha átmenetileg is – elfogadta a fasiszta párti miniszterelnök kormányának a támogatását. Úgy látta, hogy az állam alkotmányos alapokon történő újjászervezése, a belső béke megteremtésére Mussolini koalíciós kormánya képes lesz, és a néppárt azon vezetői közé tartozott, akik eltökélt támogatói voltak a Mussolini-kormányban való részvételnek. E meggyőződésében megerősítette a Mussolinival folytatott négyszemközti megbeszélése 1922. december 21-én, amikor is az újsütetű miniszterelnök azt fejtegette neki, hogy „Egyetértésre akarok jutni a néppártiakkal. Végül is az arányos választási rendszer mellett vagyok (...) és

amikor azt mondom, hogy egy kompakt többséget akarok, az nem jelenti azt, hogy mindenáron egy párt többségét akarom. A többséget adhatja két vagy három párt is. Azt akarom elkerülni, hogy ezek a pártok szétőredezzenek és elvegyék a kormánytól az erőt, a homogeneitást.”

Kézírásos visszaemlékezésében De Gasperi még hozzáfűzte, hogy ezeknek az ígéreteknek az alapján lehetségesnek látta a demokratikus rendszer fenntartását és a néppárti képviselők támogató szavazatait. A parlamenti játékszabályokat, harcmódot, a taktikai szövetségek működését jól ismerő De Gasperi a támogatást azonban csak átmeneti megoldásként képzelte el. „Megtagadni a támogatást” – írta – „ma megbocsáthatatlan vakság és hibásan felfogott hazafiság lenne. Ma a kormányon kívül ki képes arra, hogy kísérletet tegyen az alkotmányos rend normális feltételeinek a helyreállítására?” Ekkor úgy vélte, hogy a parlamenti körülmények között a fasiszta párt „domesztikálható”, a többi párthoz hasonlóan vesz majd részt a hatalom gyakorlásában, a parlamenti harcokban, amelyekben alkotmányos eszközökkel akár le is győzhető. E véleményében őt is erősítette, hogy kormánya bemutatásakor Mussolini a közjog és a szabadság tiszteletben tartásának az alapján ígérte visszaadni az állam alkotmányos és törvényes struktúráját. Ennek megfelelően De Gasperi a lapjában a legsürgősebb teendők között a politikai amnesztiát, a közigazgatás decentralizációját, az Olaszországhoz csatolt területek autonómiáját, a szakszervezetek megerősítését, a szabadság és a törvényesség megszilárdítását jelölte meg. De Gasperi egyelőre fenntartotta magának a jogot, hogy megtudja, az elítélendő rohamosztagos módszerek a fasiszmus immanens lényegét alkotják-e. Magatartását ekkor is az motiválta, hogy komoly egyházi tényezők sem zárkóztak el e korai, „settenkedő” fasiszmissal történő együttműködéstől, és XI. Piusz a kommunisták fő ellenfelének – nem utolsósorban az oroszországi események hatására, melyek 1794-et idézték –, az emberi

nemet sújtó új csapásnak, Mussolinit pedig az ateista, királygyilkos bolsevizmus elleni védőpajzsnek tekintette.

Ezt az álláspontot De Gasperi is osztotta, s úgy vélte, hogy a fasiszta rohamosztagosok gerjesztette erőszakhullám csillapodása után „a fasiszta állam – bármilyenek is legyenek intézményi reformjai – egy olyan állam lesz, amelynek demokratikus parlamentarizmuson nyugvó alkotmánya garantálja a szabadságjogokat”. E nézetét több írásában kifejtette. Hangsúlyozta, úgy látja, hogy a kormány a normális alkotmányosság felé halad, s az ország előtt álló hatalmas feladatok elvégzéséhez a Mussolini-kormánytól megtagadni a segítséget sem hazafias, sem pedig logikus nem lenne. E meggyőződésének megfelelően szólalt fel a Néppárt 1923 áprilisában tartott kongresszusán, felhívva a vele jórészt ellentétes felfogást valló küldöttek figyelmét arra, hogy a fasiszták hatalomra jutása körülményének kritikáját tompítani, a helyes célkitűzéseket támogatni szükséges, különösképpen azért, mert a fasizmus bukása a másik oldalon lévő szélsőség felé lendítené az ingát.

De Gasperi fasizmust illető magatartásának a módosulása a választási rendszer Mussolini által kikényszerített változása idején (az 1923 novemberében végrehajtott alkotmánymódosítás értelmében a szavazatok legalább 25%-át elnyerő lista a mandátumok 2/3-ad részét megkapja. Ennek eredményeképpen a következő évi választásokon a fasiszta párt majd 65%-ot kapott) igen határozott irányt vett, s ezt az ellenzéki irányt nem sokkal később véglegessé tette a Matteotti-gyilkosság. Immár kétség nélkül döntött amellett, hogy a fasizmus elleni harcot kerül, amibe kerül, végig kell vinni, és leszámolt azzal az illúzióval, hogy a fasizmus iránt tanúsított tolerancia egyfajta kivételezett státust biztosít a katolikus politikai erőknek, nevesen a kitüntetett ellenzéki szerepet, akár a többi ellenzéki erő kiiktatásának az árán is.

A fasizmus iránti néppárti bizalom is rövid ideig tartott. A Néppárt 1923. áprilisi, Torinóban rendezett kong-

resszusa véget vetett a kormányzati együttműködésnek. A kongresszus résztvevői éles hangú felszólalásaikban álltak ki a fenyegetett szabadságjogok, a demokrácia, az alkotmányos rend mellett. A párt alapító elnöke, don Sturzo is rendkívül kemény beszédben bírálta a fasiszta többségű kormányt, aminek az lett az eredménye, hogy a fasiszta sajtó a kormány ellenségeként bélyegezte meg a párt vezetőjét, s kijelentette, hogy a Néppárt által képviselt katolicizmus a rezsimre nézve a fő veszélyt jelenti. A Néppárt vezetésének az elszigetelésére komoly erőfeszítések történtek. Mussoliniék azt hangoztatták, hogy a hazafias, kommunistaellenes katolikusokat tárt karokkal várják, és csak a Néppárt baloldali áramlatának van félnivalója az új rendszertől. A Néppárt erodálódását tovább mélyítette, hogy a „nemzeti katolikusok” egy befolyásos csoportja széles körben terjesztett manifesztumban tett hitet a Mussolinival történő együttműködés mellett azzal, hogy ez utóbbi tevékenysége harmonizál az egyház vallási és társadalmi doktrínájával.

További nehézségeket okozott a Néppárt vezetésének, hogy a Vatikán a „római kérdés” rendezésének (és a Konkordátum megkötésének) a perspektívájában nem volt hajlandó segítséget nyújtani a Mussolini-ellenes vonalnak. A Vatikán ezen túlmenően el akarta kerülni, hogy a még mindig szabadon garázdálkodó rohamosztagosok a katolikus szociális és gazdasági tevékenységet folytató szervezetekre támadjanak, és a fasisztabarát *Corriere d'Italia* 1923. június 25-i számában megjelent cikkében Monsignore Pucci, a Szentszék szóvivője felhívta don Sturzót, hogy ne támasson nehézségeket a Szentszék számára, ami meggyőzte ez utóbbit lemondásának szükségességéről. Pártelnöki tisztjéről való lemondását követően a bíboros államtitkár kívánságának megfelelően az atya el is hagyta Itáliát, ahova angliai, illetve amerikai emigrációjából csak a háború után tért vissza.

Don Sturzo szándékának megfelelően utódja De Gasperi lett, aki azzal a megjegyzéssel vette át a párt vezeté-

sét, hogy már csak „csődgondnokként” tud majd tevékenykedni. 1924 nyarán még tett egy utolsó kísérletet arra, hogy közös fellépést érjen el a szocialistákkal a fasiszta kormány ellen, de ebbeli szándékát keresztezte, hogy az egyház bizonyos köreinek az ellenállásával találkozott, és maga XI. Piusz is kifejezte fájdalmát amiatt, hogy tervek fogalmazódtak meg vallástalan csoportokkal való együttműködésre. Az új választási rendszer bevezetését és a Matteotti-gyilkosságot követően De Gasperi egyre inkább a párt balszárnyával azonosult, és előbb az *Il Nuovo Trentinó*ba írt cikkében, majd pedig egy hónappal később a Néppárt megyei titkárainak az értekezletén elvégzett elemzésében mutatott rá a faszizmussal való együttműködés lehetetlenségére.

Kijelentette: mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy „jelen van egy csoport, amelyik fegyverrel szerezte meg a hatalmat, és azt fegyverrel védi, jelen van egy akarat, amelyik a párt hadseregét használja arra, hogy uralma alá hajtsa az államot, és az állam fegyveres erejét használja arra, hogy fenntartsa a párt diktatúráját, amelyik zsarolja a jó szándékú embereket (...) és a párt bázisát a közszolgálati klientúrájával szélesíti. Ez azt eredményezi, hogy egyszer a Duce beszél, másszor a miniszterelnök különböző és gyakran ellentmondásos nyelvezettel, és csak olyan mértékben tűri el az alkotmányos törvényeket és a parlamentet, amilyen mértékben ezek a de facto hatalomnak törvényes látszatot adnak (...). Ez a rendszer nem a felső körök hatalmi játékait jelenti és nem is csak a nemzeti piramis tetején lévő néhány intézményt érint, hanem közvetlenül támadja az alapokat. (...) Látnunk kell, hogy a probléma nem csupán parlamenti-politikai, hanem legfőképpen erkölcsi és társadalmi.”

A Mussolinivel történő együttműködés lehetőségével végleg leszámoló De Gasperit ezt követően súlyos támadások érték a sajtóban, s a hajdani monarchiabeli közszereplősei kapcsán különféle rágalmakat terjesztettek róla. Az *Impero* című fasiszta lap egyenesen arra szólította fel olvasóit,

hogy vonják ki a forgalomból a nemzeti érzés olyan szegeneit, mint „De Gasperi, Sturzo, Amendola”... A felhívás nem maradt eredmény nélkül, mivel Giovanni Amendolát, aki az alkotmányos ellenzék vezéréként nem szűnően intézett éles támadásokat a rezsim ellen, a rohamosztigosok Montecatini Bagni fürdővárosban úgy összeverték a nyílt utcán a járókelők szeme láttára, hogy sérüléseibe nem sokkal később belehalt.

Az 1924. áprilisi, az erőszak tombolása közepette már az új rendszer szerint lezajlott parlamenti választások a PNS (fasiszta párt) totális sikerét hozták, a szavazatok 64,9%-ával a parlamentben 375 helyet kapott. Szabad út nyílt a De Stefani közgazdászprofesszor (későbbi külügyminiszter) nevével fémjelzett stabilizációs stratégia előtt, melynek a lényege az emigráció bátorítása, a területszerzés, a tőkefelhalmozás és a bérek leszorítása és a belső konfliktusok erővel történő megoldása. A konkrét tennivalók között De Stefani az indirekt (fogyasztási) adók növelését és a csőd szélére jutott nagyvállalatok és bankok közpénzekből való szanálását tartotta a legelsőnek. Nem sokat késlekedett a fasiszta állam lényegének teoretikus megfogalmazása sem Alfredo Rocco jogászprofesszor, a parlament elnöke, a római egyetem későbbi rektora tollából. „Jogilag (...) mélyek a különbségek a liberális állam és a fasiszta állam között. A fasiszta állam valóban szuverén állam, az amelyik valóban uralja az országban lévő valamennyi erőt, és ezeket a saját uralma alá rendeli. Amennyiben az állam céljai felsőbbrendűek, annyiban az e célok megvalósítására alkalmazott eszközök is hatékonyabbak a többinél, és a rendelkezésére álló erő is felül kell múljon minden más erőt.”

Mussolini a parlamentben nyíltan hadat üzent a még meglévő ellenzéknek, és kijelentette, hogy erőt fog velük szemben alkalmazni, ha nem hajlandóak elfogadni az új rendet „azt az új politikai, történelmi és erkölcsi légkört, amit én teremtettem a hadba lépéstől mostanáig tartó pro-

pagandával”. Ezzel tulajdonképpen olyan, addig nem látott új társadalmi formáció jelent meg Olaszországban, amelynek a lényegét az ellenzékben lévő, jobbára liberális rezsimben szocializálódott politikusok legtöbbször jó ideig nem tudta megérteni. Még reménykedtek abban, hogy alkotmányos eszközökkel vissza lehet zökkenteni a régi kerékvágásba az ország szekerét, s 1925. június 10-én háromtagú küldöttséget menesztettek a királyhoz, mely küldöttségnek De Gasperi is tagja volt. A királytól az alkotmányos rend helyreállításához kértek segítséget. Viktor Emánuel arra tett ígéretet, hogy beszél miniszterelnökével, amiből persze semmi nem lett. Ezt követően az ellenzék már nem is térhetett vissza a parlamentbe. Mussolini előtt szabaddá vált az út.

A királyi meghallgatást követően De Gasperi a Partito Popolare Italiano 1925. júniusi, utolsó kongresszusán tartott beszédében leszögezte, hogy összebékíthetetlen az államfasizta és keresztény koncepciója. Rámutatott a modern alkotmányok talaján megszületett jogállam és a rendőrállam közötti ellentmondásra, amely „ellentmondás miatt a katolikus intézmények felett Damoklesz kardja lebeg”. Miután nyilvánvaló volt, hogy a demokratikus keretek közötti politikai szerepvállalás lehetetlenné vált, De Gasperi a kongresszuson lemondott a néppárti titkári posztjáról, s a következő év januárjában búcsút mondott az *Il Nuovo Trentino* főszerkesztői székének is.

A rohamléptekkel formálódó totalitárius fasiszta államban De Gasperi helyzete is gyorsan ellehetetlenült (1926 novemberében Mussolini az ekkorra már csak papíron létező ellenzéki képviselőket megfosztotta mandátumuktól is, a pártokat, szakszervezeteket feloszlatta), gyakorlatilag törvényen kívülre vált. Mivel nem maradt más választása, családjával együtt visszavonult szülőföldjére, felesége szüleinek Borgo Valsugana-i otthonába. A biztonsági szervek persze itt is figyelemmel kísérték. Fennmaradt belügyi dossziéjának a dokumentumai szerint 1926 júniusában a vene-

HÍRNÖK-SAS

zia-tridentinai prefektúra hosszabb jelentést írt a belügyminisztériumnak, melyben arról számolt be, hogy „De Gasperi képviselő úr külföldre utazás céljából útlevelet kért, hogy Vichybe vagy más külföldi gyógyfürdőre utazzon kúrára, hozzátéve, hogy a Montecatini Bagniban történtek után a királyság egyik gyógyfürdőjén sem érezné magát biztonságban. (...) Az a véleményem, hogy vissza kell utasítani útlevélkérelmét, mivel – politikai ismertsége és a nemzeti kormány iránti hajthatatlan ellenszenve okán – a külföldi gyógyfürdőn, ahova utazni szándékozna, nem tenne mást, mint hogy már csak pusztá jelenlétével is azt sugallaná, hogy itáliai biztonságának hiányában kényszerült arra, hogy külföldi gyógyfürdőt válasszon, miközben nálunk is nyugodtan végig csinálhatná a kúrát, amire szüksége van.”

A hivatali bikkfanyelven fogalmazott jelentésen az akkor a belügyi tárcát is vivő Mussolini puha grafitceruzával írt állásfoglalása olvasható: „niente passaporto. Mu.” – semmi útlevél.

De Gasperinek az „alámerülés”-hez fűzött reményei azonban hamar szertefoszlottak – s erre lelke mélyén ő is számított. Amikor elért hozzá a Mussolini elleni bolognai merénylet híre azt mondta: „Vége, erre most mi is ráme gyünk.” Rossz előérzete igazolódott, mert a merénylet nyomán a rohamosztagosok megszállták az összes, szociális tevékenységet folytató katolikus intézményt, s megjelentek a trentinói kisvárosokban is.

Nem feledkeztek meg De Gasperiről sem, bár a törvényesség látszatára még annyit adtak, hogy a „képviselő urat” testvérével együtt nem a rohamosztagosok, hanem a csendőrség tartóztatta le.

A feketeingesek csak később, a vasútállomásra menet vették át őket, s viselkedésük nem sok jót ígért. Vonattal Vicenzába vitték, ahol a helyi fasiszta pártszervezet titkára fogta vallatóra a két De Gasperi fivért, szemére hányva Alcidének a „Monarchiában viselt dolgait”, míg a Monarchia

hadseregében a keleti fronton harcoló Agostino ellen arany vitézségi érmét hozták fel hazafiatlansága bizonyítékeként. Az akció természetesen elsősorban Alcide megbélyegzésére irányult, s mindenképpen ki akartak csikarni tőle valamiféle hűségnyilatkozatot.

Ez azonban nem sikerült, De Gasperi kijelentette, hogy a merényletet erkölcsileg bűnnek, politikailag hibának tekintik, mert „jelenleg a közrend Mussolini személyéhez kötődik”. Kihallgatói felszólították, hogy tartózkodjon minden „antifasiszta propagandától”, amire azt felelte, hogy a mindenkor érvényben lévő törvényekkel összhangban fog cselekedni. Másnap kivitték őket a vasútállomásra, és ott mindkettejüket szabadon engedték.

A fasiszta lapok nem késlekedtek beszámolni az esetről azzal, hogy De Gasperi hűségnyilatkozatot tett Mussolininek. Felsőbb fasiszta körök érezhették azonban, hogy valami nincs rendben ezzel a hűségnyilatkozattal, mert a rezsím egyik reprezentánsa, a hajdani rohamosztagos Achille Starace (akinek aztán a holttestét a feldühödött tömeg a milánói Piazzale Loretón a Mussolinié mellé akasztja) nem késlekedett a következő táviratot küldeni neki: „Annyira hiszem el megtérését, hogy ismét megígértem, az első találkozásunk alkalmával egy jó pár pofont osztok ki magának – Starace képviselő.” Mivel a lapok híradásai alapjaiban kezdték ki erkölcsi integritását, De Gasperi nem késlekedett helyreigazítást kérő levelet írni a szóban forgó újságoknak. Nem tagadta, hogy kihallgatói előtt elismerte a fasiszta politika néhány aspektusát, és hogy politikai és morális szempontok alapján elítélte a merényletet. Ezzel együtt ismét hangsúlyozta, hogy nem mulasztotta el kifejtetni a rezsimmel való egyet nem értésének alapvető indokait. A levelet azonban a megkeresett lapok nem hozták nyilvánosságra.

Minthogy semmi oka nem volt arra, hogy a számos ellenfelet fizikai erőszakkal eltávolító, képviselőket agyonverető rendszerben bízson, Vicenzából nem ment haza, hanem

mintegy tíz napig (1926. november 21-ig) egy hajdani képviselőtársa családjánál húzódott meg. Innen továbbutazott Rómába, hogy munkát találjon. Egy ügyvéd barátjánál talált menedékre, de itt sem maradhatott sokáig, mert fasisztaellenes érzelmeiről ismert vendéglátóját rendőri felügyelet alá helyezték az új közbiztonsági törvénynek megfelelően. Mivel őt is kereste a rendőrség azzal a gyanúval, hogy – olaszellenes propaganda kifejtése céljából – Németországba akar szökni, barátai unszolásának engedve feleségével együtt Triesztbe indult azzal a reménnyel, hogy ott baráti vendégszeretetet élvezve megélhetést talál. Egy besúgó az ügyészségnek jelentette az utazás részleteit, s De Gasperit – aki ellen ekkorra már körözést adtak ki – feleségével együtt 1927. március 11-én, Firenze előtt a vonaton letartóztatták. Bár De Gasperi saját útlevelével igazolta magát, a motozás során egy Paolo De Rossi névre szóló idézést (ezt a nevet olykor használta, elkerülendő az ellenőrzések esetleges kellemetlenségeit), valamint egy Trieszt és környéke térképet találtak nála. A későbbi »tiltott határátlépés kísérlete« vádpontot ezek alapján állították fel.

A firenzei hatóságok értesítették Mussolinit a „nagy fogásról”, aki Rómában De Gasperit a Regina Coeli börtönbe, feleségét pedig a Mantellate fogházba záratta. Mivel az asszony ellen nem találtak semmi kompromittáló adatot, néhány nap után szabadlábra helyezték.

De Gasperi előzetes letartóztatásban maradt. Az ellene indított perre 1927. május 28-án került sor. A római büntetőbíróság négy év börtönre és húszezer líra pénzbüntetésre ítélte (ezer líra már jó havi fizetésnek számított). A fellebbezés alapján két hónappal később másodfokon a börtönben letöltendő büntetést két és fél évre, a pénzbírságot pedig tizenhatezer-hatszázhatvanhat lírára csökkentették.

Büntetésének letöltését a börtönben megkezdte, azonban krónikussá váló gyomorpanaszai miatt a börtönorvos kórházi ápolást javasolt a számára, és ennek eredménye-

képpen átszállították az egyik klinikára. Kórházi szobája állandóan nyitott ajtajában folyamatosan két csendőr állt őrt. Mivel őreivel hamar kölcsönös szimpátia kötötte össze, viszonylag szabadon mozoghatott az épületben, s levelezését sem ellenőrizték túl komolyan. A feleségéhez és barátaihoz írott levelei tanúsága szerint számot vetett azzal, hogy politikusi pályafutásának vége, „terveim összeomlottak, reményeim eltűntek, mint a hajnali köd”. Megpróbáltatásait méltósággal viselte, s ebben kétségkívül segítséget és vigaszt nyújtott számára mély vallásossága, a „béke Istenben való keresése”. A börtönben addigi pályáján végigtekintve feltette a kérdést: „cselekedhettem volna-e másképpen? Úgy látom, nem. A lelkiismeretem hívásának engedve előrsként a végsőkig ellenálltam, és erre a meggyőződésemmel, a méltóságom, önbecsülésem, a zászlóhoz és az életemhez való hűségem is kényszerített. Sokan vannak, akik a politikát műkedvelőként, holmi kirándulásnak, másodlagos fontossággal rendelkező kelléknek tekintik. Nekem azonban kamaszkorom óta a pályám, jobban mondva a küldetésem (...) Én örökké »néppárti« maradok.”

(Részlet a szerzőnek a Magyar Szemle Könyvek sorozatban megjelent, Alcide De Gasperi életútját bemutató kötetéből.)

M. SZEBENI GÉZA

1% METAFIZIKA

1956-ról

Hogy mi történik ma itt, azt tudjuk. Ezerkilencszázötvenhatot az egész irodalom, az egész sajtó, a zene, a festészet, a művészet, a társadalom, a tudomány, a politika elárulta. Minek árulta el? Annak, hogy élni csak kell. Senki se mert meghalni, mint az orosz tankok alatt a munkások és a diákok és a gyermekek. Költő, író, szobrász, zenész, festő, orvos, tanár, mérnök, miniszter, katona, paraszt, munkás. Soha még nép nem volt ilyen elhagyatott. Semmiféle vagyon, ház, hatalom nem ér annyit, mint amennyit mindezért most fizetni kellett. Nincs az életnek olyan mélysége és magassága, amely ez alatt az árulás alatt ne roskadna össze.

Egy év múlva már úgy éltek, mintha semmi sem történt volna.

Mintha e hitvány és korrupt, nyomorult és züllött, tisztátalan és aljas népben egyszer, egyetlenegyszer és egyedül, az egész földön egyes-egyedül nem ragyogott volna fel az igazság, és nem mondta volna ki egyszerre és egyhangúlag mindenki, aki itt él, kétszázszoros túlhatalom ellenére. Aki ezt elárulta, az már nem hitvány és nem aljas és nem korrupt és nem nyomorult. Tovább élnek és énekelnek és festgetnek és szónokolnak és tanítanak. Tényleg semmi sem történt?

Évek óta azon gondolkozom, ha még valaha a történelemben az igazság szóhoz jut, mit fognak mondani arról az időről, ami ezerkilencszázötvenhatot követte, azokról az

emberekről, akik zenét komponáltak és képeket állítottak ki, és színpadon játszottak, jóízűen ettek és ittak, ahelyett, hogy fogukat csikorgatták volna. Nem írni több mint írni. Ahelyett, hogy elvonultak volna kapálni és fát vágni, édes volt nekik az érvényesülés és a pénz.

Eleinte azt hittem, hogy a mai nevek csak azért maradnak fenn, hogy azokat még ezer év múlva is leköpjék. De túl jól ismerem a magyarokat. Azonnal elkezdtek mentségeket koholni, elkezdtek sugdolózni, hogy mennyire szenvednek, miközben vastag összegeket gyúrtak zsebükbe, a libapecsényén hízott vértanúk. Fogadok, hogy a történelemben mint mártírokat jegyzik fel őket, e koszos és ripók söpredéket, dicsőítik egymást, és bevezetik egymást a történelemben, óvatosan Berzsenyi és Csokonai, Petőfi, Bartók, Csontváry, Arany és Kemény közé, ahelyett, hogy rémpéldaként mutatgatnák őket a panoptikumban: íme, akiknek drágább volt a selyem nyakkendő, mint ezerkilencszázötvenhat. Mintha életnek lehetne tartani azt, amit ezek élnek, mintha költészet és zene és dráma lenne az, amit ezek csinálnak, mintha lehetne ilyen feltételek között élni akárcsak hivatalban, vagy gyárban.

Persze, élni csak kell. Nagyon nehéz. De ha nagyon nehéz, hát nagyon nehéz. Elrejtőzni és hallgatni, és napszámos munkát vállalni, és fogakat összeszorítani, és nem lázadni, vagyis igenis lázadni, és nem engedni, és átkozott és bősziűlt görcsben élni, és nem engedni. Hol van ma az a név, börtönkön kívül, amely nem ragad a mocsoktól?

„Semmi szent nincs, amit ez a nép ne gyalázott volna meg, ne süllyesztett volna hitvány eszközzé, és ami a barbárok között is égi tiszta marad, azt ezek a huncut vadak iparként űzik, és nem is tudnak mást – ahol az embert megalázzák, ott már nem tud másként élni, mint saját érdekéért, saját hasznát keresi, és nincsen benne többé szív, még akkor sem, ha ünnepel, vagy ha szeret, vagy ha imádkozik.”

(Hölderlin)

Majd igazolják őket. Lemosogatják őket, bekerülnek a lexikonba, az irodalom- és a kultúrtörténetbe, mint akik magas esztétikai értékeket valósítottak meg. Milyen történelem ez?

HAMVAS BÉLA:

A POLITIAI ERKÖLCS RENDSZERVÁLTÓJA

Elegyes gyűjtemény a politikus Antall Józsefről. Elegyes több értelembe is. Időben egymástól távoli megnyilatkozások kerültek a kötetbe. A gyász óráiban, 1993. december 12-én születtek az elsők, és 2005. április 25-én az utolsó. És műfajilag is meglehetősen változatos. Olvashatók benne táviratok, interjúk, szóban elhangzott vallomások, szoboravató szövegek, illetve Antall Józsefről, a politikusról alkotott portrék, tevékenysége egy-egy szakaszáról, jelentős pillanatról szóló emlékezések, dokumentumok, esszék, elemző tanulmányok.

A Mundus Kiadó az általa még 1996-ban közreadott, *Az ismeretlen Antall József* című gyűjtemény párjának szánta e válogatást. Abban az életpálya korábbi, a politikusi éveket megelőző szakaszát mutatták be az emlékező írások és a közölt dokumentumok, ebben pedig az aktív politikusként megélt évek felidézése volt a szerkesztők, Jeszenszky Géza, Kapronczay Károly és Biernaczky Szilárd szándéka.

A szándék valami okból nehezen valósult meg. A bevezető szerint az anyaggyűjtés csak 2000-ben indult el, s a következő évekből való a felkérésre küldött írások többsége. Ezeket egészítették ki az Antall József halálát közvetlenül követő külföldi és hazai politikusi, közirói értékelésekkel és a halálának tizedik évfordulójára készült, máshol már közzétett szövegekkel, néhány utóbb született írással.

A kötet címe – *A politikus Antall József – az európai úton* – kifejező. Európa Antall Józsefnek sem csupán, sőt nem is elsősorban földrajzi, hanem inkább politikai fogalom volt. A vágy tárgyát, a politikai célt nevezte meg e szó, és mindenekelőtt értékközösséget, normarendszert, kultúrát jelzett. Ha egy szóval kellene jellemezni a politikai eszményeit, értékelkötelezettségét, aligha választhatnánk alkalmasabb kifejezést ennél. Igen, Antall József európai politikus volt – a szó minőséget jelző értelmében.

De ha a cím köznapibb sugallatára hallgatunk, amely a politikusi tevékenységre irányítja figyelmünket, akkor is kézenfekvő választásnak tetszik, hiszen Antall József csakugyan külpolitikusként, illetve a demokratikus Magyarország nemzetközi politikai kapcsolatainak újraépítőjeként volt a legrászabottabb szerepben.

Ismeretei ezen a területen voltak talán a legelmélyültebbek. Személyes adottságai, kora, stiláris eleganciája, történelmi, nemzetközi politikai, diplomáciai, alkotmányjogi kérdésekben való jártassága, nyelvtudása együttesen magától értetődővé tették, hogy tárgyalópartnereivel szemben a nemzetközi politikai szintéren is az első pillanattól egyenrangú félként léphet fel.

Az írások, dokumentumok zöme a nemzetközi tekintélynek örvendő államférfit állítja elénk, aki a szocialista blokk szövetségi rendszereiből átvezette országát az európai, euro-atlanti demokráciák kapcsolati rendszerébe, legjelentősebb szövetségei, a NATO és az Európai Unió küszöbére. Hogy aztán az ország az utóbbi küszöbén a belépés előtt mégis meglehetősen sokáig ácsorogni kényszerült, az már más kérdés. De ez sem idegen a kötetből. Sőt, az egyik érdekes tanulság épp ehhez kötődik. Minél közelebbi ugyanis a mához az emlékidézés pillanata, annál gyakrabban sejlenek fel, pendülnek meg a kétségek azzal a problémátlan, harmonikus célképpel, reményteli jövőképpel kapcsolatban, amelyet a címbe emelt fogalom, az „európai út” a politikai rendszerváltás korai éveiben kifejezett.

Szabad György a ravatal mellett elhangzó búcsúbeszédében többek között még azt mondja, hogy Antall József valóságos Kőműves Kelemenként saját életerejét, csontjait, vérét, sejtjeit is beleépítette abba a fellelgyárba, „amelyben minden veszély esetére menedéket szánt a népnek, és amelyben megalapozni kívánta az alkotmányos Magyarország új, a veszélyekkel dacoló, az európai harmóniákba illő épületét”.

Szóval Európa – fellelgyár, és európai harmóniák várnak ránk.

Ódor László és Bod Péter Ákos viszont tíz évvel később született emlékezésében már fontosnak érzi megjegyezni, hogy halála előtt Antall József is elveszítette bizonyos illúzióit, ha nem is beszélt erről a nyilvánosság előtt. Kénytelen volt ugyanis kiábrándító tapasztalatokat szerezni arról, hogy az az Európa, amellyel kormányfóként kell tárgyalnia, óvatosan fogalmazva nem egészen az, amelyhez ő oly nagy reményeket fűzött korábban, még a szocialista tábor kerítése mögötti Magyarországon.

Pedig okkal gondolhatta, hogy jól ismeri a Nyugat világát, politikai berendezkedését, politikusai észjárását. Tehát nem egyszerűen ismerethiányból következett, amit meg kellett tapasztalnia

– fűzöm hozzá –, hanem abból, hogy Európa a saját normáin mérve teljesített nagyon gyengén a keleti blokk felbomlásának kihívásával találkozza.

Ódor László volt svájci nagykövet írja, az először 2004 márciusában az *Új Horizont* című folyóiratban megjelent esszéjében. „A halála előtti nyáron, a Balaton partján csalódottságot éreztem a szavaiban... Érezte, tudta, hogy a magyarországi politikai viselet rohamosan távolodik az ő gyakorlatától. Tudott az aláaknázott európai földről, minél előbb bejuttatta volna a Köztársaságot az Európai Unióba. Akkor még arról volt szó, hogy az Unió 1996-os torinói összejövetelén mondják ki a politikai döntést... Lehet, hogy azt is sejtette, megálmodott Európája, az európai világ nem az őáltala vágyott irányban halad majd. A mai perspektívából, a visszavetítés szemüvegén át az ő végakaratóban kimondott keresztény Európa óhaja, mint egy ájtatos sóhajtás, értetlenül kiiktatott vágyyszó maradt. Felmerül a gyanú: előre tudta, érezte-e ő ezt az európai elszerveetlenülést, elszellemtelenedést? Legalábbis gyaníthatta, amit mi sokan – én biztosan – nem is értettünk akkor igazán. Kevesen értik meg egész Európában ma is, hogy kultúrát, kulturális óhajt jelzett ez a szó: keresztény.”

Bod Péter Ákos egyik írásában pedig, amely eredetileg a budai Antall-szobor felavatásán hangozott el 2004. április 30-án, azt olvassom. „Akik már akár sokallják is a mindent elöntő »európázást«, és csalódtak új világrendünkben – talán e körben is vannak ilyenek, nem is kis számban –, azok jó, ha tudják, Antall József is érzett csalódást. Kis és nagy horderejű ügyekben: húsvét előtti báránylevitel tilalom az egyik európai ország részéről, amelyet csak az ünnep után oldanak fel (amikor az exportra nevelt húsvéti báránylevitel már koros birka lett). De említhetjük azt is, hogy az Európa és az Egyesült Államok vezetőinek zöme nem látta előre a jugoszláv válság hatását, és értelmetlenül sokáig ragaszkodott a status quohoz, Antall József nyomatékos intései ellenére. És itt van a mai ünnephez kötődő nagy csalódás is, a kései eljövétel. A már említett kormányprogram 1990 őszén teljes jogú európai tagságunkról így ír: »Minden reményünk megvan arra, hogy 1995 körül megvalósuljon.« És nem pusztán reménykedés rejlett a kormánydokumentum megfogalmazása mögött, hanem miniszterelnökünk brüsszeli útjának tartalma, Kohl kancellár szándéka, és – igen – a logika, Európa valódi önérdeke.”

Valóban, csakhogy a jelek szerint semmi garancia sincs arra, hogy az európai történések a logikát követik, s hogy Európa képes még felmérni a valódi önérdékét, és aszerint cselekedni.

*

Az emlékező többnyire magát is megmutatja, amikor felidézi a múltat. Aki pedig a visszatekintéseket olvassa, óhatatlanul szintén magát jellemzi azzal, hogy mit vesz észre, mit emel ki belőlük. A saját mai dilemmái kormányozzák, hogy mire irányítsa rá a figyelmet mindenekelőtt.

Ha tíz év múlva venném kézbe a kötetet, talán én is egészen másra figyelnék. Most azonban, nyilván nem véletlenül, az írásokat lapozgatva, újra meg újra azon töprengek, mennyire volt már kódolva az Antall-korszak lépéseiben a rendszerváltás mára kiteljesedni látszó sikertelensége. S mennyiben alapozta meg ezt a bukást a kritikus pillanatokban hozott döntéseivel Antall József, az első szabadon választott kormányunk miniszterelnöke, akin a legtöbb múltott azokban az években? Aki többször is ott állt a mából visszanézve aránylag jól azonosíthatónak tűnő döntési helyzetekben, egymástól elváló utak metszéspontján, és voltaképpen a személyes elhatározása kormányozta vagy engedte erre vagy arra a folyamatok árját. És ugyanez a kérdés a fonákjáról nézve: mennyiben kell viselniük a felelősséget a sort nyitó, kiemelkedő államférfi alkalmatlan utódainak azért, hogy manapság jobboldaliak és baloldaliak, köznapi halandók és éles elméjű elemzők egyre nagyobb egyetértésben állíthatják, állítják ki a tanúsítványt a bukásról, „a rendszerváltás rendszerének” bukásáról?

*

„Ma még inkább büszkeséggel tekinthetünk vissza a szociális piacgazdaság megteremtésének kísérletére”, a 90-es évek elejére, írja Bod Péter Ákos, a kötet egyik legelmemozdítóbb tanulmányában, amely a címe szerint is erről a kérdésről szól: miként volt jelen a szociális piacgazdaság gondolata Antall József kormányzati programjában és kormánya gyakorlatában.

Igaza van, s ma, a legutóbbi választás óta eltelt fejlemények fényében még annál is indokoltabb ezt hangsúlyozni, mint a tanulmány születésekor, 2004–2005-ben. Bod azt is részletesen elemzi, hogy miért csupán részlegesen valósulhatott meg ez a program

Antall József életében. Sorba veszi a sikerhez szükséges és csak hiányosan rendelkezésre álló külső és belső feltételeket. S többek között azt írja: „A globalizációnak nevezett világjelenség egyebek között azt is magával hozta, hogy a nemzeti gazdaságpolitika mozgástere szűkebb lett, mint volt annak idején Nyugat-Európában. Maga a német gazdaságpolitika is elfordult ezektől a gyökerektől. Különösen összeszűkült a magyar gazdaságpolitikai cselekvési tér a külső adósságok, a szinte fundamentális gazdasági liberalizmus ideájának gyors terjedése következtében 1990-et követően. Hogyan lehetne pozitív megkülönböztetésben részesíteni a hazai kis és közepes vállalkozókat, amikor nincsenek meg ennek a költségvetési forrásai? ...A rendszerváltoztatás rendkívüli feltételei közepette a szociális piacgazdaság nézetrendszerének alapjául szolgáló kettős feladatból az elsőt (a túl nagyra nőtt állam visszaszorítását) még meg is könnyítette a határokon túlnyúló tőkemozgás kora, ezzel szemben a monopolisztikus magánvállalatok állami eszközökkel való visszaszorításának nem kedvezett az új korszak. Egyébként a 20. század másik sikeres nézetrendszerének érvényesítését szintén hasonlóan érintette a globalizáció: a szociáldemokrata jóléti állam éppen ezekben az években veszítette el közgazdasági fenntarthatóságának pénzügyi alapjait. A világgpiac, és azon belül a globális tőkepiac, az 1990-es évtizedben korábban ismeretlen mértékben és gyorsasággal büntette meg a kormányokat az olyan gazdaságpolitikáért, amelyet az arctalan tőkepiac ésszerűtlennek, populistának vagy csak egyszerűen túl költségesnek ítélt.” Az első magyar polgári kormány társadalom- és gazdaságfelfogását tehát tisztességgel csak úgy lehet értékelni, írja, ha tekintetbe vesszük a nemzeti politika akkori külső, anyagi és ideológia feltételeinek hatását, amelyek jelentősen korlátozták, hogy mit képviselhet, és ebből mit valósíthatott meg ténylegesen.

Hogy jobban értsük, mi történt itt valójában, minek voltunk egyszerre elszenvetői és ilyen-olyan közreműködőként, értelmiségiként, politikusként vagy csak szavazóként kivitelezői, azt hiszem, nagyon fontos lenne mindezt kiegészíteni annak a nyelvpolitikai erőternek az alapos elemzésével, amelyben a kormányzati önértelmezés, céltételezés, s az ezt úgy-ahogy segíteni képes kormány-, illetve koalícióközeli sajtó csak egy szerény s kezdettől mintegy védekezésre kényszerülő szólamot vitt. És ki kéne egészíteni ezt ama nem közvetlenül gazdasági összefüggéseknek a vizsgálatával

– mindeneelőtt a baloldali liberális értelmiség zsigeri ellenérzésének az elemzésével –, amelyek a rohamos tempójú, minden másra tekintet nélkül véghezvitt államtalanítás eszméjét közkedvelt ideológiává avatták a hazai nyilvános közbeszédben. Olyannyira, hogy ennek huzatában a megfontoltságra, a mértéktartásra, a fokozatoságra intő érvek, a privatizációs folyamat lehető ellenőrzöttségére, sőt az új típusú monopóliumok létrejötte elleni védekezésre szolgáló kezdeményezések is rögvest a félresöprenő bizonytalankodás, a harmadikutasság, ha nem egyenesen a privatizációellenesség, az államközpontú gondolkodás, az állami túlsúlyt fenntartani akaró törekvések bizonyítékának minősültek.

E körön belül pedig, azt hiszem, legelőbb azt a különös zsigeri ellenszenvet kéne görcső alá venni, ami a legnagyobb véleményformáló erővel rendelkező baloldali liberális értelmiséget rendre mozgósította a közösségi normateremtést, újratemtést szolgáló intézmények erősítésével szemben. S ami, azt gyanítom, végső magyarázatot kínálhat arra, hogy miért vált minden más fölé rendelt értéké számukra e célt szolgáló legátfogóbb legitim eszköz, az állam minél gyorsabb, minél korlátlanabb lebontása vagy legalább gyengítése.

*

Más példa, de groteszk módon ugyanarra világít rá, hogy az első polgári kormány miféle külső feltételek között, illetve milyen erős közegellenállással szemben volt kénytelen érvényre juttatni politikai törekvéseit. A volt német külügyminiszter, a liberális Genscher Antall József halálának tizedik évfordulója alkalmából az antológia számára küldött szövegét olvasva nem akarok hinni a szememnek. Az sem volt akármilyen, hogy az első szabad választás nyomán létrejövő kormány megalakításakor a konzervatív Kohl kancellár Horn Gyula külügyminiszteri pozíciójának meghosszabbítása érdekében lobbizott Antall Józsefnél, s nehezen akarta megérteni ötlete abszurditását. Égnek állt a hajam, amikor (ha jól emlékszem, az MDF képviselőcsoportjának valamelyik ülésén magától Antall Józseftől) először hallottam ezt a történetet. De Genscher szövege még ezek után is ámulatra készítet.

Háromoldalnyi írást küld az Antall Józsefről szóló gyűjteménybe, s van képe ebből egy fél oldalt Horn Gyula érdemeinek méltatására szentelni. Ismét elővezetve azt a már sokszor megcá-

folt mítoszt, hogy „elsősorban Horn Gyula külügyminiszter bátor döntése” nyitotta volna meg a határt 1989 őszén az NDK polgárai előtt Ausztria felé, ami a „békés forradalom gyújtólángja az NDK-ban és azon túl, egész Közép-Európában”. Továbbá nem ártallja azt emelni ki Antall József érdemei közül, hogy „folytatta azt a politikát, amelyet a korábbi kormányzat és különösen az akkori külügyminiszter, Horn Gyula megkezdett, amely Magyarországot közelebb hozta az európai-atlanti intézményekhez”.

Tényszerűen persze igaz az állítás, a közeledés a szóban forgó intézményekhez csakugyan a korábbi kormányzatok, a puhuló diktatúra, a hanyatló Kádár-kor idején kezdődött. De micsoda különbség volt e kétféle közeledés szándékában, értelmében, jelentőségében! Antall József méltatásának címén elkövetni ezt a „harmóniateremtést” a két szakasz között, ez – már bocsánat –, de hihetetlen taplóság, érzéketlenség, maga a blaszfémia.

*

A klasszikus politikusi képességek és a példaadó politikusi moralitás megtestesítője mellett a nemzetpolitikus Antall József részesül talán a legbensőségesebb méltatásban a gyűjtemény lapjain.

Okkal, mert ahogy Duray Miklós írja, e tekintetben „az igazi korszakváltást Antall József szavai jelentették, amikor kimondta a leginkább szomjazott titkot, amiről több mint negyven éven át szigorúan tilos volt szót ejteni. Az államhatárokkal szétszabdalt nemzet együttgondolkodása, újraterejtésének, a magyar lelkek valóságos újratálalkozásának, a nemzet összetartozásának kezdetét meghirdető mondatot.” Vagy Sütő András szavaival: „Mondta ő ezt higgadtan, politikai felelősséggel, hátsó szándékok nélkül – a világos szavak értelmében bízva; mások értelmében is bízva tehát... Mondta ezt alapvető emberi jogokra gondolva, az államilag erőszakolt asszimiláció kígyótorkában vergődő milliók segélykiáltását hallva és megértve; amiként más népek, európai nemzetek kormányai is mindig szót emeltek vértestvéreik védelmében bárhol a világon, és az természetes joguk is volt.”

*

Bevallom, korábban néha már bosszantott az antalli örökség páto-szos emlegetése. Mert amivel kapcsolatban a legtöbbet szóba került – a parlamentáris demokrácia megteremtése, Magyarország

euro-atlanti tájékozódása, a nyugati integrációs szervezetekbe való beépülés célkitűzése –, azt sosem éreztem Antall József megkülönböztető vállalásának, érdemének, személyes teljesítményének. Ha ugyanis van a rendszerváltó politikai elitnek közös öröksége, az éppen ezek közös vállalása.

Az új magyar demokráciát jellemző legfontosabb értékválasztások, a politikai rendszer kereteinek, alapintézményeinek megteremtése nem egyszemélyes teljesítmény volt, még csak nem is egyetlen oldal teljesítménye, hanem – a szabad választáshoz vezető rövid átmenet időszakában és még közvetlenül az első szabad választás után is – a szemben álló politikai oldalak, értelmiségi, politikai elitnek közös műve. Ezért nem a rendszerváltó politikai elitből kiemelve, illetve fölé emelve, hanem éppen ebbe a közegbe belehelyezve lehet méltányosan szólni Antall József szerepéről is, amely egyébként valóban kiemelkedő volt – ez ma már általánosan elismert tény – a 89-es átmenet hónapjaiban is, különösképpen a kerekasztal-tárgyalásokon és természetesen 90 után is, a halála pillanatáig, miniszterelnöksége éveiben.

Ma azonban, egy újabb négyéves jobboldali kormányzás és a már azóta is eltelt csaknem öt év, a második ciklusát töltő, harmadik kiadásban megmutatkozó balközép kormányzás megtapasztalása után visszanézve a kezdetekre, óhatatlanul máshova kerülnek a hangsúlyok, más fénytörésben látjuk lelki szemeink előtt parlamentáris demokráciánk hőskorát, a megalapozás és a felépülés éveit – következésképp az ebben kulcsszerepet betöltő Antall József erényeit, képességeit, érdemeit is. Egyfelől szinte nosztalgiát érzünk azokat az éveket felidézve, és az első miniszterelnök érdemeit is még fényesebbeknek véljük, mint hajdan, másfelől meg nehezen szabadulhatunk a gyötrő kétségektől, hogy vajon nem ott, nem akkor rontottuk-e el a dolgot jóvátehetetlenül, végzetesen.

A szövegek többsége a miniszterelnök halálának tizedik évfordulója táján született. A hazai szerzők még azzal a friss élménnyel a zsigereikben írhattak, hogy az első jobboldali kormány választási kudarca és a rákövetkező szocialista visszacsapás után a jobboldalnak az antalli kezdetekhez visszanyúlva és annak hibáiból is tanulva mégiscsak volt módja módosítani a rendszerváltás folyamatait. Volt hova visszatérni, volt mit folytatni, és nem volt reménytelen felvenni a korábban elejtett fonalat. Ma viszont, az immár harmadik baloldali kormány alatt, a kiszélesedő politikai,

gazdasági, szociális és morális válság nyomását elszenvedve, egyre gyakrabban tesszük fel magunknak a kérdést: nem ott, nem a kezdetekben van-e a magyarázata annak is, hogy az orbáni korrekció, a rendszerváltozás felülvizsgálatának és kiigazításának kísérlete is csak felemásra sikerült, sikerülhetett. És hogy még a tényleges eredményei is átmenetinek, időlegesnek, visszavonhatónak bizonyultak.

Nem lehetséges, hogy mi, és már ott a kezdetekben Antall József vezetésével alapoztuk meg a rendszerváltozás ma kiteljesedő kudarcát, legnagyobb rendszerváltó erőként a kerekasztal-tárgyalásokat lezáró megállapodásban, az MDF-nek a 89 őszi népszavazáson elfoglalt álláspontjában, az alkotmányozó nemzetgyűlésről való lemondásban, vagy később, a nagykoalíció elhárításában, illetve az ehelyett az SZDSZ-szel megkötött paktumban?

Azt írja Sólyom László a kötetben, hogy világtörténelmi újdonságként értékelhető az, ahogyan akkor sikerült megteremteni az állam alkotmányos szerkezetét. De nem lenne-e itt az ideje, hogy komolyan szembenézzünk azokkal az ellenvetésekkel, amelyeket marginális csoportcskák okvetetlenkedéseiként söprünk le magunkról 18 éve? Csakugyan olyan dicséretes lenne, hogy szűk elitcsoportok, szakértői körök alkudtak meg az új rendszerről a nyilvánosság háta mögött? S aztán megszavaztatták a kialakított szabályokat az illegitim parlamenttel? Majd a paktum előkészítésekör egy még szűkebb csoport, fél tucat politikus szakértő ezt is felülírta? Igaz, amiben megegyeztek, azt az új parlamentben az immár szabad választáson legitimitást nyert képviselők annak rendje és módja szerint szentesítették. A formalitással tehát nem volt baj – csak a lényeggel. Hiszen ha jól emlékszem, a két legnagyobb párt megválasztottjai voltaképpen azzal kezdtük képviselői működésünket az Országgyűlésben, hogy vezetőink megállapodásához tartva magunkat, hallgatólagos önkorlátozással még érdemi vitát sem folytattunk, folytathattunk az alkotmányos kormányzás rendjét alapvetően megváltoztató módosító csomagról.

Egyfelől tehát a demokratikus játékteret és az alkalmazott szabályrendszer demokratikus felhatalmazás nélküli elitcsoportok a nyilvánosság elől elzárt alkuja hozta létre. S a tényleges demokratikus verseny már e keretek között, egy újabb elitcsoport, az Alkotmánybíróság bírának jogértelmezése által korlátozottan indulhatott. Arról nem is beszélve, hogy a gazdasági átalakulást

meghatározó társasági és átalakulási törvény jóval az első szabad választás előtt megszületett. S a gazdaság magánosításának folyamata – a spontán privatizáció – gőzerővel zajlott.

Így a szabad választás voltaképpen már csak arról szólt, hogy mit kezd ezek között az új keretek és korlátok között a társadalom a szocialista rendszer örökségével, csődtömegével.

Sólyom László érezhető elégedettséggel írja, hogy „Magyarországnak pedig már kész alkotmánya volt akkor, amikor a rendszerváltás valójában elkezdődött”. Holott, hajdani politikai eszményeink zászlóra emlékeztető tépett rongyaival tántorogva a mai politikai sivatagban, legalábbis el kéne azon gondolkodnunk, nem ez volt-e éppen a baj. Hiszen mit is mond Bibó István a 45 utáni demokratikus kibontakozás esélyeit, lehetőségeit elemezve?

Előbb a harc, azután a szabály.

Bizony, mi ezt éppen fordítva csináltuk: előbb megalkottuk a szabályokat, megmerevítve egy olyan politikai helyzet erőviszonyait, amelyek az előző rendszer érdekcsoportjainak stabil fölényén nyugodtak. S ezután kezdtük a harcot. Az alkotmányos szabályrendszerrel, az Alkotmánybíróság felállításával a rendszer-váltó erők valójában a saját lábukra is nehezéket raktak. Ráadásul, mivel az ellenzék erői a kezdet kezdetétől egymással is keményen küzdöttek, voltaképpen nem lehet azon csodálkogni, hogy szép lassan egymást is meg a rendszerváltás eredeti értelmét, a közjó ügyét, vagyis a többség javának ügyét is ledarálták. A folyamat nyertese pedig nem más lett, mint a felváltott rendszer krémje, a késő Kádár-kori technokrácia.

És, már bocsánat, de azt ugye, nem tetszenek komolyan gondolni, hogy ez lenne a közjó? Hogy bár a többség a rövidet húzta, azért a közjó mégiscsak érvényesült az elmúlt évtizedekben?

Nos, igen, a keretek voltaképpen adva voltak az indulás pillanatában. De hát végső soron csak rajtunk, az új demokrácia legitim képviselőin, múltott, hogy mit kezdünk velük. Ha akartuk volna, ha meglett volna hozzá a korábbi ellenzék erői közötti együttműködési készség, az egész alkotmányos rendszert újraírhattuk volna a szabad választás után. Együtt bőven megvolt hozzá a kétharmados többségünk.

Vajon, ha Antall József meg van győződve arról, hogy az előző rendszer hatalmi hálózatainak következetes felszámolása érdekében szükség van – legalább átmenetileg – a volt ellenzék meghatá-

rozó erejű pártjainak nagykoalíciójára, meg tudja-e nyerni ehhez az MDF képviselőcsoportjának és magának a pártnak a támogatását? S nem jutottunk volna-e így messzebbre az előző rendszerrel való szakításban? Nem csupán a jogintézményekben, a gazdaság-szervezésben valósítva meg ezt, hanem az érdemi elszámoltatásban, igazságtételben, kárpótlásban – és kultúránkban, mentalitásunkban is.

És közösen nem alkothattunk volna-e nagyobb teljesítményre képes, kiegyensúlyozottabb társadalomszerkezetet, nemzeti érdekeinket jobban szolgáló demokratikus rendszert? Ha – egy újabb bibói fogalommal élve – egyfajta „határolt forradalomban” közösen (a korábbi ellenzékéből született kormányzó nagykoalíció) kicsit megnyújtjuk a harc szakaszát, mielőtt megmerevitenénk az új alkotmányos rendszert valóban időtálló, hosszú távra szánt szabályok formájában. Nem hozhattunk volna-e létre így nemcsak stabilabb, hanem társadalmilag elismertebb alkotmányos berendezkedést? S a mai két Magyarország magja, az akkori rendszerváltó MDF és SZDSZ értelmiségi tábora, nem szerezhettük volna-e meg egymásról épp e folyamatban, az előző rendszer közös felszámolásában és az új berendezkedés megalkotásában azokat a pozitív élményeket, amelyek egymás legitimitásának elismerését érzelmi-
leg is megalapozzák? S vajon nem épp ez az előző rendszer felszámolásában a nyilvánosság előtt végzett, szélesebb körű társadalmi részvétellel járó közös munka, a közös harc, a közös alkotás ruházta volna-e fel azzal a legitimitással az alkotmányos rendszert, amelyet ma oly fájdalmasan nélkülözni látszik?

Kérdések kérdések hátán.

De folytathatnánk akár egy ezzel ellentétes gondolati pályán is. Vajon mennyire határozta meg az Antall-kormány jövőjét a miniszterelnök azon, korántsem magától értetődő döntése, hogy, függetlenül a szakmai képességeitől, volt MSZMP-tagot nem emel be a kormányába?

Holott azok sorában, akik az MDF-hez csatlakoztak, a rendszerváltozás előkészítésében fontos szerepet játszó értelmiségiek között is, de a kevésbé ismert emberek között is nem kevesen tagjai voltak egykor az állampártnak. Sőt, az MDF alapszabálya még 89 elején sem zárta ki, hogy valaki MDF-es létére ugyanakkor az MSZMP-nek is tagja lehessen. Vajon nem maga a miniszterelnök ágyazott-e meg az efféle lépésekkel annak a differenciálatlan anti-

kommunista retorikának, amellyel aztán miniszterelnökként bőven akadt baja, amikor a kormány teljesítményével elégedetlen bázisa, a kormánypártok radikálisai elkezdtek követelni az államapparátusok megtisztítását a volt kommunistáktól.

Ha jól belegondolunk, két szék között a padlóra kerülve kormányoztunk.

S e kormányzati felállást, stratégiát választva vajon jelentős részben nem mi magunk készítettük-e elő az MSZP és az SZDSZ, illetve támogató köreik a rendszerváltozásra végzetes hatású összeforrását?

*

Politikusi képességeinek kiemelése mellett Antall József, a morális lény kapja a legtöbb méltatást a kötet emlékezéseiben, portréiban – ami teljességgel indokolt, de mi sem jellemzi jobban az alacsony kort, korunkat, mint az, ahogyan az általa képviselt politikusi moralitás már csak a nosztalgiában jelenik meg.

„Hol az a politikus, aki majd bölcs alázattal, erős szerénységgel és rettenthetetlen tisztességgel vezeti el Magyarországot a kereszténység mindenkit szolgáló univerzalitásával Európa nemzeti közé... Az alkotás beteljesülését tíz éve várjuk – írja 2003-ban –, s közben egyre messzebb kerül a keresztény Magyarország. S miközben a médiumok ontják elénk az álomférfiakat, kellene már végre egy államférfi is ennek az országnak. Antall József hiánya egyre fájóbb.” – Jávor Béla ihletetlen pontos szavai az Antall József halálának tizedik évfordulójára írt lírai emlékidézéséből ma, három évvel később még kevésbé tetszenek túlzásnak. És azt hiszem, sokak lelkiállapotát kifejezik a rendszerváltozás egykori elkötelezett hívei közül, akik nemcsak a materiális javak körének bővüléséhez fűzték gyakor reményeiket, hanem a morális közösség újjászületéséhez is.

De idézhetjük Pethő Tibor szavait: „szilárdságával, jellemességével s mély erkölcsiségével kimagaslott közéletünk szereplői közül”, vagy azt, amit Dávid Ibolya mondott: „Míg mások a hatalom- és vagyonátmentéssel voltak elfoglalva, az ő fogyo élete az értékátmentésről szólt.” És persze azt, ahogyan Granasztói György emlékezett: „okosabb, finomabb és jobb ember volt nálunk, ezért emeltük magunk fölé”. Jávor Béla ihletetlen pontos szavai az Antall József halálának tizedik évfordulójára írt lírai emlékidézéséből

ma, három évvel később még kevésbé tetszenek túlzásnak. És azt hiszem, sokak lelkiállapotát kifejezik a rendszerváltozás egykori elkötelezett hívei közül, akik nem csak a materiális javak körének bővüléséhez fűzték egykor reményeiket, hanem a morális közöség újjászületéséhez is.

(A politikus Antall József – az európai úton. Szerk.: Biernaczky Szilárd–Jeszenszky Géza–Kapronczai Károly. Mundus, Bp., 2006.)

ELEK ISTVÁN

ELVESZETT OBJEKTIVITÁS

A neves, bár meglehetősen sok indulatot kiváltó publicista, Debreczeni József, a két korábbi miniszterelnökről, Antall József-ről és Orbán Viktorról írt életrajza után ismét egy kormányfőről készített biográfiával állt elő. Két jobboldali politikus után ezúttal egy baloldali választott műve témájául: Gyurcsány Ferencet.

A könyv három nagy tematikus fejezetre osztható. Első részében a szerző Gyurcsány Ferenc életének kezdeti szakaszát mutatja be, a gyermekkort, a család társadalmi háttérét és szociális helyzetét, majd a Pesten és a szülővárosában, Pápán töltött középiskolás éveket. A katonaságot követően pécsi főiskolás évei következnek, ahol Gyurcsány Ferenc politikai karrierje is elindult az intézmény KISZ-bizottságán belül. A főiskola befejezése után a politikai pályája és a tanulmányai a fővárosban folytatódtak, de a szépen ívelő karrierjére a rendszerváltozás és a KISZ feloszlása tett pontot.

A könyv második fejezete Gyurcsány Ferencet, az üzletembert mutatja be, aki vállalatbirodalmát a „semmiből” kiépítve lett milliárdos. A szerző részletesen bemutatja ennek az útnak állomásait, és maga a könyv főhőse is sok érdekes adattal szolgál ebből az időszakból, különösen az indulást illetően. Debreczeni külön részt szentel Gyurcsány sok vihart kiváltó üzleti ügyeinek, mint például a balatonörszödi kormányüdülő és a Szalay utcai ingatlan kérdése. Ám a szerző ezt Orbán Viktorról írt könyvének hasonló témájú fejezeteihez viszonyítva sokkal elnézőbben teszi, és olyan esetek, mint például a Fittelina-ügy, vagy az ezekkel kapcsolatos bírósági anyagok teljesen elsikkadnak. E fejezet végén Debreczeni azt

is külön kiemeli, hogy Gyurcsány, Orbánnal szemben a vagyonát nem politikusként szerezte, hanem már befutott üzletemberként kezdett el a politikával foglalkozni, holott könyvének főhőse üzleti ügyeihez éppen a pártállami időkben szerzett politikai és személyi, illetve később családi kapcsolatait használta fel.

A könyv harmadik részében Gyurcsány Ferenc politikai pályafutását mutatja be, aki 1999-től kezdve, publicisztikai munkái révén kezdett ismét aktívan bekapcsolódni a magyar politikai életbe, pályafutása meredeken felfelé ívelt. Először tevékeny részt vállalt a 2002. évi kampányban, majd kisebb kihagyás után Medgyessy Péter miniszterelnök tanácsadója, később kormányának tagja, végül 2004-től utóda is lett. A könyv befejező részében a szerző azt mutatja be, hogy Gyurcsány Ferenc, az új, demokratikus Magyarországon hogyan tudott először nyerni a választásokon hatalomban lévő miniszterelnökként, majd a régi-új kormányfő nyilatkozott az ezt követő időszakról is.

Debreczeni József könyvének, bár valóban rendkívül érdekes információkkal szolgál erről az időszakról, szakmailag és politikailag meglehetősen komolyak a hiányosságai.

A szerző forráskezelése is komoly fenntartásra ad okot. A könyv ugyanis döntően a Gyurcsány Ferenc által elmondott monológokra épül, amit kisebb mértékben a kormányfő közvetlen beosztottjainak (pl.: Szilvásy György, Bajnai Gordon, Szigetvári Viktor, Keszthelyi András stb.) beszámolóit egészítik ki. E nyilatkozatok ugyan nagyon fontos és érdekes belső információkkal szolgálnak a szocialista pártról, illetve a kormányzat működéséről, viszont ezek teszik ki a könyv legnagyobb részét, amit Debreczeni kisebb, leginkább személyes szimpátiáját kifejező narratívával egészít ki. Ugyanakkor a szerző *a legteljesebb mértékben mellőzi a Gyurcsány Ferencsel kapcsolatos ellenvéleményeket*, holott ez, ha nem egy propagandakiadványról, hanem egy tudományos célzattal vagy színezettel íródott monográfiáról van szó, akkor szakmai alapkövetelmény lenne. Debreczeni ezt azzal magyarázza, hogy az ellenfelek politikai szempontból túlságosan elfogultak lennének a könyv főhősével szemben. Az a kérdés fel sem merül benne, hogy éppen az ő feladata lenne a támadásokat megfelelő forráskritikával a „helyükre tenni”. Ugyanígy az sem jut az eszébe, hogy mennyire nyilatkozhatnak objektívan a kormányfőről a tőle egzisztenciá-

lis függésben lévő beosztottjai. Az is furcsa szakmai szempontból, hogy a szerző egyáltalán nem használta fel a nemzetközi sajtóban Gyurcsány Ferencről megjelent anyagokat, melyek objektivitásához nem fér kétség, de a kormány (pénzügy)politikájáról alkotott, nem feltétlenül pozitív véleményük nehezen illeszkedne a könyv kritikátlan szellemiségéhez. A forráskezelés itt bemutatott módja mellett talán szerencsésebb lett volna, ha a szerző nem biográfiát, hanem interjúkötetet, esetleg valamiféle propagandakiadványt készít a Magyar Szocialista Párt számára. Így Debreczeni a miniszterelnök iránt érzett személyes szimpátiáját a szakmaiság durva megsértése nélkül is kifejezhette volna, műve pedig a 21. század eleji magyar politikatörténet egyik érdekes kordokumentumaként lenne olvasható.

Debreczeni József műve politikai értelemben is meglehetősen ellentmondásos. A szerző ugyanis előző két könyvében és publicisztikai munkásságában is az Antall József által képviselt politikai szellemiség alapján bírálta a magyar politikai élet szereplőit, kérte számon tőlük a demokratikus politikai normák megsértését, illetve a jogállami keretek esetleges feszegetését. Ez a magatartás, amennyiben az pártállásra való tekintet nélkül az eldurvult, szekértáborokra bomlott magyar politikai élet torzulásai és szélsőségei ellen irányul, rendkívül pozitív, ám Debreczeni könyvében (a 2002-es választások utáni publicisztikai munkásságához hasonlóan) sajnos mindebből meglehetősen kevés érezhető. A szerző ugyanis csak Orbán Viktort bírálja ezen szellemiség alapján: Gyurcsány Ferencet nem. Így a könyv kapcsán nemcsak elviségről, hanem tárgyilagos megközelítésről sem lehet beszélni, hiszen a főhőse szempontjából kellemetlen dolgokat többségében meg sem említi vagy egyszerűen elsiklik felettük.

A Debreczeni József által korábban hangoztatott antalli normák fényében elgondolkoztató, hogy a szerző milyen gyakran huny szemet Gyurcsány olyan megnyilvánulásai felett, melyeket nemcsak egy ilyen elviség, hanem egy normális politikai vagy elemzői magatartás esetén is feltétlenül szóvá kellett volna tenni. Ennek egyik eklatáns példája a 2001. decemberi, Orbán–Nastase megállapodással kapcsolatos gyurcsányi magatartás értékelése volt. A miniszterelnök ugyanis a könyvben szinte kérkedik azzal, hogy 2001 decemberében a szocialisták éppen az ő tanácsára rúgták fel a magyar parlament valamennyi pártja által elfogadott meg-

egyeztést, és dobták be a „23 millió román munkavállaló” jelszavát. Ezzel a szocialista párt egy rövid időre növelni tudta támogatottságát, miközben a nyugat-európai szélsőjobboldal érvrendszerét használta fel. A szerző mind a megállapodás megszegését, mind ezt a szélsőséges demagógiát szó nélkül hagyja, csakúgy, mint például a határon túli magyarok kettős állampolgárságának kérdésében képviselt álláspontját, a köztisztviselői kar átpolitizálásának szándékát, a Gyurcsány-féle prezidenciális törekvéseket, az ukrán elnökválasztás alkalmával tanúsított diplomáciai baklövést vagy a szaúd-arábiai labdarúgó-válogatott terroristának való nevezését. Debreczeni pedig mindössze a szovjet felszabadításért, Putyinnak tett köszönetmondásért ítéli el könyve főhősét.

A legfurcsább talán az, hogy az a botránysorozat, ami az Európai Uniónak benyújtott magyar konvergenciaprogram hamis adatai miatt robbant ki, *említést sem kap* a szerző részéről, a brüsszeli elutasításokra adott cinikus és hazug magyar kormányzati válaszreakciókról nem is beszélve. Ez különösen annak fényében meglepő, hogy ezt ugyanaz a Debreczeni József teszi, aki Antallról írt könyvében külön is kiemelte, hogy az akkori miniszterelnök milyen keményen követelte meg a közérdekű adatok hitelességét 1990-et követően.

A könyv arra sem ad választ, hogy Gyurcsány Ferenc, aki Medgyessy Péter 2002-es választási kampányának egyik vezetője volt, milyen szerepet játszott az országot a pénzügyi katasztrófa szélére sodró 100 napos programban. Ő volt-e az ötletgazda, ha nem, volt-e bármiféle ellenvéleménye a jelszó kitalálása vagy a program végrehajtása során, és hangot adott-e ennek valamilyen formában, vagy pedig szokása szerint „a cél szentesíti az eszközt” alapon a Magyar Szocialista Párt rövid távú érdekeit az ország hosszú távú érdekei elé helyezte? Az is furcsa egy tárgyilagos elemzőtől, hogy Debreczeni, aki Orbán Viktorról írt könyvében még pozitívan értékeltette annak társadalom- és gazdaságpolitikai kísérletét, ebben a művében meg sem említi azt társadalompolitikai modellváltást, amit Medgyessyék hatalomra kerülése jelentett.

A szerző a 2004-es miniszterelnök-csere és a Magyar Szocialista Párt választási győzelme közötti időszakot szinte kizárólag a két „nagy”, Gyurcsány és Orbán párharcaként elemzi. Ennek során Debreczeni csak Gyurcsány Ferenc politikai teljesítményére koncentrálnál, vagyis arra, hogy hogyan sikerült pártja hátrányát ledol-

govza legyőznie ellenfelét, miközben teljesen elfeledkezik arról, hogy könyvének főhőse nem egy ellenzéki politikus, hanem Magyarország miniszterelnöke, akinek elsődleges feladata az ország kormányzása. Emiatt Debreczeni részéről elmarad Gyurcsány Ferenc ekkor nyújtott kormányzati teljesítményének és a kritikus pénzügyi folyamatoknak az értékelése.

A választási kampány során, az ország rendkívül jó gazdasági és pénzügyi helyzetét hangoztató kormányzati jelszavak (pl.: „dübörgő gazdaság”, „pannon puma” stb.) és annak valóságos állapota között tátongó szakadék kielemezésére ismét csak nem kerül sor. Pedig különösen érdekes lenne megtudni, hogy Debreczeni például miként értékeli azt a cinikus és felelőtlen, kizárólag pártja érdekét szem előtt tartó gyurcsányi magatartást, aminek egyik jó példája a választások előtt elfogadott, több évre szóló adó- és áfacsökkentés volt, ami ugyan a Magyar Szocialista Párt választási esélyeit javította, ám az amúgy is rendkívül magas államháztartási hiányt tovább növelte.

Gyurcsány a könyv zárófejezetében választást követő terveiről is nyilatkozik, többek között arról is, hogy tapasztalhatók ugyan bizonyos kedvezőtlen folyamatok, ám ezek miatt nem akar újabb, a középrétegeket sújtó Bokros-csomagot. Szinte hihetetlen, hogy ezt a páratlan cinizmust a szerző ismételten csöndes áhítattal hallgatja, holott nemcsak egy magára valamit is adó elemzőnek, hanem egy híreket hallgatónak is már rég tudnia kellett, hogy ennek éppen az ellenkezője várható a választások után.

A könyv, bár a szubjektív elem kisebb-nagyobb mértékben az előző két életrajzban is jelen volt, nem tekinthető valódi monográfiának. Ennek oka nemcsak a történelmi perspektíva és a megfelelő források hiánya, hanem az, hogy objektivitásában messze elmarad Debreczeni előző két munkája mögött. A szerző nem a történések tárgyilagos bemutatására és elemzésére törekszik, hanem azok önkényes szelektálásával, főhősét próbálja görcsösen igazolni. Könyve egyfajta Gyurcsány Ferenc-apologetikának tekinthető, és a korábbi politikai elveivel ellentétes táborba átsodródott szerző érzelmi öngazolása, nem pedig egy szakszerű, a tudományos kritériumoknak megfelelő munka.

(Debreczeni József: Az új miniszterelnök. Osiris, Budapest, 2006.)

VESZTRÓCZY ZSOLT

A FAMETSZÉS NAGYMESTERE

Domján József (1907–1992)

Domján József a 20. század magyar művészetének kiemelkedő alakja, Amerikában mégis sokkal jobban ismerik, mint Magyarországon. Szerzte a világon a színes fametszetkészítés modern megújítójának, egyik legnagyobb mesterének tartják. A grafikai dúcok mesteri faragása, a nyomatok tisztasága, a motívumok sokat sejtető gazdagságának belső világa adja a Domján-képek magával ragadó hatását. A művész a fametszeteken kívül más műfajokban is eredeti módon fejezte ki magát. Szerette a pasztellt és más különleges festői eljárásokat. Varázslatos szín- és formavilág jellemzi „spirituális” festményeit is.

Képei annyira egyéniék és magyar gyökerűek, hogy stílusa nem téveszthető össze senki máséval. Kifejezőmódjában soha nem tagadja meg a figuralitást, mégis egyéni módon elvonatkoztat. Motívumaiban felfedezhetjük a természet jelenségeinek gazdagságát, a népi faragások világát és az ősi kultúrák üzenetét. Madarak, növények, a természet tárgyai és jelenségei; történelmi alakok, csatajelenetek, balladás lányok, angyalok és kozmikus jelenségek állnak össze képein sajátos rendszerbe. Dekorativitása gazdag tartalmat hordoz.

Domján József életének első felét a útkeresés jellemezte, amelyet a beérkezés sikereiben gazdag szakasza követett. Érett művészként, ötvenévesen kellett az Újvilágban mindent újrakezdenie, de néhány év alatt ismét sikert sikerre halmozott, és színes fametszeteivel a legismertebb művészek közé küzdötte fel magát. S bár Amerikában lett világhírű – mégis mindvégig magyar művésznek számított; képi világában meghatározó maradt a hazai „mikrokozmosz”: a természet, a kultúra és folklórvilág. Olyan vizuális jelkép-rendszert alakított ki, amely a magyar hagyományban gyökerezik, de univerzális jelentéssel bír, a „bartóki modell”-t követve; kultúránk ősrétégeből táplálkozik, mégis univerzális jelentéssel bír.

Nyomorúságos körülmények között Kőbányán nőtt fel, ezt a nagyvárosi perifériát tartotta igazi szülőhazájának. Több szakmával is próbálkozott, míg rátalált a művészet útjára. 1928-ban vette a vándorbotot, munkát keresve gyalog bebarangolta fél Európát, és

eredeti helyszíneken tanulmányozta a legnagyobb műalkotásokat. Ezután egyéves, remeteként megélt meditáció következett a Bakony erdejében, a csatkaí búcsújáróhelyen. A természeti magány jelentősen hozzájárult művészi látásmódjának kialakulásához, s ezután szinte kész művészként jelentkezett. Östehetségnek tartották, és Aba Novák Vilmos szabadiskolájába, majd a Képzőművészeti Főiskolára került, ahol Rudnay Gyula, majd Szőnyi István tanítványa lett. Jelentős hatással volt rá még Csontváry és Derkovits munkássága is. Előbb pasztellel szeretett dolgozni, evvel a technikával alkotta ún. spirituális képeit, amelyeken a valóság sajátos lelki dimenzióját jelenítette meg. A második világháború élményei erősen hatottak művészetére. A rombolás és az építés gigantikus élményei megjelennek képein, s az új korszak művészetszemlélete benne fedezi fel azt a munkásosztályból származó alkotót, akinek képein a munka és a gép világa hitelesen szólal meg.

Sikeres művész lesz, rendszeresen kiállít, díjakkal halmozzák el, de nem akar a rendszer kiszolgáló művésszé válni. Ezért külföldi tanulmányutakra indul. 1948-ban Skandináviába utazik, ahol – egy véletlen folytán – a fametszetkészítés mesterének kiáltják ki. Stockholmban és Malmöben rendez nagy sikerű kiállításokat, eljut az Északi sarkkörig, ahol lenyűgözi az éjféle nap látványa. Nem sokkal ezután lehetősége nyílik az ősi grafikai technikák tanulmányozására Kínában. Újabb egyéves tanulmányút következik, amelynek eredményeképp elnyeri a legnagyobb fametszőművészek járó elismerést, amit személyében először kap európai művész. Hazatérése után sorra aratja a sikereket és elnyeri a legjelentősebb művészeti elismeréseket (1955: Munkácsy-díj, 1956: Kossuth-díj). Képein ez idő tájt tűnnek fel a jellegzetes Domján-témák: a történelmi események (*Budai Nagy Antal* és a *Spartacus* sorozat), a népballadák világa (*Kádár Kata*), valamint különleges természeti tanulmányok – virágok, madarak –, amelyek már a színes fametszet kifejezőmódjában jelennek meg. Művészetete fokozatosan átalakul; a figuralitást egyre inkább felváltja a természetből származó, de elvontabb jellegű, többdimenziós látásmód.

1956 őszén Svájcban van kiállítása. A forradalom után nem tér haza, hanem családjával együtt kivándorol Amerikába. Ötvenéves ekkor, az újrakezdés nagy kihívást jelent számára. Magyarországon szinte mindent elért, Amerikában gyökerek és nyelvtudás nélkül ismeretlennek számít. Mégis, rövid időn belül sikeres mű-

vész lesz, neve szakmai körökben ismertté válik. Ennek titka talán abban rejlik, hogy nem áll be a sorba, nem követi az amerikai művészeti divatirányzatokat, hanem gyökereihez ragaszkodva, saját stílusát folytatja és elmélyíti. Így marad meg Amerikában és a nagyvilágban is eredeti, egyedi. Számos múzeum, a New York-i Metropolitan Museum, a philadelphiai Art Museum, a cincinnati Art Museum, Schweinfurt Art Center, Auburn, New York stb. vásárolja műveit. Alig akad Torontótól Texasig és Bostontól San Franciscóig olyan jelentősebb művészeti gyűjtemény, amelyben ne szerepelne Domján-mű. A művész Amerikában igazi otthonra talált. A New York államban lévő kis Tuxedo park csodálatos tavának partján megvalósul a műteremnek, a műhelynek és a családnak otthont adó Domján Stúdió, amit egy tűzvész miatt még egyszer fel kell építenie. Az új műteremházban nemcsak a festmények, fametszetek készülnek, hanem iparművészeti munkák, szőnyegek, könyvek és egyéb grafikai alkotások is.

A magyar kultúrpolitika hosszú ideig nem vett tudomást a művész nemzetközi sikereiről. A 60-as években Domjánról mint „tékozló fiú”-ról írtak egy művészeti folyóiratban. A hetvenes évek közepétől azonban a művésznak lehetősége nyílt az újbóli hazai bemutatkozásra. Sárospatak városa érdeklődést mutatott a művész tevékenysége iránt. Domján József életművének jelentős részét a városnak adományozta. 1977-ben Sárospatak díszpolgárának nyilvánították, és a Kazinczy utcai Szinyei-házban megnyílt a teljes életművet átfogó Domján Múzeum. A 80-as években Magyarországon több helyen rendezett kiállításokat, és néhány könyve is megjelent. Toldi-illusztrációkat tartalmazó könyvét és a 10 legszebb magyar népballadát ábrázoló kötetét a Helikon kiadó adja ki.

Hogyan lehetne tömören összefoglalni Domján József karakterét, művészi alkotóvilágát; melyek azok a legfőbb jellemzők, amelyek ezt a művészetet térben és időben meghatározzák?

Domján lételeme a helyváltoztatás, a mozgás. A fiatalkori gyaloglások, majd az egyéves meditáció; a tanulmányutak és kiállítások az Északi-sarkkörtől Kínáig; aztán Európából Amerikába; végül hazatérés Sárospatakra. Művészetének egyik titka talán az, hogy a világ különböző részein szerzett hatásokat folyamatosan magába szívta, és azokat saját személyiségén átszűrve, teljesen egyéni módon lényegítette át képeire.

A 20. század elején született, és az utolsó évtizedben halt meg, így magába olvasztotta a század különböző korszakainak stílusát, amelyekből valami egészen újat és egyénit alkotott. Domjánt mindig foglalkoztatta a történelem – a csaták, a hősök ideje, a balladák, az ősi hiedelmek és a mondavilág –, s ezeket olyan festőien és oly gazdag stílusban jelenítette meg, hogy azok időtől és tértől függetlenül folyamatosan jelen lévő esztétikai értéket hordoznak.

Szimbólumvilága sajátos mitológiából származik. Hogy igazán érteni tudjuk ezt a művészetet, meg kell ismerkedni az egész munkásságán átvonuló vizuális jelképrendszerrel. Először a virágokat említjük, amelyek, bár gyakran botanikai szakszerűséggel vannak megjelenítve, mégsem egyszerű természeti tanulmányok, hanem egyfajta vegetációs mikrokozmosz sajátos megjelenésének tarthatók. A vadvirágok, az orchideák és sok más növény Domján képein szinte illatoznak, mintha a természeti valójukat is magukban hordoznák. Másik fontos motívuma a madár. Domján madarai csaknem mindig jelképek. Itt már hiába keresnénk a természettudományi tökéletességet, ezek a szárnyas lények általában a művész belső világának kifejezésére szolgálnak. Domján többszörös újrakezdései során mindig, mint valami fönixmadár támadt fel. A művész a páva alakjában találta meg azt a szimbólumot, ami igazán kifejezi egyéniségét. A páva mitikus állat, a nap madara, amely elúzi a sötétséget és a rontás erőit. Keresztülzáró időn és téren, színes tollazatán megcsillannak a fények. A madarakon kívül más állatokat is találunk a Domján-képeken (szarvas, sárkány), amelyek mind a sajátos Domján-mitológia fontos tartozékát jelentik. Harmadik jelképcsoportnak talán a kozmikus szimbólumok tarthatók: a csillagok, a Nap és a Hold ábrázolása.

Művészete sajátos és mély kapcsolatban áll a magyar hiedelemvilággal és a népművészettel. Fiatal korában nem érték folklórhátások, édesanyja nem is volt magyar anyanyelvű. A folklorisztikus élmények a természetben és a művészetben keresztül érintették meg. Ezért a Domján-képeken a népművészeti hatás sohasem dekorációként jelentkezik; hanem szimbólumként, a belső érzésvilág és a karakter kifejeződéséeként. Színes fametszeteinek világa nemcsak a valóság rétegeit sűríti, a felszín könnyen befogadható szépségei mélyén megjelenő jelek, jelképek világa olyan művészi mondanivalót hordoz, amely mély és maradandó esztétikai élményt nyújt.

Domján József születésének századik évfordulója alkalmából a New Jerseyben működő New Brunswick-i Amerikai Magyar Alapítvány és a Passaic-i Amerikai Magyar Múzeum a Magyar Képzőművészeti Egyetemmel, a Magyar Nemzeti Galériával és a miskolci Herman Ottó Múzeummal együttműködve többnapos szimpóziumot rendez Budapesten és Sárospatakon. A rendezvénysorozat a Magyar Nemzeti Galériában kezdődik, ahol a résztvevők megtekinthetik a gyűjtemény Domján-anyagát. Ezután a Magyar Képzőművészeti Egyetemen, a művész tanulmányainak egykori színhelyén retrospektív kiállítás nyílik. Másnap az egyetemen egész napos tudományos tanácskozást rendeznek, amelyen felidézik a művész munkásságát, ismertetik a különböző gyűjteményekben található Domján-életművet, és a családtagok, ismerősök, barátok felidézik személyiségének vonásait.

Gyermekkora színhelyén, Kőbányán, a Pataky Művelődési Központban kiállítást rendeznek és filmbemutatót tartanak az életművéről. A kerületben emléktáblát állítanak egykori lakóházán.

A programsorozat zárásaként egész napos autóbusz-kirándulást rendeznek Sárospatakra, ahol ismét megnyílt Domján József újrendezett állandó kiállítása.

TARJÁN GÁBOR

TÓKÉS PÜSPÖK AZ EURÓPAI PARLAMENTBEN?

Mostanában Kelet-Közép-Európában nem ekleziológiai jellegű kérdésként fogalmazódnak meg az egyházak közéleti szerepvállalásával kapcsolatos fölvetések, jóllehet a jó szándékú – vagy annak álcázott –, döntően a történelmi egyházakat érő bírálatok jelentős része biblikus teológiai alapon fogalmazódnak meg. Kicsit furcsán hangzik ugyan, amikor magukat hívőként definiáló emberek rendre megfogalmazzák azon nézetüket, hogy az egyházaknak semmi keresnivalójuk nincs a társadalomban, hiszen Jézus megmondta, hogy az ő országa nem e világból való, és hívei mindennap azért imádkoznak: „jöjjön el a te országod”, tehát Isten országa egyelőre még várat magára. Furcsán hangzik, de az állítás önmagában igaz, ezt a történelmi egyházak sem vitatják, az egyet-

len probléma vele, hogy önkényesen ragadott ki valamit a tanítás egészéből. Hiszen az Újszövetségben több helyen olvashatunk arról is, hogy az Írás beteljesedett, és Isten országa közöttünk van. Teológiailag ezt úgy szokták megfogalmazni, hogy az egyháznak kettős természete van, amit jól szemléltet a Szent Pálnál előforduló „Krisztus titokzatos teste” hasonlat is. Az egyházakat visszaszorítani szándékozó érvelés tehát nem ab ovo hamis, hanem azért, mert részigazság.

És ennek belátásához még teológiai képzettség sem szükséges, hiszen az egyházak mi más is akarnának, mint híveik számát gyarapítani, ha lehetséges, oly módon, hogy minél nagyobb fordulatot érjenek el az emberek életében. Ez lenne a megtérés, enélkül nem is egyház az egyház, hanem valamilyen társulat, egyesület, közösség.

Persze kár lenne naivan eltekinteni a bírálatok valódi, politikai tartalmától, hiszen végső soron nem teológiai kérdésről van szó, hanem arról, hogy joguk van-e az egyházaknak befolyásolni az embereket, elsősorban életviteli kérdésekben, ebből következően pedig politikailag. Ez a befolyásolás ugyanis sokkal hatékonyabb lehet, mint bármelyik párt, bármelyik fogyasztási termék reklámhadjárata, sőt, fönnáll annak a veszélye is, hogy a történelmi egyházak épp a tömegbefolyásolás hatékony eszközeivel szemben immunizálják híveiket.

Nyíltan nemet mondani az egyházak társadalmi szerepvállalására persze egyelőre nem túl divatos dolog, a bírálatok jelentős része inkább indirekt, és az egyházak hatásának korlátozására törekszik. Ilyenek a „hinni a templomban kell” és az „egyház szempontjából nem is olyan rossz hely a sekrestye” típusú felvetések, melyek a kereszténység egyetemességigényét igyekeznek tagadni, s megelégednének azzal, ha az emberi élet jól szeparálható kis részletére redukálnák befolyásukat.

Hogy ez mekkora képtelenség, ahhoz érdemes egy-két lépést hátrálni a „hazai tűzfészekről”, és futó pillantást vetni a trianoni határon kívül szorult magyarságra. Aligha vitatható, hogy Erdély, Bácska, Kárpátalja, Felvidék magyarságát nem kis mértékben éppen az volt képes identitásában megőrizni, hogy a történelmi egyházak – nagyon helyesen és küldetésüknek megfelelően – a lehetőségekhez képest minél teljesebb társadalmi szerepvállalásra törekedtek. Ha az anyaország el is felejtkezett a határon kívül rekedt polgáiról, az egyházak nem. Túl sok köszönetet nem kaptak

tevékenységükért, sem a 89–90-es fordulat előtt, sem utána, de azt talán még a történelmi egyházak minél tökéletesebb elszigetelésének hívei sem vitatják, hogy tevékenységük nélkül sokkal nagyobb arányú lett volna az asszimiláció.

Ennek fényében különleges jelentősége van Tőkés László Királyhágó menti református püspök döntésének, melyet februárban jelentett be: elfogadja az Egyeztető Kerekasztal felkérését, és megméretteti magát az európai parlamenti választásokon. Tőkést különleges helyzetéből és jelentős társadalomformáló hatásából adódóan nem is nagyon támadták a szokott módon, jelesül azzal, hogy miért politizál az egyház.

Ezen a szinten ugyanis a kérdés felvetése értelmetlen. Tőkés nagy magabiztossággal vesz részt a közéletben, személyiségének talán éppen az legrokonszenvesebb vonása, hogy teljes emberként igyekszik élni, és ha döntéseit sokan vitatják is, az megkérdőjelezhetetlen, hogy jelentős szerepe van az erdélyi magyarság megmaradásában és érdekérvényesítő képességének javításában.

Az európai parlamenti választásokon való részvétel is ezt a lehetőséget javíthatja. Persze kérdéses, hogy ismertsége és elfogadottsága elegendő-e ahhoz, hogy független jelöltként mandátumhoz jusson. Markó Béla március 12-én tartott sajtótájékoztatóján úgy vélte, hogy a jelenlegi törvényi szabályozás ismeretében Tőkés kudarcra biztosra vehető, hiszen Románia 35 képviselői helyet kap az EP-ben, és ahhoz, hogy valaki bejusson, körülbelül a szavazatok 3 százalékát kellene megkapnia. A Tőkéssel szemben nem különösebben barátságos Transindex internetes hírportál szerint 43–45%-os részvétel mellett 230–240 ezer szavazatra lenne szüksége. Ez soknak tűnik, ugyanakkor Markó mellett Tőkés a legismertebb erdélyi magyar politikus (a Transindex megfogalmazásában „rommagyar”), és Markó 2004-ben 533 ezer szavazatot kapott az államelnök-választáson, tehát elvileg nem lehetetlen, hogy Tőkés is megszerezze a bizalmat.

A helyzet tehát nem teljesen reménytelen, legföljebb kétséges. Mindenesetre mind az erdélyi magyarság, mind a református egyház különleges helyzetbe kerülne, ha Tőkés Brüsszelben folytatná pályafutását. Kár lenne túlságos reményeket táplálni tevékenységének lehetséges eredményeivel kapcsolatban, hiszen az EU apparátusának működése valószínűleg lehetetlenné tenné a látványos csodákat. De a csoda már akkor is megtörténne, ha Tőkés László

mandátumhoz jutna az Európai Parlamentben, s akár csak a pusztai jelenlétével is nyomatékkal képviselné a vallási és/vagy nemzeti kisebbségek ügyét.

FÁY ZOLTÁN

VISSZAPILLANTÁS A SZOCIALISTA REALIZMUSRA

Az elmúlt 150 év alatt a történeti építészet többször is „visszatért”, megjelenését historizálásnak nevezzük. A historizmus különböző formában és eltérő indítékokkal bukkant fel. A 19. század végén az építészeti útkeresés része volt, az első világháború idején a modern építészettel szemben álló értetlenséget tanúsította, a 20. század végén – az úgynevezett „posztmodern” – értelmetlen nosztalgiát lovagolta meg. De a második világháború utáni Kelet-Európában a szocialista rendszerben, parancsszót kellett követnie. Ez volt a szocialista realizmus, melyet marxista filozófusok és művészet-esztéták a dolgozó nép igényeinek egyedül helyes kielégítéseként magyaráztak. Ez volt az a stílus, melyet Magyarországon és a szomszédos, ugyancsak a szovjet rendszerbe kényszerített építészektől legtöbbjére csak fogcsikorgatva követett. Nálunk nem is volt hosszú életű ez a stílus, mindössze négy-öt évig kísértett. Mégis, mivel a háborút követően az újjáépítés és a korábbi évek mulasztásainak pótlási korszakát éltük, nagyon sok minden épült ebben a felfogásban és sok minden maradt meg belőle. Öröndetes, hogy a HAP galéria, melyről már többször szoltunk, Winkler Barnabás építész szervezésében a *Szocialista realizmus maradandó épületeit* kiállításon mutatta be. Itt az ideje végiggondolni: nem maradt-e ebből a „kényszermunkából” ránk mégis valami érték? Sikerült-e a parancsot kikerülni? Valóban olyan borzasztóak voltak-e az alkotások, mint amilyenek akkor hittük őket?

A magyar építészet a második világháború előestéjén történetének egyik fénykorát élte. Itáliában ekkor az antik római örökség újraélesztésére törekedtek (nem is minden siker nélkül), Németországban a diktatúra az állam vélt diadalának szolgálatába állította a klasszicizmus reminiscenciáit. Ezzel szemben Magyarországon, a bontakozó skandináv funkcionalizmussal egy időben, a modern

építészet örökszép alkotásai keltek életre. Az alkotó nemzedék a háború után ugyanebben a szép jellegben kezdte folytatni munkáját. De 1951-ben a Magyar Építőművészek Szövetségének újalakulása alkalmából a Párt igyekezett a tervező építészeket meggyőzni útjuk téves irányáról, és a virágzó modern építészet helyett a Szovjetunióban is erőltetett klasszicizmust „ajánlotta”. Ami de facto parancsot jelentett.

A HAP galéria kiállítása mutatja a produktumot: A 100 ezer ülőhelyes Népstadiont (Dávid Károly és Gilyén Jenő), a Budapesti II. Kerületi Pártházat (Körner József), az Iparművészeti Főiskola zugligeti épületét (Farkasdy Zoltán), a Dunai Vasmű igazgatási épületét és főbejáratát (Lauber László és Szendrői Jenő), a csepeli kultúrházat (Bonta János és Dániel Péter), a tiszai vízlépcsőt (Nyiri István), a győri iparitanuló-iskolát és a budapesti Műegyetem bővítését (Rimanóczy Gyula). Víztoronyokat (Callmeyer Ferenc, illetve Jánossy György), a filmipar szinkronstúdióját (Gádoros Lajos), több új pályaudvart, köztük a székesfehérvárit (Kelemen László) és a gyórit (Éhn József, Vass Dénes, Dianóczy János). Láthatjuk a sztálinvárosi pártházat (Weiner Tibor), a Miskolci Nehézipari Egyetemet (Janáky István), a salgótarjáni megyei tanácsházat (Németh Pál és Tólos Gyula). És a középületek e sokaságához képest viszonylag kisebb számban – mert valóban kisebb hányadban épültek – lakóépületeket: Budapest, Üllői út és Hungária körút (Zöldy Emil), Sopron, Deák (akkor Sztálin) tér (Winkler Oszkár). A felsorolásban – szubjektíven – utolsónak hagytam a dunaújvárosi (akkor Sztálinváros) rendelőintézetet, Ivánka András alkotását. Mert erről magamban már korábban is úgy gondoltam, hogy a jó építész ilyen körülmények között az, aki. És ez nagyrészt vonatkozatható az egész kiállított épületbemutatóra.

Bonta János, maga is az ötvenes években szárnyait bontogató fiatal építész, a kiállítás-megnyitón mondta: „A kiállítás nem a politikáról szól. A politika célja az volt, hogy a szovjet birodalom egészében egységes elveken alapuló építészeti környezet jöjjön létre. Ez a kiállítás viszont olyan kiváló építészeket – és műveiket – mutat be, akik képesek voltak bilincsbe verve is táncolni. Nemcsak a szakmai tisztesség szerint dolgozni, de művészi alkotásokat is teremteni; mint ahogy a megsértett kagyló gyöngyöket képes kiizzadni.”

Igen, ha a kiragadott fenti felsoroláshoz még hozzáfűzzük Szrogh György, Weichinger Károly, Károlyi Antal, Kiss Ferenc és a

mesterek mellett akkor már jelentkező egészen fiatal tehetségek közül Molnár Péter, Mikolás Tibor, Pintér Béla, Scultéty János nevét, akkor érthetővé válik, hogy Magyarországon olyan magas építőművészi képességű szakemberek dolgoztak, akik egyenes folytatói voltak annak az említett két háború közti teljesítménynek, amely ezt a korszakot alig két évtizeddel előzte meg.

A szocialista realizmus kifejezés helyett a pesti zsargonban hamar meghonosodott a „szocreál”. Mintegy megvetésnek akkor, becézésnek később. 1949-től gyorsan létrehozták az állami tervezőirodákat. A szocreál építészet színvonalát éppen ez a szervezet biztosította, melybe besorolták az összes tervező építészt. Szavuk – a formai követelmények teljesítése esetén és a gazdasági béklyók kényszerén kívül – mértékadó lett, illetve maradt. Az épülettervezésbe a laikus beruházónak kevés beleszólási lehetősége volt, nem érvényesült az a (ma is gyakran hangoztatott) érv, hogy aki fizet, az dirigál. Az igazi építészeti minőség hatalmas „biztosítéka” volt az állami tervezőapparátus szervezetének minden irodájában működő vállalati tervtanács. A nagy tapasztalattal és finom építőművészi érzékkel rendelkező „nagy öregek” jóváhagyása nélkül nem kerülhetett ki azokban az években az irodákból terv úgy, hogy azt alaposan meg ne vitatták volna. Hatásosabb volt, mint a régebbi és a mai hatósági tervfelülvizsgálat, amely érdemben a rendezési tervekhez igazodás jogi követelményeit veszi figyelembe.

A középületnél az építető a beruházást csak bonyolította, a többlakásos házaknál a lehetőségeket az építető állam gazdasági lehetőségei viszont már jobban behatárolták. Az építészetnek mindenkor gyöngye, a családi ház, egyszerűen nem is szerepelt. Ezt – közvetve – a kiállítás is tükrözi. Az ipari és a mezőgazdasági építéstől nem vártak művészeti teljesítményt, pedig a merész és új szerkezeteket kifejlesztő magyar csarnoképítés java építészetnek minősíthető nagyot alkotott. Mivel a korszak kultúrpolitikája ezt a műfajt művészi hatás tekintetében figyelmen kívül hagyta, az ipari épülettervezés irigyelt helyzetbe került. Ezekre az alkotásokra nem ragasztották rá a szocialista realizmust jellemző „dekort”, így jogs, hogy a kiállítás sem foglalkozik velük érdemben.

Szeretnék megemlíteni egy körülményt, ami szerintem a szocialista realizmus „stílusának” segítségére sietett. Amit Geoffrey Scott angol szerzőnek 1914-ben Itáliában megjelent *Architecture of Humanism* című kötete már felvetett. Scott úgy vélte, hogy a tör-

téneti építészetnek a mediterráneum térségében kifejlődött formái kielégítik az európai ember esztétikai igényeit. Sőt, a szerző szerint egyedül ezek elégítik ki (ami már nagyon is vitatható). A könyv csak azért nem keltett akkor nagyobb visszhangot, mert megjelenése a világháború kitörésével esett egybe. Scott fejtegetéseiben bizonyára igaz, hogy a görög–római építészetnek, mint ősanyának az emlőin táplálkozott a reneszánsz, a humanizmus építészete. Ezt pedig követte a barokk, majd a klasszicizmus is, sőt részben ehhez kötődnek az előljáróban felsorolt historizáló periódusok is. A szocreálnak – ezek szerint – tehát volt nemes rokonsága.

A kiállítás híven tükrözi, hogy a magyarországi szocreál egyes belsőépítészeti alkotásai milyen hangulatos, lakályos miliót tudtak teremteni. Mintegy érthetővé válik, hogy sok művelt embernek is ez tetszett. Jobban, mint a harmincas évek sivár enteriőrjei.

Az enteriőrrel és a homlokzatképzéssel érintjük a szocreál egyik értékállóság és anakronizmus között húzódó határvonalát. Mert maradandó értékűnek hiszem azt a historizáló alkotást, amely kompozíciójának a funkcióhoz illő nemes kifejezésével hat. Vásáribb az, amely felesleges dekorral vagy éppenséggel oda nem illő kolonádokkal akar lenyűgözni. Hogy mindez érthetőbb legyen: Ivánka András dunaújvárosi rendelőintézete, Jánossy György és Callmeyer Ferenc víztornyai az előbbi kategóriába sorolnak. Az igazi építész az esztétikai diktatúrában is építész. A másik kategóriára is szorgáltatott a kiállítás jó néhány példát.

A magyarországi szocialista realizmus egyik fontos lépése volt az urbanizáció lehetőségeinek megnyergelése. Ez a kiállításon városi lakótelepek képeivel szerepelt, melyek nagyjából a keretes beépítés előnyös térhatását mutatták.

Nem akarom megvédeni azt a kort. De örülök, hogy a kiállítás be merete mutatni azokat az építészeket, akik sanyarú körülmények között és ellenszenves követelményekkel terhelve dolgoztak, és sokszor talán a legtöbbször jót tudtak alkotni. Sok olyant, ami máig kielégíti ízlésünket. Ez indokolja a kiállítás címében a „maradandó” jelzőt. A kiállítás ötven év távlatából felelevenítette sok olyan alkotás keletkezésének történetét, amelyeket ismerünk és megszoktunk, de alig értékeltünk.

KUBINSZKY MIHÁLY

SZÍNHÁZ, SZÍNHÁZ

L ehet-e Proustot úgy színre vinni, hogy ne vesszen el épp a lényege, hogy ne menjen veszendőbe a morzsolódó idő, az emlékfoszlányok sora, a regény szellemi légköre? Szikora János szolnoki színrevitele igazolja: lehet. A modern regény egyik megteremtője a megfoghatatlan időt akarta tetten érni. A színpadi adaptáció merész gondolat, hisz Proust művének valóságalapja az emlékezés, ami több, mint az emlékek láncolatának felidézése. A megélt idő a maga bonyolultságában, egymásra rétegződésében többszörösen folyamatos. A többkötetes regényfolyamat, amely az iramló időt próbálja nyomon követni, Harold Pinter, a Nobel-díjas drámaíró dolgozta át filmre, a *The Proust Screenplay* című film forgatókönyvét pedig Diane Di Treviis ültette át színpadra (és Londonban meg is rendezte), munkáját Morcsányi Géza ültetette át magyar nyelvre.

Szikora János, a Szolnoki Szigligeti Színház igazgató-főrendezője (mandátuma épp március végén jár le, és nem pályázik újra), az elmúlt évek egyik legjobb hazai előadását produkálta. A színpadot az emlékezet tereként fogta föl, ahol horizontálisan előre-hátra „ugrálhat” az időben. A filmszerű áttűnésekkel, a hajdan volt történetek, jelenetek megidézésével a forgószínpadon kívül álló Proust-alteregő, Marcel képmásában Alföldi Róbert vetíti a játéktérre múltjának mozaikköveit, vagyis az író frissen lejegyzett emlékeit, miközben a színpadi jelent is képviseli. Tárnyilagos, érzelmekkel finoman átszótt emlékező-monológjai nyomán megelevenednek az adott idő történései, amihez metakommunikációjában hozzáadódnak önnön reakciói. Meditatív, úgy tart távolságot a régmúltban történt események szereplőivel, hogy közben ösztönösen érzelmi világát is rájuk hangolja. A forgószínpadon az ő vonzáskörében vonulnak föl az arisztokrata társasági élet figurái, idézik meg a jeleneteket. Szikora remek térszervező: valósággal plasztikai értéke van mindenik jelenetének, ami csak a néző szeme elé tárul. Ezt a látványt gazdagítják a kosztümtervezésre első ízben fölkerült divatkreátor, Zoób Kati századfordulós ruhakölteményei, melyek sejtelmességükkel a 20. század kezdetének prousti atmoszféráját is megidézik. A soha nem látott, színpompás jelmezekben – adottságaik függvényében – markánsabb, differenciáltabb vagy szürkébb karakterek képében

jelennek meg a népes szereplőgárda tagjai, vélhetőleg az egész társulat. Swann még holtában is emlékezetes jelenlétét a színen Seress Zoltán nyomatékosítja, eleven karakter Császár Gyöngyi (Francoise), meg Gubik Ágnes (Anya), sokan meg egy-egy villanás erejéig. Annak a múltó időknek az útvesztőjében barangolnak, amely óhatatlanul az elmúlásra figyelmeztet.

Merőben más stílusvilágban fogant a orosz vendégrendező, Szergej Maszlobojcsikov Molière-rendezése az Új Színházban. Szemlátomást a commedia dell' arte „porondjára” helyezte az előadást, hiszen a zseniális francia vígjátékai is az arlecchinókkal benépesített vásári komédia hagyományaiban gyökereznek. A *fősvény* címszerepe meg egyenesen kiált a clown-párhuzam után. Harpagon, a végletekig torzított, kóros zsugoriság megtestesítője a vásári komédiák archetípusainak rokona, ami nem csoda, hiszen Molière előtt félszáz évvel még ilyen figurák uralták az olasz és a francia színpadot. Maszlobojcsikov tehát adekvát formavilágot talált *A fősvény* számára, fölismerhetők benne még az egykor metaszetek groteszk arlecchinói is – és ehhez alakította a színészek mozgását is. Adatott elképzeléséhez egy olyan kaliberű színész, mint Eperjes Károly, akinek kórosra vett zsugorija a megszállott uzsorás ellenállhatatlanul mulatságos, és némi tragikus felhanggal szánandó karikatúrájává válik. Beteges gyanakvása, gyermekeit is megnyomorító, pénzhalmozó szenvedélye mindenkit kiszolgáltatottá tesz körülötte, hiszen valamennyiüket dróton rángatja. Egyenrangú partnere Bánsági Ildikó. Fergetes alakításában Frosine furfangos eszű, talpraesett házasságközvetítő nő. Eperjessel való hosszas jelenetük szédületes betétszám, csupa lelemény, játékkedv és irónia, hogy a vitriollal átitatott színpadi történet szomorú időszerűségéről, a pénz hatalmának tragikus komédiájáról ne is szóljunk.

A Nemzeti Színház a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház igazgató-főrendezőjét, Bocsárdi Lászlót kérte föl a *Lear király* színrevitelére. Bocsárdi személye garancia is lehetne, hisz társulata a kolozsvári mellett a legerősebb Erdélyben, és díjak sokaságát söpörte be a határon túli színházak kisvárdai fesztiváljain. A Nemzetiben látható produkciót anya-teátrumában is megrendezte, mi több, a közös olvasópróbákat is itt, a Nemzetiben kezdték.

Bocsárdi Shakespeare-értelmezése a maga nemében következetes, ám nem mondanám, hogy alapgondolata merőben új: Peter Brook *Lear*-rendezését valaha magam is láttam a Royal Shakes-

peare Company bukaresti vendégjátékán, amikor is a címszereplő Paul Scofield sámsoni erővel fölruházott, élete derekán lévő királyt alakított, nem pedig a szokványosan játszott fehér szakállas aggasztánt, aki reszketve osztja szét lányai közt a birodalmát. Blaskó Péter egyfajta megrendítő őserővel hasonló karaktert formál, ám a rendező véget nem érő indulatosságát követel meg tőle: így a már fokozhatatlan üvöltözés éppenséggel már gyengíti az amúgy metakommunikációban szépen kidolgozott alakítást: többnyire lehetetlenné teszi az árnyalást. Ezért tartozik Blaskó legszebb pillanatai közé, amikor Lear Cordelia, legszeretettebb, ám gőgös hiúsággal elmart lánya holttestét, saját tragikus vétkére döbbenve, a maga testével támasztva vonszolja magával, hogy némán vezekelve, elevenen mellé temetkezzék. Mélyen megindító pillanat: a vörös pipacsmező előtt fájdalmas szeretete fényében szótlán búcsúztatja a lányt, és ítéletet mond önmaga, az oktan túlélő fölött – kegyetlenebbet és katartikusabbat, mint amit hálátlan családja és a természet vad elemei róttak ki rá.

Tartok tőle, hogy Bocsárdi László, aki évek óta valósággal együtt lélegzik saját, sepsiszentgyörgyi csapatával, nem mérte föl, hogy a Nemzeti Színház más hagyományon nevelkedett, kevésbé rugalmas, neves művészei egy csapásra nemigen tudják átvenni a rendező szokatlan stílusát, más tőről metszett kifejezőeszközeit. Így aztán jobbára mesterkéltten hat a lecsupaszított játékmód, megérezni az instruáltságot. Azért öröm együtt látni olyan színészeket, mint Bodrogi Gyulát Kent gróf képmásában, Jordán Tamást a hűségéért megvakíttatással lakoló Gloucester szerepében, vagy Törőcsik Marit, akinek ajkán őszintén gördül a Bolond fanyar-tragikus bölcsessége.

METZ KATALIN

HA NEM IS ÖSSZE, DE TARTOZUNK

A magyar ideológiai élet „nagy reformátora” néhány hónapja *Szembenézni* című dolgozatának bevezetéseként azt találta leírni, hogy „sokan vagyunk szem a láncban”. A kifejezés – a szerzőt jellemző módon – áthallás: Illyés Gyula a *Magyar Szemlé*ben ép-

pen most tárgyalt versében, az *Egy mondat a zsarnokságról*ban írja, hogy „ahol zsarnokság van / mindenki szem a láncban”. A jeles szerző történetesen éppen Magyarország miniszterelnöke, nem a zsarnokságról szól, hanem „szakmai és politikai hibák láncolatá”-ról. E megfogalmazás szerint ő maga is egy szakmai vagy politikai hiba, amivel országszerte sokan egyetértenek. Aztán azt is kifejti, hogy legszívesebben „egyetlen huszárvágással” teremtene rendet az összekuszálódott viszonyokban. E képzavar persze jellemző, hiszen a huszárvágást karddal szokás gyakorolni, vagyis azt üzeni, hogy legszívesebben kardélre hányná azt a rendszert, amely olyan, amilyen, de mégiscsak demokrácia, a kard uralmát pedig ugyancsak joggal nevezhetjük zsarnokságnak. Ezt az ambíciót politikailag nem korrekt bevallani, de a szövegformálás mégis árulkodik: a *stílus maga az ember*.

Az időről időre felbukkanó zavaros megfogalmazások és képzavarok a maguk módján éppúgy leleplezik előadójukat, mint a nyelvbtlások, melyekről már néhai Freud professzor idestova száz éve írt alapvető tanulmánya előtt is tudott volt, hogy sohasem véletlenszerűek. Éppen ellenkezőleg, vagy magát a személyiséget jellemzik, vagy valami eltitkolni akart ismeret tör fel bennük. Ezért joggal gondolhatjuk, hogy valakire a tévedései, gondolati botlásai jellemzőbbek lehetnek, mint az, amikor, gondolatait önmaga vagy tanácsadói teljes mértékig kontrollálva, jól fésült formában tárják a nyilvánosság elé.

Ennek értelmében korántsem tekinthető véletlennek az, hogy Gyurcsány Ferenc a *Népszabadság*ban közreadott (és vélhetően stratégiai jelentőségűnek, katartikus erejűnek szánt) tanulmányának már bevezető mondataiban megjelennek a diktatúra fogalmára utaló motívumok. Talán még érdemes is lett volna a szövegegyüttes egészének zavaros mélységeit és mély zavarosságát elemezni – de abban a kapkodó rohamozásban, amely a kormányfő politikáját és esetenkénti ideológiai megnyilatkozásait jellemzi, az újabb és újabb tendenciózus zagyaságok mindig új szakaszokat nyitnak. Olyannyira, hogy a figyelmes olvasó csak álmélkodik, hogy a szerző környezetében miért nincs valaki, aki megfékezne, és – noha az igazmondás egy zsarnoki alkatú személyiség környezetében aligha számíthat a hivatalnokok fontosabb erényei közé – szembenézve vele megmondaná: azért ezt valahogy másként kellene csinálni.

Ilyen munkatársa azonban nem akad, ahogyan nincs olyan sem, aki a reformoknak nevezett végiggondolatlan intézkedéshalmaz újabb elemeinek felvetésekor figyelmeztetné arra, hogy egyazon pillanatban talán mégsem kellene mindenütt frontális támadást indítani a még működő intézmények ellen. És mivel efféle gát a miniszterelnök környezetében nincs, megszólalásainak nyelvi szerkezete, stílusa éppen úgy a végiggondolatlanságról, a gondolkodás zagyvaságáról árulkodik, mint maga a mai, „reformpolitiká”-nak nevezett furcsa képződmény.

Ezúttal az elmúlt hetek néhány megnyilatkozásáról akarunk szót ejteni. A ma már pártja élére került (tehát immár vezér és kancellár) kormányfő a szocialista napilap után a nagy hírű *Times*-ban megjelent interjújában (ahol önmagát lefegyverző szerénységgel sztárnak minősítette) egy-egy ostoba szófordulatért ugyancsak nem ment a szomszédba, mert ott esetleg lebeszélék volna róla. Sajnálatos módon ez nemcsak nyelvi probléma, és nem is csak az ő baja, hanem mindnyájunké, mert – akár tetszik, akár nem – Magyarország miniszterelnöke akkor is a miénk, ha éppen nem érezzük magunkénak. Így, amit mond és tesz, azt a világ akkor is a mi számlánkra terheli, ha az illető nem kapott tőlünk fölhatalmazást arra, hogy a nevünkben akár konkrét pénzügyi, akár politikai, erkölcsi stb. értelemben adósságokat csináljon.

Azért kell ezt leszögeznünk, mert ha nem így volna, nem kellene a mai magyaroknak, köztük egykori elkötelezett németelleneseknek, nyilasok által üldözötteknek, zsidókat bújtatóknak is pirulni Sztójay, Szálasi vagy éppen Rákosi, és bizony Kádár, valamint apró csahosaik miatt. Hogy azonban ez a szégyenérzetük ne enyhüljön, arról többek közt Magyarország jelenlegi miniszterelnöke is többszörösen gondoskodik. Nemcsak azzal, ahogyan a múlt bűneinek haszonélvezőjeként jeles külföldi vezetőket fogad családjá demokratikusabb vidékeken elrabolt vagyonnak minősülő villájában, nem is azzal, hogy nagy nyilvánosság előtt is képes rasszista típusú viccelődésre, hanem azzal is, ahogyan politikai ellenfeleinek rasszista-antiszemita hírbehozásával az egész nemzetet járattja le.

Természetesen egyetlen faji alapokra játszó megnyilvánulásából nem következik, hogy Gyurcsány Ferenc rasszista, amiként pusztán abból, hogy a kettős állampolgárságról tartott népszavazást megelőzően, az utódállamokban élő magyarok magyar állampol-

gárságának megszerzését megkönnyítő jogszabály ellen kampányolt, sem következik, hogy tudatosan magyarellenes lenne. Utóbbi még abból sem következik, ha politikájában de facto vannak olyan elemek, amelyek a szélesebb, ám egyúttal természetesebb értelemben felfogott magyar nemzeti érdekek ellenében hatnak.

Mint ismeretes, a globalizáció minden *tudatos* nemzetromboló szándék nélkül, a maga természetes dinamikája okán nem a nemzeti érdekeket (tehát korántsem csak magyar!) fejezi ki, hanem azoktól függetlenül hat. Ebből adódóan az a gondolkodásmód, amely szerint Magyarország, tehát a magyar nemzet sorsában döntő jelentőségű problémák megoldását a globalizációtól kellene várni, eleve sérti a nemzet érdekeit – ha mással nem, azzal, hogy *nem figyel rájuk eléggé*.

Ennél azonban többről is van szó. Arról ugyanis, hogy *olyan érdekeket nem lehet sikerrel képviselni, amelyeket nem ismer képviselőjük*. A nemzetek sorsa, létük tartalma ma főként kultúrájukban, történetükben jelenik meg. Ahhoz, hogy valaki a nemzet érdekeit képviselhesse, ismerni kell annak történetét, kultúráját. Nyilvános megszólalásai nyomán azonban azzal kell szembesülnünk, hogy Magyarország miniszterelnökének ilyen irányú ismeretei finoman szólva fölöttébb hézagosak, így pedig indokolatlan azt várni tőle, hogy képes legyen a magyarság történelmi érdekeit-értékeit képviselni, védeni. Merthogy nemcsak a tudatos magyarellenesség lehet fenyegető, hanem a magyarság dolgait illető tudatlanság is.

Ezt kellett éreznünk a közelmúltban a tekintélyes *Times*ban közreadott interjú olvasva is. A magyar miniszterelnök természetesen ebben a megnyilvánulásában is óvakodott az eddigi politikai tevékenységével való szembenézésétől, ehelyett a hazai politikai válságjelenségeket az ellenzék problémájaként forgatta meg a pártpolitika páclevében. Szíve joga, hogy ezt tegye, és még az Alkotmány is garantálja, hogy meg is tehesse. A haza egyéni érdekű piszkoltságában csak a lelkiismerete és az ízlése korlátozhatná, de úgy tűnik, éppen ez indítja a – végső soron – saját érdekeivel is elmentés kirohanásokra. (Tudniillik ha kormányzása során valóban valamiféle vérszomjas náciizmus kezdene gerjedezni, akkor azért őt is terhelné felelősség – míg ha egy kiegyensúlyozott, Európához közeledő ország vezetőjeként mutatkozna, az az ő dicsőségét is szolgálná.) Ehelyett azonban a mandzsettájából előhúzott antisemitizmus kártyával akarja megnyerni a partit.

De maradjunk a történelemnél. Az interjú szövege szerint Árpád-sávosnak titulált zászló a magyar náci, a nyilasok jelképe volt. Az állítás egyetlen célja: a teljes magyar ellenzék lejáratása, rasszista színben való feltüntetése. Anélkül, hogy a zászlóval kapcsolatos történelmi ismeretterjesztésbe bonyolódnánk, szögezzük le: a nyilasok jelképe – ki hinné... – a nyilaskereszt volt. Nem vitás, piros-fehér sávos háttér előtt. De nem annyira zászlón, mint karszalagon hordták: a nemzeti zászló még az ő idejükben is a háromszínű, piros-fehér-zöld lobogó maradt. Ilyenformán Árpád-sávos zászlók alatt – szemben a *Times*ban állítottakkal – nem meneteltek magyar zsidók százezrei Auschwitzba, ahová – korábban – vagonokban szállították őket. Nem szállíthatták volna őket így akkor sem, ha történetesen Szálasi Magyarországnak az említett zászló lett volna a hivatalos jelképe, mert a nyilas bábállam nem volt olyan meghitt viszonyban a Szovjetunióval, hogy az ilyen transportokat átengedtek volna az általa ellenőrzött területeken – mert hogy addigra, Szálasi és pribékjei vágyaival szemben, a hírhedt megsemmisítő tábor felé vezető vasútvonalak már a Vörös Hadsereg által felszabadított részekre estek. Szálasi hatalomra jutásának idejére a vidéken élő magyar zsidóság szinte teljes tömegét tragikus módon már elhurcolták – és mint ismeretes, 1944 nyarán a deportálás befejeződött.

Ez nem Szálasiék „érdeme”: ha rajtuk múlik, a fővárosi zsidóság is hasonló sorsra jut, ám – szándékuktól függetlenül – nem juthatott. Amire a nyilasok még képesek voltak, azt megtették, további tízezeket még legyilkoltak és küldtek a halálba – karszalagjuk emléke is éppen elegendő ok ahhoz, hogy politikai kontextusban jóérzésű és felelős magyar polgárok igenis tartózkodjanak a megjelenésével rossz emlékeket idéző zászló használatától.

De nem az agyontárgyalt zászlókérdésről van szó, hanem arról, hogy történelmünk kritikus kérdéseit illetően felelős politikus nem engedhet meg magának olyan fokú tudatlanságot, amelyet az elmúlt időkben a miniszterelnöktől láthattunk. Aki ilyen fokon nincs tisztában a magyar történelem tragikus és katasztrófába vivő szakaszának eseményeivel, az nemcsak az 1944. október 15-e utáni eseményeket nem ismeri, hanem azt sem, ami előtte történt. Ráadásul a miniszterelnöki tudatlanság attól is veszélyes, hogy a mögötte álló hivatali autoritással párosulva iskolát teremthet – mint láttuk, teremtett is. A szövegét Gyurcsánnyal, illetve kommunikációs csapatával gyanít-

hatóan egyeztető Demszky Gábor (aki a hetvenes évek elején, azt követően, hogy az egyetemi ifjúság március 15-i megemlékezését a rendőrség brutálisan szétverte, a Tanácsköztársaság akkor még álló emlékművéhez tervezett a „nacionalistákkal” szemben ellentüntetést) a maga beszédében ugyancsak a „Szálasi és bandája” által halálba küldött százazrek példáját idézi. Beszédének külön stílárís bájt ad, hogy Szálasi büntársainak megnevezésére éppen a „banda” szót találta alkalmasnak, mely kifejezés valaha a Rákosi–Gerő időkben volt divatos: „Tito és bandája”, „Rajk és bandája”.

Habár elborzasztó az, ahogyan a belpolitikai versengésben a baloldal és a liberálisok alkotta koalíció minden lehetséges és lehetetlen eszközt fölhasznál a jobboldal és a szélsőjobboldal, illetve a náci eszmékkel is érintkezésbe kerülő extrémizmus összemosására, ehhez 1989 óta hozzá kellett szoknunk. De még mindig nem sikerült megtalálni azokat az eszközöket, amelyekkel ez, a nemcsak a célba vett politikai tömböt, hanem a nemzet egészét kompromitáló harci eszköz semlegesíthető.

A történelem megalázásának (megreformálásának?) gyurcsányi modellje azonban nem szorítkozik a rasszizmus-nácizmus tematikára. A magyar szocialisták nemzedékeken át megőrződött legitimációs komplexusával (is) küszködő miniszterelnök ez idáig nem tudott úgy a szájára venni történelmi kort, személyiséget, eseményt, folyamatot, hogy a vége ne valami otrombaság legyen. Így volt ez a Nagy Imre sírja fölötti szereplésekor („Te mit csinálnál a helyemben” – fordult a mártír miniszterelnök sírja felé, most ne térjünk ki arra, hogy ez a bárki mástól is elfogadhatatlan csendőrpertu tőle miért minősíthetetlen durvaság), és hogy életútja, közéleti magatartása okán tőle már az is kegyeletsértő, ha Bibó Istvántól idéz, vagy akár a szájára veszi a nevét. (Tudniillik Bibó egyik sarkalatos politikai tétele az volt, hogy hazudni nem szabad.)

Az énképében magát Nagy Reformerként üdvözlő miniszterelnök retorikájában a reformkor természetesen megkülönböztetett szerepet kap. Így volt ez egy korábbi Batthyány-emlékezésen, ahol azt találta mondani, hogy az *1848-as szabadságharcot* is reformok követték (mintha már akkor is annak a bejelentését készítette volna elő, hogy március 15-én nem forradalmat, hanem reformokat ünneplünk). Akkor arról felejtkezett meg, hogy – mondjuk ki az igazi nevét – az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot *a reformkor*

nem követte, hanem megelőzte. És Világos után nem reformok, hanem megtorlás és önkényuralom következett.

A Batthyány-emlékezéskor még csak sejtelemesen lengedező képlet mostanra határozott körvonalakat és zavarosságában is határozott tartalmat kapott. Eszerint „48 a kereszténység felvételét követő időszak” (nota bene: e megfogalmazásban a magyar államiság szinte teljes története, vagyis az, amit szűkebb értelemben a magyar történelemnek tekintünk, mindössze egyetlen *időszak!*) „legnagyobb változása”. És ez, tehát az elismerten *legnagyobb változás*, „amit forradalomnak gondolunk”, az valójában reform volt, a változásokat nem Pest, hanem Pozsony harcolta ki, onnan indult a hajó Bécsbe. Ahol, ha március 13-án el nem kergetik, ott várta volna a reformereket a még náluk is nagyobb reformer, a már-már forradalmi nagyságként ünnepelhető Metternich. (Itt is meg kell állnunk egy pillanatra: ha ez így igaz, akkor 1956. október 23. is félreértés volt, nem pedig forradalom. A gyurcsányi történelmi logika szerint 56 forradalmárai a XX. Kongresszuson szónokoltak, és a legnagyobb forradalmár maga Hruscsov volt.)

Hogy nem a miniszterelnöki szónoklat értelmezése, hanem maga a szónoklat történelemképe brutálisan önkényes, az a továbbiakban még inkább bebizonyosodik. Akkor, amikor a szabadságért harcoló, forradalmi Magyarország politikai történései e képtelen vízióban Petőfi és Batthyány nézeteltéréseként jelennek meg. Nos, igen: Petőfi forradalmisága, ha úgy tetszik: jakobinus szenvedélyessége nem érte be a reális erőviszonyokra figyelő „galambok” fontolva haladásával. Ez igaz. Ám a valóság mégis az volt, hogy a nemzet vívta élethalálharcát a szabadságáért, a nyiladozó demokrácia és jogállamiság állt szemben az önkényuralommal, a polgárosodás a kiváltságok világával. (Egyébként az sem lehet kétséges, hogy előbb-utóbb a rebellis magyarokkal szemben álló Ferenc József is a reformok útjára lépett volna, csak annak előtte még akasztatgatott egy kicsit...)

A sorskérdésekben a nemzet javáért harcba szálló Petőfi és Batthyány, a miniszterelnök példázatával ellentétben, nem egymással szemben, hanem egymás mellett álltak. Ennek alapját értékrendjük, a nemzethez való hűség erkölcsi parancsát a mártírhálálig vállaló feddhetetlen jellemük teremtette meg. És éppen ez a moralitás 1848. március 15. egyik legfontosabb, időtlen üzenete. És éppen ezért hivatkozhatott Batthyány az áprilisi törvények

megvalósításának garanciájaként a közbizalomra és közbecsületre – olyan fogalmakra, amelyeknek használata a hazug 2006-os választási kampány és az őszi hazugságbeszéd győzedelmes hőse részéről nemcsak hiteltelen, hanem egyenesen blaszfémia.

Igen, Petőfi és Batthyány összetartoztak. Gyurcsány Ferenc úgynevezett ünnepi beszédének kulcsszavaként refrénszerűen az *összetartozásra* hivatkozott. De ahogyan a januári *Szembenézés*ből az igazi szembenézés hiányzott, mostani megszólalása sem lehetett képes az összetartozás érzésének fölkeltésére. Mert kivel tartozik össze Gyurcsány Ferenc? Petőfivel és Batthyányval aligha: ők a nemzetért az életüket adták, és a másfél száz év előtti rendszer-váltáskor nem azon buzgólkodtak, hogy az úrbéri birtokok privatizálásán meggazdagodva egy új oligarchia tagjai legyenek. Nem hinném azt sem, hogy a két éve arcul ütött határon túli magyarok magukat összetartozónak éreznék Gyurcsány Ferencsel. És nem érezhetnek így az itthoni becsapottak, azok, akiknek fáj, ha lekurvázzák a hazájukat, akik arcátlanságnak tartják, ha valaki korábbi hazugságaira mint jogforrásra hivatkozik.

Összetartozik persze az Őszödön, majd a későbbi bizalmi szavazáson ellenszavazat nélkül mögé álló MSZP-frakcióval, meg a majd egy emberként elnökévé választó párttal. Összetartozik azokkal, akik érdekből vagy tudatlanságból örömmel elhiszik hazugságait.

Szeretném azt hinni, hogy ez kevés. Vannak politikusok, akiktől még az igazságot is nehéz hitelesnek elfogadni. Gyurcsány Ferenc eddigi pályafutása során egyetlen pillanatig sem tetszett szavahihetőnek: eddigi működésével csak a közvélemény megosztásában volt példátlanul eredményes. A féligazság a politikában általában teljes valótlanyságot jelent. A miniszterelnök szájából az *összetartozunk* formula ugyan valótlanyság, de felerészben mégis igaz: mert ha össze nem is, de máskülönben sokkal, nagyon sokkal tartozunk. Olyan sokkal, amely az ország gazdasági szuverenitását (és mind) azt, ami erre épül) romba döntötte. És az ország megosztottságát nem ilyen vagy olyan zászlók jó- vagy rosszhiszemű, esetleg csak balgaságból fakadó lobogtatása okozza, hanem az, hogy – a miniszterelnök ambíciói ellenére – még mindig vannak, és egyre többen, akik számára ez a helyzet elfogadhatatlan.

GÁSPÁR G. JÁNOS

A MAGYAR VIRTUS: FÉL LÁBON KIHÚZNI A NEHÉZ ÉVEKET

Egy minapi nemzetközi felmérés a magyar társadalom innovációs képességét a szokásos mutatók alapján az európai uniós országok sorrendjének a végére helyezte.

Sosem egyszerű az olyan bonyolult jelenség mérése, mint amely a megújítási és újat alkotási (innovációs) képesség, vagy a műszaki haladás, vagy a tudásalapú gazdaság; az adatok többféle módon értelmezhetők, különféle következtetések levonását engedik meg. E felmérés alapos módszertanon és sokrétű tényadatokon nyugodott, így a ránk nézve nem hízelgő sorrenddel nehéz lenne vitázni. A helyezésünkből levonható végső következtetést azonban árnyalni lehetne, mert bár az újítások, találmányok számát vagy a kutatásra és fejlesztésre szánt állami és vállalati ráfordítások nemzetgazdasági arányát tekintve nem állunk jól, másrészt viszont gyors ütemben honosodott meg nálunk egy sor vadonatúj technológia, és gazdaságunk termelési és kiviteli szerkezetében nagy arányt tesz ki a „high tech”, gyorsan nőtt az elmúlt másfél évtizedben a termelékenység. Mindezek jórészt annak tudhatók be, hogy a rendszerváltozás kezdete óta nagy arányban jött a külföldi tőke gazdaságunkba.

Ellentmondó adatok és tények citálhatók tehát, melyek alapul szolgálhatnak tisztázó vitáknak. Olyan értelmes vitáknak, amelyek során remélhetőleg nem vész oda a nemzetközi felmérés üzenete: többet és mást kellene tenni gazdaságfejlesztésben, társadalomépítésben, mint jelenleg. Másfelől viszont az a gyakori reagálás nem segítene, ha magunk ostromozására szinte vadásznánk a reánk nézve előnytelen mutatókra és jelenségekre. Amúgy is hazánk a legpesszimistább ország az unión belül (ismét egy friss felmérés szerint): mintha a sérelmek gyűjtögetése, a panaszkodás és a borús világszemlélet valóban nemzeti jellegzetességünké vált volna.

Inkább foglalkozunk az idézett felmérésből (és napi ismerteinkből) kivilágoló üggyel: jelenleg kétségkívül gyenge a magyar társadalom megújító készsége. Már az is elemzésre vár, hogy milyen okok következtében kerülhettünk egy ilyen lista végére, nem pedig mondjuk az egy főre jutó nemzeti összterméket illetően. Az sem lenne öröm, de az anyagi gazdaságot illető lemaradásunk ma-

gyarázható az 1945 utáni zsákutcás négy évtizeddel. Ám a megújulási képesség más; mai gyenge helyezésünk igazi meglepetés. Eltér külső megítélésünktől is. Hiszen eddig az volt a rólunk alkotott kép (és a mi belső önképünk is), hogy a magyar alkotó, találékony, mozgékony nemzet. Magyar az – szól az Amerikából visszaimportált mondás –, aki a forgóajtóba mögöttes lép be, de valahogy előtte lép ki.

Ennek a sztereotípiának egyébként nyilván megvolt az alapja, mégpedig jórészt a második világháborút követő, majd pedig az 56-os emigráció teljesítménye. Ám a kommunizmus elől 1945 és 47 között, majd a forradalom alatt és után kivándorló százazrek társadalmi jellemzői nagyon mások voltak, mint az otthon maradó s az azóta felnövő hazai többségé. Az előző hullámban sok polgár és vállalkozó emigrált, 56-ban pedig a menekülők közt komoly hányadot tett ki a mozgékony, fiatal, nyelvet tudó vagy nyelvtanulásra kész, illetve az olyan ép értékrendű, akit taszított a hazánkra rátelepedő totális rezsím. Mindez azonban régen volt. „A magyar mint ügyes és innovátor” sztereotípiája (mint általában minden ilyen) támaszkodik ugyan történelmi tényanyagra, de ma már nem írja le hűen a valóságot. Mindenesetre éppen ennek a sztereotípiának ismeretében még különösebb az idézett összehasonlító felmérés eredménye.

A nemzetközi komparatív elemzések más téren is az önértékelésünktől eltérő képet mutatnak. Ilyen a képzettségi és tudásszintünk ügye is: emlékünkből még él a valamikori sok magyar Nobel-díjas, majd a sikeres diákolimpiai szereplések sora, a magyar matematikai iskola renoméja, a Rubik-kocka, és még folytathatnánk. Tényleg, folytathatnánk? Hiszen éppen itt van a gond: a nagyobb nemzetekkel való szellemi lépéstartás és a szomszédokkal szembeni „kultúrfölény” talán korábban is inkább csak illúzió volt, de mára relatív helyzetünk radikálisan megváltozott, azaz a legtöbb területen romlott. Az olvasási, szövegmegértési képesség terén, a szakiskolákban megszerzett tudásanyagot illetően rossz a helyzet, és romló tendenciák mutatkoznak. A felsőoktatás pedig a maga eltömegesedésével, szerkezeti bajjaival eleve a gondokat szaporítja.

De akkor honnan a gyors termelékenységemelkedés, a „high tech” nagy aránya a kivitelünkben? A térségben másokhoz képest

miért ide jött – főleg a rendszerváltozást követő időszak első felében – olyan sok működőtöke?

Nos, itt valójában nincs semmi ellentmondás, pláne rejtély. Az adatok és események alapján a magyar gazdaság (és társadalom) máig megtapasztalt erősségét nem a tudásalapú gazdaság adja, sem az innovációs fejlődés, hanem az *alkalmazkodóképesség*. Van gyors termelékenységnövekedés, gazdaságunk legtöbb ágában megújult a termelési és technológiai szerkezet. Igaz, eközben újításból és találmányból a korábbinak csupán töredéke születik. Bár az újítási adataink romlásánál be kell számítani, hogy a tervgazdasági korszakban az újítások és találmányok részben máshol már ismert megoldások újrafeltalálása volt, sőt megesett, hogy újítás címen valójában prémiumot fizettek ki. De bárhogy volt is a régi rezsimben, kimondható, hogy a mögöttünk hagyott két évtizedre nem az innováció nyomta rá a bélyegét. Inkább az alkalmazkodás: adaptálódás az új viszonyokhoz, a gyorsan változó szabályokhoz, a külföldi tulajdonoshoz.

Aki itt vállalkozásra adta fejét (akár már a régi rezsim végső szakaszában, az 1980-as években, akár 1990-et követően), gyorsan változó adókönyezetben élt, nehezen kiszámítható viszonyok között. A munkavállalók százezeireinek a rendszerváltozás részeként a magánszektorban az új tulajdonosok elvárásait, irányítási stílusát kellett megismerniük. Az állam pedig mint munkaadó ugyan sokat (túl sokat) megőrzött korábbi énjéből, de alkalmazottait számos sokknak tette ki eddig is; kényszerből most a megszorítások keretében ismét túlélési próbának teszi ki tisztviselőit. A gazdaság irányítójaként államunk gyakran a húzd meg-ereszd meg politikáját követi: a legdurvább példát az utóbbi két esztendő szolgáltatta a maga választások előtti adócsökkentésével és a generózus jóléti intézkedéseivel, majd a választás utáni adóemeléssel, megszorításokkal. Meglepő-e hát, ha az előző korból, az értelmetlen szabályokkal teli tervgazdasági évtizedekből, sőt az azt megelőző korszakokból magunkkal hozott túlélési, alkalmazkodási, ügyeskedési képességünk inkább érvényesül, mint az újat alkotás géniusza?

Az alkalmazkodási képességet persze nem kell lebecsülni: vannak figyelemre méltó eredményei és tényleges gazdasági hozamai. Ismert multinacionális cég vezetőitől hallottam, hogy a legújabb technológia bevezetése a magyarországi cégüknél gyorsabb és si-

keresebb volt, mint például az angliai gyárakban, ahol a helyi mérnökök vonakodtak elsajátítani az amerikai módot, míg a magyar műszakiak a valóban hatékonyabb módszereket nem elsősorban konformizmusból vagy munkahelyi kényszerből, hanem őszinte tanulási vágyból vették át. De a magyar magántulajdonú cégeknél is sokat tanultak a vezetők, alkalmazottak és maguk a tulajdonosok a rendszerváltozás során. Beleszoktunk, beletörődtünk (beletörtünk) a piacgazdaságba.

Eközben az adatok egyértelműen mutatják, hogy a kis és közepes méretű cégeknél (márpedig a magyar tulajdonú vállalkozások ilyenek vagy még kisebbek: mikroméretűek) alig történik innováció. Pénzük se nagyon van, szakemberük sem arra, hogy vadonatúj terméket, eljárást fejlesszenek ki. A kis és még kisebb cégek nem is műszaki vagy szervezési nagyszerűségükkel, hanem inkább csak a megpróbáltatások elviselésével maradnak talpon.

Alkalmazkodással persze sokáig gyorsan lehet fejlődni, amint arra számtalan ázsiai példa van, bár a japán és a dél-koreai esetek azt is megmutatták, hogy az imitáció korszakát idővel fel kell váltania az innovációénak egy bizonyos fejlettségi szint (és bérköltség) fölött. A magyar viszonyok persze messze vannak a távol-keletiekétől, de mégsem vitatható, hogy csak másolással, átvétellel, alkalmazkodással (és napi ügyeskedéssel) meg hosszú munkanappal és két-három mellékállással, azaz a magyar társadalomban ismert egyéni és csoportos technikákkal nem lehet sokáig boldogulni. A nemzetközi innovációs adatok üzenete számomra legalább ez.

Mai helyzetünknek nyilvánvaló okai és előidézői vannak. A külföldi tulajdonban álló magyarországi nagyvállalatokat lehet okolni (noha a multi-kártya gyakori kijátszását politikai osztályunk részéről jórészt pótcselekvésnek és bünbakkeresésnek tartom), hiszen nekik éppen ez a magyar alkalmazkodóképesség kellett az elmúlt időszakban. Ők maguk itt viszonylag keveset innováltak, mivel a kutatási, fejlesztési, kísérleti gyártási tevékenységek döntő hányadát a vállalatközpontban végzik. De hát a magyar tulajdonú cégeknél is ritka az innováció. Az állam pedig költ ugyan pénzt a kutatásra és fejlesztésre (K+F-re), de csak szerényen.

Holott költségtakarékossági alapon éppen a K+F terén lenne hazánknak komparatív előnye sok nagy és gazdag országgal, illetve kis bérű harmadik világbeli országgal szemben: a magyar mérnök, kutató, matematikus jóval kevesebbe van, mint az ameri-

kai, németországi vagy hollandiai vállalati kutatóközpontok kutatói, miközben minden relatív romlás ellenére szakmai színvonaluk meglehetősen jó. Mégis alig települt ide fontos kutatási kapacitás a nagy tőkebeáramlás kezdetén.

Mielőtt oda konkludálnék, hogy lám, ismét egy bizonyíték a multik fondorlataira, érdemes gyorsan közbevetni, hogy e téren érdekes dinamika, időbeliség figyelhető meg. Eleinte valóban leginkább csak a legjobban ellenőrizhető, szemmel tartható gyártási folyamatokat telepítették ide a nagy külföldi cégek, és éppen a K&F terén voltak bántóan tartózkodók a befogadó országgal szemben. De az idő múlásával (bizony ez néhány cégnél évtizedet jelent) lassan felfedezik a magyarországi (és általában: kelet-közép-európai) szellemi erőforrások rendelkezésre állását. Friss élményem nyugat-magyarországi innovációs társaság tagvállalatainak eszmecserején, hogy szerszámtervezőt, műszaki fejlesztőt és hasonló tudásigényes szakembert a kezdet kezdetén egyáltalán nem igényeltek a külföldi tulajdonú cégek, és csak a legutóbbi időkben gyorsult fel a magyar mérnökök, fejlesztők alkalmazása, most viszont a növekedés tekintélyes. Igaz, mindebből ez idáig sem sokat rögzítenek a foglalkoztatási és ipari adatok, de azok rendre kévsé tükrözik a folyamatokat (meg persze a pannon térség e téren is előtte járhat a magyar átlagnak).

Mit tehetne a kormányzat a helyzet javításáért és a kialakult állapotok helyrehozataláért? Éppen a multiknál nem sokat; amit eddig tett a külföldi nagytőke idecsábításáért és a nagyvállalati kutatóközpontok letelepítéséért, az mérsékelt eredményt hozott, és valószínűleg sokba került. Az árat nem ismerjük; részben mert üzleti titokra hivatkozva nem kapnak a támogatási szerződések nyilvánosságot, és talán a döntéshozók maguk sem ismerik a valóságot. Az adókedvezmény ugyanúgy állami támogatás, mint például a földművelőnek nyújtott szubvenció, csak éppen az utóbbi megtalálható az állami költségvetésben, míg a be nem folyt adónak talán a létezéséről sem tud az országgyűlési képviselő, aki gombnyomásával jóváhagyta a büdzsét. A magyar költségvetés eddig is bőven nyújtott támogatást a külföldi nagy cégek hazai beszállítóinak, hogy javuljon versenyképességük, de ez a program is csak félsiker lett. A hazai cégek nagy többsége sok ok miatt nem folytat innovációs tevékenységet, és ezen okok részben a kormányzati gazdaságpolitikával (vagy annak hiányával) kapcsolatosak.

Másrészt azonban itt van maga az alapprobléma: a remélnél, vártnál és elvárhatónál gyengébb a társadalmunk innováló képessége. Aki csupán rövid távra képes vagy hajlandó előre tervezni, az nem fog bele vadonatúj eljárás vagy termék kifejlesztésébe. Aki nem bízik a jövőben, az óvakodik beruházásba fogni, legfeljebb csak a kereslet alakulása szerint bővíti üzemét. De akkor mitől várjuk a gazdasági felemelkedést? Bizony, ismét csak kintről: emlékezetes módon a 2006-os választási kampányban az Uniótól remélt százmilliárdok képzeletbeli szétosztogatásával igyekezett hangulatot javítani a kormányoldal.

2007 közepére a közügyek iránt kevésbé érdeklődőknek is kezd derengeni, hogy nincs és nem is lesz uniós pénzeső. Ígérhettek a hiszékeny szavazópolgárnak újabb metróvonalat és elővárosi vasutat, különféle nagyberuházásokat, de mára mindjobban látszanak a valóság körvonalai. Kevesebb tervre jut pénz, és úgy gyanítja a közvélemény, hogy már régen döntöttek odafent a kedvezményezettokról. Marad viszont a nagyobb adó, a drágább hatósági ár, a csökkenő állami ellátás. Amire a több évtizede begyakorlott védekezési technika a válasz: alkalmazkodás.

Alkalmazkodás: jobb esetben visszafogott családi és üzleti beruházás, rosszabb esetben hitelfelvétel „lesz, ami lesz” alapon. Sokaknál visszahúzódás a fekete és szürke gazdaságba, a mozgékonyak pedig mégis előveszik az uniós munkavállalásról szóló prospektusokat.

Ami biztos: egy-két évre lassul a magyar gazdasági növekedési ütem, miközben minden szomszédunknál dübörög a gazdaság. Nálunk azonban most nem jut sok pénz állami beruházásra és fejlesztésre, a hazai magáncégeknél pedig éppen a piacbővülés leállása miatt nincs mire fel beruházni. A külföldi tulajdonú és központú vállalatoktól pedig eleve sok nem várható el ezen a téren; ami fejlődés mutatkozik, az örömteli, de alig változtat helyzetünkön. Amelynek jövőbeli alakulásáról nem lehet illúzióink, már csak azért sem, mert a mai kormánypolitika nem az építést, a modernizálást, a megújítást szolgálja. Ezekről mind csak beszél, míg valójában azt teszi, amit a társadalom nagyobb fele is: igyekszik valahogy kihúzni ezeket az éveket. Igen, ebben a műfajban bőven szerzett gyakorlatot a magyar társadalom. Talpon is maradt. Csak éppen ezért (is) találtatunk az innovációt illetően az uniós sorrend végén.

BOD PÉTER ÁKOS

FELEJTSÜK EL VISEGRÁDOT?

Nem volt várható, hogy február 15-éből, a nemzetközi életben spontán módon Visegrádról elnevezett államközi együttműködés születésének 16. évfordulójából a Magyar Köztársaság kormánya nagyobb ügyet csinálna, hiszen a kerek 15. évforduló is szinte észrevétlenül múlt el. Nem személyes érintettségem miatt említtem ezt meg, hanem az őszinte aggodalomtól vezérelve, hogy még egy értékünket, politikai tőkénket herdáljuk el nemtörődömségből, fantáziahiányból.

„Akinek a halálhírét keltik, az hosszú életű lesz”, szól a mondas, és ha ez igaz, akkor azért korai még Visegrádot temetni, hiszen megszűnését, elhalását már számos alkalommal jóslták. Ugyan meggyőződésem, hogy amennyiben Lengyel-, Cseh- és Magyarország, meg Szlovákia, e négy hasonló múltú és hasonló helyzetű közép-európai ország kinyilvánított és formális keretekkel is rendelkező együttműködése nem létezne, akkor azt ki kellene találni, mégis, a legéletképesebb és ígéretesebb vállalkozást is tönkre tudja tenni a rossz vezetés. Vagy hiába van rendben egy autó három ke-reke, ha egy kilyukadt, akkor bizony nem jut messzire a jármű.

Walesa, Havel és Antall, a rendszerváltozások három nagy egyénisége, a kommunista diktatúrák régi, sokat tapasztalt ellenfelei, kormányaikkal együtt jóval többet tettek, mint hogy közös fellépéssel elérték az idegen elnyomást szentesítő Varsói Szerződés és a gazdasági kiszolgáltatottságot intézményesítő KGST feloszlatását. Visegrád létrehozásával az akkori három ország szembe fordult egy rossz hagyománnyal, azzal, hogy a befolyásuk kiterjesztésére törekvő nagyhatalmakra támaszkodva, egymás rovására, egymás ellenében próbálják érvényesíteni szűkebb, önző érdekeiket. (Ez jellemezte a két világháború közötti időszakot, a magyar-kisantant szembenállást, de tapasztalható volt mind a náci, mind a szovjet uralom idején is.) Ha a három ország négy nemzete nem a közös gondolkodás és közös cselekvés útját választja, nagy lett volna a csábítás, hogy a jelentős nagyságú magyar lakossággal rendelkező szomszédjaink valamiféle frontba tömörüljenek a kisebbségi jogokat szorgalmazó Magyarországgal szemben. Tudtunk is ilyen törekvésekről, Milosevič, Mečiar és Iliescu egyetértett, hogy egységesen szembe kell szállni a magyar nyelvhasználati jogok bővité-

sével, s még inkább az autonómia igényével, akkor is, ha az utóbbi szerepel több nemzetközi ajánlásban. Ukrajnát is figyelmeztették a „magyar veszély”-re.

A volt kommunista tömb „éllovasai” közösen érték el a társulási egyezmény aláírását az Európai Közösséggel 1991. december 16-án, majd egy évre rá létrehozták saját szabadkereskedelmi övezetüket, a CEFTA-t. Éveken át együtt érveltek a biztonságukat szavatoló NATO-tagságért, amíg 1999. március 12-én ez meg nem valósult. (Szlovákia Meciar korábbi miniszterelnök bárdolatlan politikája miatt ezt lekészte egy ütemmel.) Az EU-tagságot előkészítő tárgyalásokat kezdetben ugyancsak egymással egyeztetve folytatták; ha a végső szakaszban is fennmaradt volna a V-4 egysége, akkor – úgy vélem – a végeredmény jobb lett volna.

Noha a csúcstalálkozók és különféle szakemberek szintjén az elmúlt években Visegrád működni látszott, sőt 2004-ben egy új nyilatkozat is született az együttműködés folytatásáról, s vitathatatlanul eredményes az a Visegrád Alap, amely főként kulturális programokat támogat, ez a négyesfogat mindezeknél sokkal többet ér. E négy ország együtt területben, népességben együttesen az EU vezető államaihoz mérhető, szavazati ereje – tehát potenciális politikai súlya – pedig bármelyiknél nagyobb. *Ad hoc*, vagy akár intézményes alapon hozzájuk csatlakozhat további négy kisebb állam, a baltiak és Szlovénia, most pedig Románia és Bulgária, holnap remélhetőleg Horvátország. Ők nyolcan, pláne Ausztriával együtt kilencen, már az EU tagállamok egyharmadát teszik ki. Történelmi, földrajzi és politikai alapon összetartozásuk vitathatatlan. Gondjaik és érdekeik azonosak vagy hasonlóak. Nemcsak a pénzügyi támogatások megszerzéséről van szó, az őket foglalkoztató politikai és társadalmi jellegű kérdésekben is célszerű a közös fellépés, hogy érdemben tudják befolyásolni az EU döntéseit. Milyen legyen az EU keleti politikája, azaz hogyan reagáljon Oroszország izommutatványaira? Lehet-e, érdemes-e még Ukrajnát támogatni, s ha igen, hogyan? Hogyan lehet csökkenteni az orosz energiától való függőséget? Indokolt-e gyanakodva tekinteni az atomerőművekre? Ér-e még valamit az atlantizmus, az Egyesült Államokhoz fűződő szorosabb viszony? Közösen kell-e fellépni a terrorizmus ellen, vagy mindenki mentse a saját bőrét? Mihez lehet kezdeni Brüsszel jó pár életidegen előírásával, például amelyek a hagyományos állattartást és az állati termékek értékesítését nehezítik, akár

tönkre is teszik? A halálbüntetés után az életfogytiglant is el kell ejtteni? Ha egy „bővített Visegrád” képes lenne tényleg összetartani, közös nevezőre jutni, úgy számos területen érdemben tudná befolyásolni az EU döntéseit. Ha első lépésben a négyek erre képesek lennének, rögtön többen csatlakoznának hozzájuk. Ahol pedig a V-4 országok érdekeltsége nem egyforma, mint például Belaruszban, vagy a Balkánon, ott egymást támogatva hatásosabban tud egy-egy állam fellépni.

De ha mindez túl ambiciózusnak, utópisztikusnak tűnik, vannak közelebbi megfontolások is Visegrád megőrzése mellett. Közép-Európa egysége a kultúrában bontakozott ki és bizonyult a leginkább tartósnak. Ezt hatékonyan őrzi és erősíti a mind népszerűbb Visegrád Alap. Ami pedig számunkra, magyaroknak különlegesen fontos: térségünkben a kétoldalú kapcsolatokban ma is hatnak a múltból örökölt ellentétek, a nemzeti kisebbségeket megillető jogok körüli viták, és vannak friss gazdasági érdekütközések is. Négyesben, tanúk előtt nemcsak az emberek, az államok is más-ként viselkednek. Udvariasabbak, jobban készek a kompromisszumokra. Visegrád nagyon alkalmas arra, hogy ezeket az országokat ne lehessen még egyszer egymás ellen kijátszani, s hogy az egymás közötti viták ne mérgesedjenek el.

Végül, de nem utolsósorban, Visegrád jó példa, pozitív minta lehet más, egymással szomszédos, de egymással vetélkedő, egymásra haragudó országcsoportok számára is. Maga a szó azt jelenti, hogy magas vár, azaz fellelgyvár. Legyen ez a magas vár erős vár, egy jó irányt mutató világitótorony magunk és mások számára!

JESZENSZKY GÉZA

ADALÉK AZ EGY MONDAT... TÖRTÉNETÉHEZ

Olvasom a *Magyar Szemle* 2007. februári számában Illyés Gyula – minden tekintetben – nagy verséről Kulin Ferenc új szempontokat fölvető, „a mű mélyszerkezetének bölcséleti tartalmát is” vizsgáló kituno tanulmányának első részét. Ő is, mint a mű más kiváló értelmezői (Domokos Mátyás, Péter László, Alföldy Jenő), ugyanazt állítja a fontosabb filológiai kérdésekről. 1. A verset Illyés

1950-ben írta. 2. A mű nyomtatásban az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában jelent meg. 3. Az *Egy mondat a zsarnokságról* itthon és kötetben csupán jóval Illyés halála után, 1986-ban, a költő *Menet a ködben* című gyűjteményében láthatott napvilágot. 4. A versnek két szövegváltozata, egy 200 és egy 183 soros ismeretes.

Az elemzések során arról már kevesebb szó esik, hogy a vers létezéséről a költő már 1967-ben egy rádióbeszélgetés alkalmával említést tett. Illyés az ún. litániázó verstípusról, a „fölsorolásos” versformáról szólva hivatkozott rá: „De még az a bizonyos egyetlen mondatból való vers is, ami nem más, mint egyetlen fölsorolás.” Az interjút a következő évben a *Kritika* című folyóirat közölte, továbbá szövege megjelent 1971-ben Illyés *Hajszálgyökök* című kötetében. (*Minden jó hatás: erősítés.*) Talán nem szerénytelenség, ha megemlítem, hogy Illyésről még a költő életében írt és 1982. június 30-án lezárt pályarajzomban bújtatott formában, a cím említése nélkül magam is hivatkoztam a költeményre. A fenti, többé-kevésbé ismert tényeket egyetlen adattal szeretném kiegészíteni.

Az *Egy mondat...* még Illyés életében és a költő jóváhagyásával 1983 márciusában Magyarországon is nyilvánosságot kapott. (Illyés 1983. április 15-én hunyt el.)

A nyolcvanas években Pécsen *Glossátor* címmel jelent meg a Jannus Pannonius Tudományegyetem közéleti és kulturális diáklapja. A kéthavonta napvilágot látott periodikának ekkor Mándi Zoltán volt a felelős szerkesztője. Ő írja Illyés Gyulának azt a levelet, amelyben a költőt nyolcvanadik születésnapja alkalmából köszönti, és amelyben a vers közléséhez Illyés beleegyezését kéri, hogy „a költő születésnapjára évfordulójáról méltóképpen” megemlékezhesse nek. „Úgy gondoltuk, hogy egy kevésbé ismert és kevésbé hozzáférhető költeményét tennénk közzé: hiszen lehet-e méltóbb köszöntése egy költőnek, mint egy, bár soha meg nem tagadott, ám ez idáig mellőzött művének közlése, lehet-e annál igazabb egy szándék, hogy egy ilyen verset százak és százak számára közzétegyünk, megismertetve velük igazságait?”

Illyés ezekkel a kézzel írt sorokkal adta a közléshez beleegyezését:

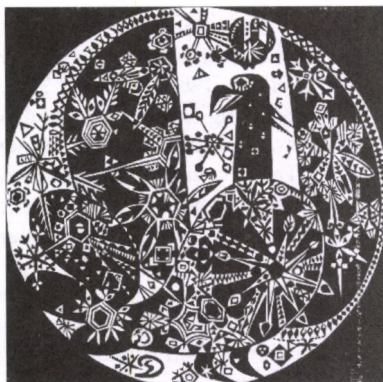
„Kedves Barátom,
Készségesen beleegyezem, hogy lapjukban az *Egy mondat...* kezde-
tű versemet megjelentessék.

Szerencsét, okosságot kívánva törekvésükhöz, mindnyájukat
szeretettel üdvözli

Illyés Gyula
1983. I. 5.”

A szerkesztő levele, Illyés válasza, valamint az *Egy mondat a
zsarnokságról* szövege (a vers 183 soros változata) a *Glosszátor* 1983.
márciusi számában (10–16. l.) látott napvilágot.

TÜSKÉS TIBOR

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), bi-monthly, Vol. XVI., Nos. 3-4., April 2007, Budapest.

Editor-in-Chief: GYULA KODOLÁNYI. Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI. Published by Magyar Szemle Foundation.

Ethics and Textual Understanding. Editorial by GÁSPÁR GRÓH.

FERENC KULIN, Former Chairman of the Cultural Committee of Parliament, Dean of Humanities, Károli Gáspár Calvinist University, Budapest. *He Will Tell You Who You Were? The „One Sentence” and Its Story. Part II.* A re-tracing of the intellectual development of Gyula Illyés from his early sympathy to Communism to his gradual alienation in the Thirties, and complete disgust after 1945, which lead him to write the famous „One Sentence for Tyranny” in 1950, to be published in November 1956 as the poem of the Hungarian Revolution.

GYÖRGY SZABADOS, composer and pianist, Nagymaros. *The Friendship of Bartók and Kodály.* On the 125th anniversaries of the two composers, a re-appreciation of their friendship and its intellectual and artistic message by a composer of improvisational music who claims loyalty to their heritage.

GYULA KODOLÁNYI, writer, editor-in-chief, Magyar Szemle. *With Bartók, With Kodály. Details From a Journal.* A companion piece to the previous essay, by-product of a year’s work on a film screenplay on the friendship of the two composers, their less obvious but important idiosyncrasies, and their meaning for us today.

BÁLINT TÖRÖK, historian and journalist, Budapest. *The Living Esterházy.* On the 50th Anniversary of his death, the essay commemorates János Esterházy, this extraordinary Hungarian aristocrat from Slovakia, one of the outstanding politicians of the century. A true democrat and an enemy of the Nazis, he was arrested and

imprisoned by the Czechoslovak communists and the Soviets after 1945, and died in prison.

GYÖRGY BEKE, historian and journalist, Budapest. *About the Csángós of Moldva, in a European Union Context*. A last piece by the Transylvanian author who died in January, re-considers the situation of this Hungarian ethnic group in Romania, as he reviews the recent book of Breton author of *Le Calloc'h*.

DR. KÁROLY VIGH, historian, Budapest. *Masaryk and the Hungarians*. Second part of a study of first Czechoslovak President Masaryk's relationship to Hungarians and his reception in Hungary, with many details not known before the Hungarian public.

GÉZA M. SZEBENI, diplomat and historian. *Alcide De Gasperi and Right Radicalism*. This part of an essay on the great Italian statesman discusses his determined adherence to legality amid the rise of Facsism, until his trial and imprisonment in 1927.

1% *Metaphysics*. György Szabados has selected for this issue a passage from Béla Hamvas' essay on the aftermath of the 1956 Hungarian Revolution.

Books and Events

ISTVÁN ELEK. *Into Europe, on Bumpy Roads*. A review of a book on the political heritage of József Antall (1932-1993), the statesman who took Hungary a long way ahead to join EU and NATO. (*A politikus Antall József – az európai úton*. Eds. Szilárd Biernaczky, Géza Jeszenszky, Károly Kapronczay. Mundus, Budapest, 2006.)

ZSOLT VESZTRÓCZY. *Without Criticism*. Political writer József Debreczeni wrote a bland congratulatory profile of present Prime Minister Ferenc Gyurcsány, that could have been authored by the politician himself. (*Az új miniszterelnök*, Budapest, 2006.)

GÁBOR TARIJÁN. *The Grand Master of Wood Engraving. József Domján 1907–1992*. A commemoration, on his 100th anniversary, of the painter and wood engraver who emigrated to the United States in 1956. The present issue of *Magyar Szemle* is illustrated by works of Domján.

ZOLTÁN FÁY. *Bishop Tőkés in the European Parliament?* Examining the question whether the Transylvanian Calvinist minister, the

hero of the 1989 Romanian Revolution, should sit in the European Parliament, representing the Hungarian national minority.

MIHÁLY KUBINSZKY. *A Glance Back at Socialist Realism*. Our architecture columnist examines the actual worth of buildings designed in the Stalinist period, a propos an exhibition at the HAP Gallery in Budapest. He finds that it was possible then, too, to create good buildings.

KATALIN METZ. *Theatre, Theatre*. Our theatre columnist saw János Szikora's drama adaptation of Proust's *A la recherche* in Szolnok, a new production of *King Lear* at the National Theatre (László Bocsárdi), and a new production of Molière's *The Miser* at Új Színház (Maslomboyshchikov) – both in Budapest.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *We Belong, But Not Together*. Our domestic policy columnist analyzes Prime Minister Gyurcsány's strange usage of language and history, on the occasion of the national holiday of 1848.

PÉTER ÁKOS BOD. *The Hungarian Virtue: Weathering Out the Hard Years, On One Foot*. The ill-conceived „reform” package of the Gyurcsány government will be payed for by the citizens, who are praised, with unfounded optimism, for their endurance.

GÉZA JESZENSZKY. *Should We Forget Visegrád?* On the sixteenth anniversary of the extremely succesful Visegrád Co-operation initiated by Hungary, Poland, the Czech Republic and Slovakia, blame is laid by the former Foreign Minister on recent Hungarian governments who neglected this useful and flexible tool of East Central European politics and understanding.

TIBOR TÜSKÉS. *Addendum to the History of One Sentence...* The famous poem by Gyula Illyés, associated with the Revolution of 1956, and discussed at length in this issue by Ferenc Kulin, was published for the first time during the Kádár regime in the Eighties in a university paper in the city of Pécs.

In this issue, we are publishing works by painter and wood engraver József Domján (1907–1992).

2007. április

A MAGYAR JEZSUITÁK FOLYÓIRATA

Távlatok

VILÁGNÉZET, LELKISÉG, KULTÚRA

Szerkeszti: SZABÓ FERENC ÉS NAGY FERENC

Megjelenik évente négyszer.

Előfizetés 2007-re: 3200 Ft.

Megrendelhető H-1026 Budapest, Sodrás u. 13.

Tel.: (36-1) 200-8054/105; fax: (36-1) 275 0269

E-mail: tavlatok@mail.exnet.hu

Honlap: www.tavlatok.hu

Húsvéti számunk tartalmából:

- A keresztény liturgia története
- A liturgikus reformról (interjú)
- Eucharisztia – valóságos jelenlét
- XVI. Benedek Törökországban
- 50 éves a római szerződés
- A cigányság evangelizálása
- Nagy Gáspár és Lázár Ervin halálára
- „Kiüresítette önmagát” (Fil 2)
- Esszék a magyar közéletről és a környezetvédelemről

E SZÁMUNK SZERZŐI

BEKE GYÖRGY (1927–2007).

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *3 ország, 3 történet, 3 szereplő, avagy rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze. Egy magyar közgazdász szemével* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002).

ELEK ISTVÁN (1955, Nagykovács): közíró, kritikus. 1998-tól 2002-ig miniszterelnöki főtanácsadó. A Természet- és Társadalombarát Közalapítvány elnöke. F. m.: *Társadalomkritika és radikális reform* (1988), *Advent, és aminek el kellett jönnie* (1994), *Az elfogultságok kertjéből* (1995), *Polgár és kora* (1997).

FÁY ZOLTÁN (1966) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés), 2005, *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék), 2005, *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák), 2006.

HAMVAS BÉLA (1897–1968): író, gondolkodó. Prózája, művelődés- és filozófiatörténeti művei az egyetemes magyar kultúra kiemelt alakjává teszik.

JESZENSZKY GÉZA (1941): történész. 1976-tól a közgazdasági egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének tanára, 1984–87-ben Santa Barbarában (USA) vendégprofesszor, 1990–1994-ig külügyminiszter, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F.m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918* (1986).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. József Attila-díj (2002), F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (Szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (Szerk. 1984), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Január* (Versek, 1997), *Kentaurszárnyak* (Esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk), 2006.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–1980 a *Mozgó Világ* munkatársa, 1981–1983 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a *Magyar Nemzet* munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhétáron túli gongvitések* (2004).

M. SZEBENI GÉZA (1945, Pestszenterzsébet): diplomata. A politikatudományok kandidátusa. A Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Bizottságának tagja.

TARJÁN GÁBOR (1946, Sátoraljaújhely) néprajzkutató, kulturális antropológus. Pécssett volt muzeológus, majd az Iparművészeti Főiskolán tanított. Néhány évig az amerikai magyarok körében kutatott, majd 2003 óta a Magyar Képzőművészeti Egyetemen ad elő folkloort, művészetelméletet és kulturális antropológiát. Könyvei: *Mindennapi hagyomány, Fölnevelő hagyomány, Folklor, népművészet, népies művészet* (Egyetemi tankönyv).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos

újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

TÜSKÉS TIBOR (1930, Balatonszántód): író, kritikus. József Attila-díj (1976). F. m.: *Versről versre* (1976), *Testvérműzsák* (1979), *Csorba Győző* (1981), *Nagy László* (1983), *Illyés Gyula alkotásai és vallomásai tükrében* (1983), *Pilinszky János alkotásai és vallomásai tükrében* (1986), *Rónay György* (1988), *Párhuzamos történelem* (1992), *Időrosta* (1994), *A jelenkor indulása* (1995).

VESZTRÓCZY ZSOLT (Budapest, 1966.) Történész. Az ELTE BTK-n végez, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. Kutatási területe Közép-Európa, ezen belül a szlovák-magyar és lengyel-magyar kapcsolatok története.

VIGH KÁROLY (1918, ma: Szlovákia): a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság örökös tb. eln. 1991– a Rákóczi Szövetség alelnöke 1993– a *Valóság* szerkesztőbizottságának elnöke. A történettudományok kandidátusa, doktor (1996). F. m.: *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* (1969), *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása* (1979), *Ugrás a sötétbe* (1984), *Tildy Zoltán életútja* (1991), *Bajcsy-Zsilinszky Endre. A küldetéses ember* (1992), *A szlovákiai magyarság sorsa* (1992), *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*.

Játszd újra, Duna!

ÁPRILIS 28 - MÁJUS 1.

Ófelsége kapitánya

Lagardere lovag

Jöttünk, láttunk,
visszamennénk 1-2

Egy magyar nábob

Bérgyilkos a szomszédom

Kárpáthy Zoltán

Csocsó, avagy éljen május 1-je!

Omega-koncert
(Tízezer lépés Erdélyben)

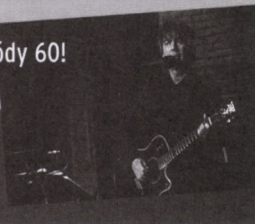
Tamás Gábor-koncert
az Urániában

Koncz Zsuzsa
-életműkoncert

Bródy 60!

DUNA

Látókör kérdése ► **Heti Válasz**

A Heti Válasz közel megduplázza eladott példányszámát 2 éven belül.

*: Forrás: MAESZ Gyorsjelentés 2006. IV. negyedév

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban
Egy évre postaköltséggel együtt:

2880 Ft; Európában 30 €, az USA-ban 75 \$

fél évre postaköltséggel együtt

1440 Ft; Európában 15 €, az USA-ban 38 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon
egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók-
címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi
számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, tele-
fon/fax 311-6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216.
Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI OTTÓ
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kéz-
besítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 2880 Ft, fél évre 1440 Ft
Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
OTP 11707024-20332033
vagy levélben, melyre csekket kül-
dünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt
egy évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi Dezső tér;
Újpest, Árpád úti metró; Kálvin
tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák
téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.;
Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor
u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri
lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró;
Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross
téri lapüzlet; Ferenc körüti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlön-
ybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapü-
zlet; Móricz Zsigmond körter, 6-os
villamos végállomása; 114. posta-
hivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs
vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLT-
JA (VI., Andrássy út 45.); LITEA
KÖNYVESBOLT (I., Hess András
tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVES-
BOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISZ-
TER KÖNYVESBOLT (V., Városház
u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Nádor u. 8.); GONDOLAT KIADÓI
KÖR KÖNYVESBOLT (V. Károlyi
M. u. 16.); BUDAPESTI TELEKI
TÉKA: VIII. Bródy Sándor u. 46.,
a BALASSI KIADÓ könyvesboltjá-
ban (II., Margit u. 1.) korábbi szá-
maink is kaphatók.

M. SZEZENI GÉZA
ALCIDE DE GASPERI
EGY
KERESZTÉNYDEMOKRATA
A 20. SZÁZADBAN

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

A Magyar Szemle Könyvek legújabb kötete. 2500 Ft

 BUDAPEST BANK

A GE Money Bank tagja

és a Magyar Katolikus Újságírók Szövetségének
támogatásával

Bartókot és Kodályt a magyar szellemi élet ma szinte olyan elfeledettségben tartja, mint 1925 előtt, ameddig zárva tudták előttük tartani a vaskapukat a középszer korifeusai. Hangsúlyozom: a szellemi élet – helyesebben, az értelmiségi diskurzus – az, amelyik érdektelennek tartja őket. Mert játsszák, énekelik őket napról napra. A zenében könnyebb elválasztani a valódit a hamistól, a pótléktól. [...]

Kodály az éneklő, zenélő tanítványok, gyerekek egyre növekvő körének lett pátriárkája, de ennek messzebb mutató jelentősége, szellemének lényege nemigen érintette meg a magyar szellemi elit más köreit. Pedig, tudjuk, az ő élete is fontos jelkép volt. Csendesebb kultusza egyértelmű: a megmaradásnak, az alkotó megmaradásnak lett egyik nagy mintája történelmünkben. Abban a történelemben, amely bővelkedett a kodályi helyzet sanyarúságában – amikor a mélyben kellett építeni türelemmel, tűrve, kitaróan. A jövő számára építeni vitális dolgot – mozgalmat, intézményrendszert. Halála után érik be hatásának újabb hulláma, a korosztályokat megmozgató táncházmozgalom.

A két férfi folytonos harcban fogadtatta el magát és gondolatait a világgal. Ezt lehet és kell is ábrázolni, és bővelkedik olyan epizódokban, amelyek látványosak. El kell azonban kerülni a művészetrajzoknak azt a kedvelt toposzát, miszerint a nagy művész a világ nem érti meg, nem fogadja el. Ez a toposz ugyan az ő esetükben sokáig volt érvényes, de hitelessé, lényegivé csak személyiségük mélyebb rezdüléseinek megmutatásával tehető. És itt rejlik az a titok is, hogy miért korszerű ma az ő alkotásuk.

KODOLÁNYI GYULA

